

ભોગ સ્થાન નહીં કોણ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધર્શન, સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આભિકસિદ્ધિ આપે છે. કોઈપણ કાર્ય પરિણામરહિત હોતું નથી. કાર્યનું ફળ તો હોય જ છે. આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે આરાધનાનું ફળ સિદ્ધિ છે.

સિદ્ધિ એટલે સિદ્ધદશા. સિદ્ધિનો બીજો અર્થ ચમત્કારિક લખિ પણ થાય છે. વિશેષ પ્રકારની યોગ સાધના વડે યોગીઓ એ શક્તિ પામી શકે છે. જો કે સર્વ જીવોમાં આ શક્તિ પડી હોય છે. અનાયાસે એ પ્રગટ થતી નથી. વળી સહુને એ જાડા નથી હોતી કે પોતામાં આવી શક્તિઓ હોઇ શકે ! તેથી કોઈ પુરુષમાં આ લખિ જોતાં માણસ આશ્રય પામે છે. પણ ગમે તે માનવ પ્રયાસ વડે લખિ પામી શકે છે. ચમત્કારિક લખિઓનું મૂલ્ય ભૌતિક જગત સુધી જ છે. તેનાથી કોઈ આભિક ઉન્નતિ થતી નથી. આત્મવિશુદ્ધિ થતી નથી, બલ્કે લખિઓનો ઉપયોગ ભૌતિક ઉપલખિઓ માટે કરવામાં આવે તો આત્મા વિરાધક બને છે. માટે જ સાચા સાધક પુરુષો લખિઓનો પ્રયોગ કરે નહીં.

મહાયોગી આનંદઘનજીના જીવન સાથે એક ઘટના જોડાયેલી છે. તેઓ નિર્જન વનમાં, આત્મ-મસ્તીમાં વિચરતા હતા. જગતની એમને પડી ન હતી. એક દિવસ એક વૃક્ષ તળે નિઝાનંદમાં જુલી રહ્યા હતા. તે સમયે એક સંન્યાસી હાથમાં કંઇક કૂપો લઈને આવ્યો, અને કહ્યું:

“મહારાજ ! મારા ગુરુદેવે આપના માટે સુવર્ગસિદ્ધિનું રસાયણ મોકલ્યું છે, જે વનસ્પતિના રસના મિશ્રણથી બનાવેલું છે.”

“કોણ તારા ગુરુદેવ ?”

“મહારાજ ! આપના પૂર્વાશ્રમના ભિત્ર ! જેઓ સંન્યસ્ત અવસ્થામાં છે.”

“શા માટે મોકલ્યું છે ?”

“મહાન ચમત્કારિક છે આ રસ. આપને ઉપયોગી થશે !”

“મને ? મને શો ઉપયોગ એનો ?”

“મહારાજ ! આ રસને પથ્થર પર નાખતાં પથ્થર સોનું થઈ જશે !”

“પણ હું શું કરું એને ?”

“અરે ! મહારાજ ! સમજ્યા નહીં ? આ રસાયણ આપની પાસે હશે તો હજારો લોકો આપના ચરણ ચૂમતા આવશે !”

“ભક્તોને તો છોડીને આવ્યો ! જે સમાજ, ભક્ત થઈને મારી પાછળ ફરતો હતો, તેમાંથી છૂટી, અલખની આરાધના કરવા આવ્યો છું અને એ કરી રહ્યો છું. મારે હવે ભક્તો અને સેવકો નથી જોઈતા !” અને આવેલા સંન્યાસીને થયું આ અધોરી સમજતો નથી. એ શું જાણો કે આની કિંમત કેટલી હોય ? બાખરાની બિસકોલી સાકરણો સ્વાદ શું જાણો ? અને તે ફરીથી વિનવવા માંડચ્યો. પણ આનંદઘનજી જેનું નામ, એ તો પોતાના આત્માનંદમાં રસબોળ હતા. તેમને આવાં રસાયણો સાથે શું મતલબ અને જ્યારે પેલો આગન્તુક માનતો નથી, ત્યારે એ રસનો કૂપો ઉપાડીને દૂર ફેંકી દે છે. પેલો જોઈ રહ્યો. અરે ! મારા ગુરુની વર્ષોની મહેનત આણો ધૂળમાં મેળવી દીધી. અફસોસ કરવા માંડચ્યો. આનંદઘનજી ઉઠ્યા પેલાને સમજાવવા માટે કે આવી સિદ્ધિઓ અમારી ચારે બાજુ ધૂમે છે પણ અમે એની દરકાર નથી કરતા. અમારે મન તેનું મૂલ્ય ધૂળ જેટલું પણ નથી. તેઓ થોડે દૂર એક શિલા પર ગયા અને ત્યાં જઈ મૂત્ર વિસર્જન કર્યું અને એ જ ક્ષણો પથ્થરની શિલા, સુવર્ગમાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ. પેલો આભો બની જોતો જ રહ્યો. આનંદઘનજી તેને કહે છે “ઉપાડ આ પથ્થર ! લઈ જા તારા ગુરુ પાસે ! અને કહેજે, તમે તો રસાયણ મોકલ્યું પણ હું તો તૈયાર સુવર્ગ જ આપું છું, જા મારા તરફથી ભેટ આપજે.” પેલો સંન્યાસી વીલે મોઢે પાછો ફર્યો.

બંધુઓ ! સાધનામાં એ શક્તિ છે કે, મહાપુરુષો જ્યારે સાધના કરે ત્યારે એક બાજુ એ અમાપ કર્મ-નિર્જરા થતી જાય. તેથી આત્મ વિશુદ્ધિ

વધતી જાય અને બીજી બાજુ શુભભાવોના થોકબંધ પુણ્ય બંધાય, અને પરિણામે આવી શક્તિઓ પેદા થાય. યોગીપુરુષોના શરીરમાં એવી શુદ્ધિ થઈ જાય કે તેમના શરીરમાંથી મળ - મૂત્રનો ત્યાગ કરે તે પડા લખ્યિયુક્ત હોય. સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને થુંકમાં લખ્ય પેદા થઈ હતી કે થુંકવાળી એક આંગળી શરીરના થોડા ભાગ પર લગાડી તો રક્તપિત્તવાળો એ ભાગ કંચન જેવો નિર્મળ થઈ ગયો.

બંધુઓ! સાધના કરનાર સાધકને આવી સિદ્ધિઓ તો ઘણી મળે પણ એ તરફ એનું લક્ષ્ય ન હોય. વળી આવી સિદ્ધિ માટે સાધના ન કરે. અનાયાસે લખ્ય થાય તો ભલે થાય. તેનાથી તેઓ લોભાય નહીં. સાચા ગુરુ પડા કદી શિષ્યને આવી પ્રવોભનકારી સાધના માટેનાં સૂત્રો ન આપે. શિષ્ય કદાચ જીદ કરીને એ સૂત્રો ગુરુ પાસેથી જાણી લે તો પણ ગુરુને તેનો જેદ હોય.

એક શિષ્યે પાણી પર ચાલવાની સિદ્ધિ પામવા માટે બાર વર્ષની સાધના કરી. એ પ્રાપ્ત કરીને, ઉછળતા હૈથે ગુરુ પાસે આવીને પોતાની સિદ્ધિ પ્રાપ્તિની વાત ગર્વભર્યા સૂરમાં રજૂ કરી. ગુરુએ માત્ર એટલું જ કહ્યું, બેટા! જે કાર્ય માત્ર બે પૈસામાં નાવિક કરી આપે તેની પાછળ તે જીંદગીનાં અમૂલ્ય બાર વર્ષ ગાળી નાખ્યાં. બંધુઓ! આ છે ભારતીય સાધકોનું માનસ!

અહીં સાધનાની પરંપરા માત્ર આત્માની સિદ્ધિ કરવા માટે જ છે. જિજ્ઞાસુ સાધકના અંત:કરણમાં આત્માને જાગાવા, સમજવાની, અનુભવવાની જ લગની હોય છે. તેથી જ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્જીએ છ પદોને શંકા સમાધાનરૂપે રજૂ કર્યા છે. અહીં એક પ્રશ્ન તેના ઉત્તર સાથે જ ઉદ્ભબે છે.

શિષ્યના પ્રશ્નમાં કેટલું ઉંડું ચિંતન ભર્યું છે! ગહન ચિંતન વગાર આવા પ્રશ્નો થવાનો સંભવ નથી. આપણો જાણીએ છીએ કે શ્રીમદ્જીએ પોતે જ આ પ્રશ્નો ઊભા કર્યા છે અને પોતે જ જવાબ આપ્યા છે. આવા ઊંડા પ્રશ્નો એ સૂચવે છે કે શ્રીમદ્જીનું તત્ત્વવિષ્યક ચિંતન કેટલું વિશાળ અને ગહન હશે. તત્ત્વજ્ઞાન એકવાર વાંચી કે સાંભળી લેવાથી આત્મસાત્ય થતું નથી પણ તેને ખૂબ વાગોળવું પડે છે. ત્યારે જ આત્માની અનંત જ્ઞાનશક્તિ જાગ્રત થાય છે. શ્રીમદ્જી પૂર્વના સંસ્કારો સાથે લઈને આવ્યા

હતા એ જ બતાવે છે કે પૂર્વજન્મોમાં તેઓએ જે જ્ઞાન મેળવ્યું હશે તે ઊંડા ચિંતન દ્વારા વાગોળીને પચાવ્યું હશે. તેથી જ આત્મા સાથે સંસ્કાર બનીને રહ્યું અને આ જન્મે અનાયાસે જાગ્રત થઈ ગયું.

સામાન્ય માણસ કોઈ એક તત્ત્વ વિષે વિચારવા બેસે તો તેના વિચારો બે-પાંચ પળ ચાલે અને અટકી જાય, તેમાંચ �Link ન હોય. આગળ શું વિચારવું તેની સમજણ જ ના પડે. જ્યારે ચિંતનશીલ વક્તિ જ્ઞાનાદિના વિચારોને નિરંતર પોતામાં ધોળ્યા કરતો હોય. શ્રીમદ્જી પડા ઊંડા તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારને સાથે લઈને અવતર્યા તેથી જ આવી ઉત્કૃષ્ટ રચના તેમના દ્વારા થઈ.

બંધુઓ! આપણો પડા વીતરાગની વાણીને સાંભળી તેના પર ચિંતન કરી આત્મા પર ચિંતન કરી આત્મા પર સંસ્કાર પાડીએ. આજે આપણામાં એ સંસ્કાર નથી દેખાતા તેનું કરણા એ છે કે ગત જન્મોમાં જે કરવું જોઈએ તે કરીને આવ્યા નથી. ત્યાં માત્ર વિષયોના ભોગની મજા જ માણી છે. તેથી એ સંસ્કારો ગાઢ છે, અને જ્ઞાન-દર્શનાદિના સંસ્કારો દેખાતા જ નથી. આ નાના જીવનમાં ઘણું કરવાનું છે તે કરી લઈએ, આત્માને જ્ઞાન-દર્શનના ભાવોથી સંસ્કારીત બનાવી લઈએ!

અહીં શિષ્ય આવો સંસ્કારી છે તેથી જ તેના હૈયામાં જિજ્ઞાસા છે. તેણે ત્રણ પદોને જાણી લીધા પછી મનમાં સંશય જાળ્યો કે આત્મા કર્તા છે. કર્મો કરે છે તો ભોગવતો પડા હશે જ ને? કરેલાં કર્મોનું ફળ તો હોય જ ને! પણ ભોગવા પાછળ કયું તંત્ર કામ કરતું હશે? ખૂબ વિચારતાં પડા મગજમાં બેસતું નથી. તેથી ઉપકારી ગુરુદેવની સામે હૃદય ખોલ્યું નાંખ્યાં.

**જીવ કર્મકર્તા કહો, પણ ભોક્તા નહીં સોય,
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય?.. ૭૯..**

ભાત્તે! જીવ કર્મોનો કર્તા છે એ તો મેં સ્વીકારી લીધું. શુભભાવ વડે જીવ પુણ્યકર્મ કરે અને અશુભભાવ વડે પાપકર્મ કરે. પણ પુણ્ય અને પાપ બન્ને કર્મો તો જડ છે. તેનામાં જ્ઞાનશક્તિ નથી. તેઓને પોતાને એ ખબર નથી કે પોતે પુણ્યરૂપ છે કે પાપરૂપ છે. વળી સમય થતાં જીવને સારું ને મારું ફળ આપવું એ પણ અને ખબર નથી. જીવે આવાં કર્મો કર્યા છે માટે

જીવને એ-એ પ્રકારનાં ફળ આપવા જોઈએ એવું જડ કર્મો કદ રીતે જાહો? અને જીવને ફળ તો કર્મોનું જ મળે છે ને? જો જડ કર્મો ફળ આપવા સમર્થ નથી તો જીવ કર્મ-ફળનો ભોક્તા છે એમ કદ રીતે કહી શકાય?

વવહારમાં પણ જડ પદાર્થોનો ઉપયોગ અને તેનું મળતું ફળ એ આપણા પ્રયત્નથી મળે છે. જડ એમ ને એમ ફળ નથી આપી દેતું. આપણો જમવા બેઠા, સામે થાળી પીરસેલી છે, રોજ એ જ થાળીમાંથી એ ભોજનના પદાર્થો ખાઈએ છીએ. પણ આપણો હાથમાં લઇ મુખમાં મૂકવું પડે છે. ભોજન એમ ને એમ મુખમાં પડીને ભૂખની શાન્તિરૂપ ફળ આપતું નથી. માટે જીવને જડ કર્મો ફળ આપી શકે નહીં. તો તે ભોક્તા કેમ કહેવાય?

પણ આપ જો જીવને ભોક્તા કહો જ છો તો વળી એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે.

**ફળદાતા ઈશ્વર ગાયે, ભોક્તાપણું સધાય;
એમ કહ્યે ઈશ્વર તણું, ઈશ્વરપણું જ જાય.. ૮૦..**

એમ માની લઇએ કે ઈશ્વર તો સર્વના કર્મને જાહોતો જ હોય તેથી જેમ ન્યાયાધીશ ગુનેગારોને ગુનાની સજા આપે છે તેમ ઈશ્વર જીવોને તેનાં કર્મો ભોગવાવે તો જ જીવનું ભોક્તાપણું સિદ્ધ થાય. એટલું કલ્યા પછી વળી શિષ્યને જ એમ થાય છે કે ઈશ્વરને ફળ દાતા માનીએ તો ઈશ્વરના સ્વરૂપને ખંડિત થવું પડે.

આ વિશ્વના અનંતાનંત જીવો, માત્ર સિદ્ધોને છોડીને, સર્વ કર્મસહિત છે. સમયે-સમયે દરેક જીવને કર્મફળ તો ભોગવવાનું જ છે. ઈશ્વરે સમયે-સમયે દરેક જીવને ફળ આપવાં જ પડે. હવે જો ઈશ્વર આ પ્રયંત્યમાં પડે તો એ પરભવોમાં જ રહે. ઈશ્વર એટલે તો મુક્ત આત્મા. તે માત્ર નિજ સ્વભાવનો જ કર્તા હોય. સ્વ-સ્વરૂપમાં જ નિમગ્ન હોય. પણ જો તેને જીવોને ફળ આપવારૂપ કાર્ય કરવું પડતું હોય તો તેનામાં પરભવોનું કર્તાપણું આવ્યું. આટલા જીવોના કર્મોનો હિસાબ રાખતાં રાખતાં તે પોતે જ કર્મથી લેપાય જાય તો તેનું ઈશ્વરપણું ટકી શકે નહીં.

ઈશ્વરત્વ તેનામાં ન રહે તો તે સામાન્ય ચેતન પ્રાણી જેવો થઈ જાય. તો પછી તેને પણ કર્મ હોય અને તેના કર્મોનું ફળ તેને કોણા ભોગવાવે? આમ ઘણી જ અવ્યવસ્થા ઊભી થઈ જાય. માટે ઈશ્વર પણ જીવોને ફળ

દેવામાં સમર્થ નથી. તે તેના ઈશ્વરત્વમાંથી બહાર આવે નહીં અને ફળ આપે નહીં. જો આમ જ છે તો પછી ભોક્તાપણું સિદ્ધ થઈ શકે નહીં. તેથી શિષ્ય કહે છે —

ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત નિયમ નહીં હોય;

પછી શુભા-શુભ કર્મનાં, ભોગ સ્થાન નહીં કોય..૮૧..

હે ગુરુદેવ! ઈશ્વર અર્થાત્ સંપૂર્ણ પુરુષ. વીતરાગ અને શુદ્ધ સ્વભાવી પરમાત્મા. આવા ઈશ્વર જીવોને ફળ દેનાર સિદ્ધ થતા નથી. તેઓ જગતના પ્રપંચમાં પડતા નથી. એમ કહી તો દદાએ પણ તો જગતનું તંત્ર જે વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે છે તે કોણ ચલાવે છે? આપણો જોઈએ છીએ કે વિશ્વ-નિસર્જનાં સર્વ કાર્યો નિયમથી જ થઈ રહ્યાં છે. સૂર્યનો ઉદ્ય અને અસ્ત, અતુઓનું પરિવર્તન, દિવસ અને રાત્રિ, ગ્રહોનું ફરવું, વૃક્ષનું ઉગવું, ઝરણાનું વહેવું વગેરે કિયાઓ નિયમિતપણો થયા જ કરે છે. એ બધું પણ થશે નહીં.

એ જ ન્યાયે જીવનાં શુભાશુભ કર્મના ભોગવવા માટેના સ્થાનો સ્વર્ગ-નરક આદિ મનાયા છે તે વ્યવસ્થા પણ નહીં રહે. જીવને કર્મો ભોગવવાના સ્થાનો જ ન હોય તો ભોક્તાપણું પણ કેમ હોય?

શિષ્યના મનમાં એ વાતનો બહુ ઊરો પ્રભાવ છે કે વિશ્વનું તંત્ર ઈશ્વર વિના ચાલી જ ન શકે. અન્યથા એ શક્ય જ નથી.

કર્મફળના ભોક્તૃત્વ વિષે શિષ્યના મનમાં આવી આશંકાઓ જન્મી છે. તે ગુરુદેવને કહે છે, હે ગુરુદેવ! મારા પર કૂપા કરો! આપ તો ઉપકારી છો. તો મારા જેવા અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનભાવમાંથી બહાર કાઢવા મારો કર ગ્રહો. આધાર આપો!

શિષ્યની નમ્ર વિનંતીને સ્વીકારી ગુરુદેવ તેની શંકાઓનું સમાધાન કરવા તત્પર થયા છે. સમાધાન શું છે તે અવસરે....

ભાવકર્મ નિજ કલ્યાણ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકભાર્જની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના જીવને શુદ્ધ સ્વાભાવિક દરશાના આનંદની અનુભૂતિ કરાવે છે. અનાદિથી અશુદ્ધ દરશામાં પરિણાત થઈ વિકૃત આનંદને જ જીવે માટ્યો છે. સ્વ-સન્મુખ થયો નહીં, તેથી નિર્મળ આનંદ માણી શક્યો નહીં.

સાધનાના રાહે ચડતો જીવ સ્વ-સન્મુખ થઈ, સ્વમાં પરિણાત થવા માંડે છે, જેથી પરિણામે સર્વ બાધ્ય ભાવો છૂટી જાય છે. પોતે પોતામાં ઠરવાં માંડે છે. શાંત થઈ જાય છે.

આવી દરશાને ઝંખતો શિષ્ય ગુરુદેવ સમક્ષ અનેક શંકાઓ રજુ કરે છે. જીવ કર્મફળનો ભોક્તા છે કે નહીં? એ સંદેહ શિષ્યના અંતરમાં ઉઠ્યો છે. ગુરુદેવ સમક્ષ મુક્યો છે. તેને સમજાવતાં પહેલા આત્મામાં ભોક્તૃત્વ કઇ-કઇ દૃષ્ટિથી ઘટી શકે તેનો વિચાર કરી લઈશું.

જેમ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને દૃષ્ટિથી આત્માનું કર્તૃત્વ વિચાર્યું, એ જ રીતે ભોક્તૃત્વ પણ બન્ને દૃષ્ટિથી આત્મામાં ઘટિત થઈ શકે છે.

૧. વ્યવહારનયથી, એક રીતે જીવ ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોથી ઉત્પન્ન સુખ-દુઃખનો ભોક્તા છે. ઇન્દ્રિયો દ્વારા પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાથી સુખ અથવા દુઃખનો અનુભવ સહૃદુને છે. જેમકે :- અમુક સંગીત સાંભળ્યું બહુ મજા આવી, અમુક દૃશ્ય જોયું, જરાય ન ગમ્યું. મજા આવી તે સુખ અને ન ગમ્યું તે દુઃખ, આવો ભોગ નિરંતર ચાલતો જ હોય છે. વળી પદાર્થ મેળવીને પણ સુખ-દુઃખ ભોગવવાનાં હોય છે.

૨. એજ વ્યવહારનયથી, બીજી રીતે જીવ કર્મના ઉદ્યે કરી જે સુ-ફળ કે કુ-ફળ મળે તેના સુખ-દુઃખનો ભોક્તા છે. પુણ્યના ઉદ્યે અનુકૂળતા અને પાપના ઉદ્યે પ્રતિકૂળતા વેઠવી જ પડે છે. કર્મધીન જીવ કર્મના ઉદ્યમાં વહી જતો હોય તેથી ઉદ્યજન્ય સુખ-દુઃખનો ભોક્તા છે.

૩. અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી, ચેતન ભાવરૂપ રાગ-દ્રેષ્ણનો ભોક્તા છે.

રાગ-દ્રેષ્ણ વિભાવ છે, પણ ચેતનના આશ્રમે ઉત્પન્ન થતા હોય છે. તેથી તે ચેતનરૂપ છે. તેનો ભોક્તા જીવ છે. જીવ રાગ અનુભવે છે તો દ્રેષ્ણ પણ અનુભવે છે.

૪. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જીવના મૌલિક ગુણો અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંતસુખનો ભોક્તા છે. ગુણોનું પરિણામન સહજરૂપે સમયે સમયે થયાં કરતું હોય છે. જીવ તેનો અનુભવ લેતો રહે છે માટે ભાવોનો ભોક્તા છે.

૫. પરમ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જીવ અભોક્તા છે. આ નય ભોગ અને ભોક્તામાં ભેદ નથી સ્વીકારતો, એ કેવળ શુદ્ધ નિરપેક્ષ સ્વભાવને જ ગ્રહણ કરે છે. જીવ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે નિરંતર રહ્યા જ કરે છે તેથી તે અભોક્તા છે.

આમ વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી આત્માનું ભોક્તાપણું-અભોક્તાપણું બતાવ્યા પછી હવે શ્રી ગુરુ શિષ્યની શંકાનું સમાધાન આપે છે.

ભાવકર્મ નિજ કલ્યાણ, માટે ચેતન રૂપ;

જીવ વીર્યની સ્કુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ...દર...

કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં : ૧. ભાવકર્મ, ૨. દ્રવ્યકર્મ, ૩. નોકર્મ.

આત્માના રાગ-દ્રેષ્ણ રૂપ પરિણામ તે ભાવકર્મ છે. રાગ-દ્રેષ્ણ વિકારરૂપ હોવા છતાં ચેતન આત્મામાં જ ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેને ભાવકર્મ કહ્યાં છે. આ ભાવકર્મનું નિમિત્ત પામીને કર્મવર્ગણાના પુદ્ગળો બેંચાઈ આત્મા પર આવે છે તે દ્રવ્યરૂપ છે, માટે તેને દ્રવ્યકર્મ કહ્યાં અને બંનેના પરિણામ સ્વરૂપ શરીર તે નો-કર્મ છે.

રાગ-દ્રેષ્ણ એ આત્માના વિકારી ભાવો છે. આપણો પણ રાગ-દ્રેષ્ણનો અનુભવ કરીએ છીએ તે ભાવાત્મક રીતે જ કરીએ છીએ. કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુનાં રાગ-ભીતિ આપણાં અંતરમાં છે, તે માત્ર અંતરથી જ અનુભવી શકાય. બહાર કોઈ પદાર્થરૂપે દેખાડી ન શકાય. હા, રાગનાં પોષણ માટે થતાં કાર્યોથી રાગને જાણી શકાય કે માપી શકાય. પણ રાગ જોઈ ના શકાય. એવું જ દ્રેષ્ણનું. એ પણ અંદરમાં અનુભવાય પણ બતાવી ન શકાય. દ્રેષ્ણના કાર્યને જાણી શકાય, જોઈ શકાય પણ એ કાર્યના કારણરૂપ દ્રેષ્ણને જાણી ન શકાય. આમ રાગ દ્રેષ્ણ ભાવાત્મક છે અને આત્માના વિકારી ભાવ છે માટે ભાવકર્મ છે.

વળી એ આત્માના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞાનદર્શામાં રાગાદિ નથી. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવથી ચ્યુત થાય છે. ત્યારે કર્માંના ઉદ્દ્યુપ પ્રવર્તતું અજ્ઞાન કેટલીયે વિકૃતિ પેદા કરે છે, તેમાં તે રાગ-દ્રેષ્ણને પણ પેદા કરે છે. જીવના અજ્ઞાનથી પેદા થતા હોવાથી રાગ-દ્રેષ્ણને ચેતન માન્યા છે.

આત્મા પોતે શાંતરસમય હોવા છતાં જ્ઞાન સ્વભાવમાં ન રહે ત્યારે તેનું આત્મવીર્ય સ્ફુરયમાન થાય. આ આત્મા અનંતવીર્યનો ધારક છે. આત્મા જેટલો સ્વભાવથી દૂર ખસે એટલું વધુ વીર્ય સ્ફુરે અને જીવનાં મન, વચન, કાયાના યોગોને ચંચળ બનાવે. યોગોની ચંચળતા આત્માને પણ સ્થિર ન રહેવા દે. આત્મામાં કંપન પેદા થાય, આ કંપન વાતાવરણમાં પડેલ કર્મ પુરુષાલોને ખેંચી કર્મરૂપે પરિણાત કરે છે. આમ આત્મા જ અજ્ઞાને કરી કર્મનો કર્તા બને છે.

આત્મા જ્ઞાનભાવમાં રમતો હોય, સમ્યગદર્શી બની નિજ સ્વરૂપની રમણતામાં જૂલતો હોય એ નિભિત પામીને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે રહેલ અનંતવીર્ય ઉત્ત્વસિત થાય, અંતર્ભૂત થાય ત્યારે એ કોટિ કર્માંની નિર્જરા કરી લે છે. જીવમાં એક પ્રકારનો ભાવોલ્લાસ પેદા કરે છે. જે જીવને અતિ વેગો કર્મક્ષય તરફ દોરી જાય છે.

જીવનો સવળો પુરુષાર્થ આત્મવીર્યનો ઉપયોગ, કર્મનિર્જરા માટે કરે છે અને અવળો પુરુષાર્થ આત્મવીર્યના બળે અનંત કર્માને ઉપાર્જન કરે છે.

અહીં ગુરુદેવ એ જ બતાવવા માગે છે કે રાગ-દ્રેષ્ણ રૂપ ભાવકર્મા ચેતનાના આશ્રયે ઉત્પન્ન થછ જડ એવાં કર્માંના કારણરૂપ બને છે. અને તેથી વ્યવહારનયે આત્મા કર્મનો કર્તા બને છે.

અહીં આ બધું કહેવાનું પ્રયોજન એ જ છે કે જો આમ જીવ કર્મનો કર્તા બનતો હોય તો એ કર્મજળનો ભોક્તા પણ બને જ. ભાવકર્માથી દ્વયકર્મા આકર્ષય છે. દ્વયકર્માના ઉદ્યે વળી જીવ એ રૂપ પરિણામે છે. અને બાધ્યમાં પણ દેહાદિની કિયાઓ એ રૂપે થાય છે. દેહાદિની કિયાના કારણો ફરી રાગ-દ્રેષ્ણ અને કર્મબંધ થાય છે. આમ આ આખ્યુય ચક ચાલ્યા જ કરે છે. સર્વના મૂળમાં અજ્ઞાન છે. જ્યાં સુધી અજ્ઞાન પડજું છે ત્યાં સુધી જ આત્મા કર્મનું ભોક્તૃત્વ છે. જે સમયે અજ્ઞાન જશે તે જ સમયથી એ નિજ સ્વભાવનો કર્તા-ભોક્તા બની જશે.

જડ કર્મ ચેતનાને ફળ કેવી રીતે આપી શકે તે સમજાવવા માટે

ગુરુદેવે આટલી ભૂમિકા બાંધી. કર્મો જડ હોવા છતાં પણ જ્યાં સુધી આત્મા સાથે એક ક્ષેત્રવગાડી રહ્યા છે ત્યાં સુધી એને ચેતનનો પાવર મળ્યા કરે છે. પાવરને કારણો એ પોતાને કરવા યોગ્ય કાર્ય કરી લે છે.

ચેતન આત્માથી પાવર મેળવવા માટે કર્મ ચેતનને ભ્રમિત કરી નાંખે છે. તો જ ચેતન, કર્મને વશ થાય. નહીં તો ન થાય.

આપણા સહૃદનો અનુભવ છે કે આપણો આત્મભાંતિમાં જીવી રહ્યાં છીએ એટલે જ કર્માનું જેર આપણાં પર ચાલે છે. અન્યથા અનંત શક્તિ ધારક આત્મા પર જડ કર્મ કેમ સવાર થઈ શકે ?

આત્માને ભૂલાવામાં નાંખી કર્માને જે કરવું હોય તે કરી લે છે. તેમ એજ આત્માને સારાં-માંઠાં ફળ દેવા માટે પણ આત્માને ભૂલાવે અને ફળ આપી દે છે.

હવે જડકર્મા કેવી રીતે આત્માને ફળ આપે છે તે ગુરુદેવ સમજાવશે.

એ સુધા સમજે નહીં....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતક્ષાણી - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધદર્શન સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધજ્ઞારિત્રી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના પરમાર્થ સાધવાની સાધના છે. જીવે આજ સુધી પરમાર્થ સાધો નથી. માત્ર દેહ અર્થે ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓની પ્રાપ્તિમાં જ એ પડ્યો રહ્યો.

જીવને એ જાળા નથી કે દેહનાં, મનનાં, ઇન્દ્રિયોનાં સુખો કરતા પણ, વિશેષ સુખ કર્યાંય મળે છે ! આત્મા - પરમાત્મા જેવા શબ્દો પણ જેના નથી પડ્યા તેને કયાંથી ખબર કે 'હું આત્મા છું' તેમ 'હું પરમાત્મા છું.' મારા પરમાત્મભાવને પ્રગટ કરી શકું છું.

બંધુઓ ! જીવનો જે Fieldમાં જેટલો વિકાસ થયો હોય, એટલી જ ઇચ્છાઓ એને થાય. પછી ભવે પોતાના Fieldની ઇચ્છાઓ અનેક હોય. જેમ કે ભારતનાં તદ્દન નાનાં ગામડાંઓ જે શહેરોથી ઘણાં જ દૂર અને અંદરનાં ભાગામાં છે, ત્યાં રહેનાર માણસે કદી ટ્રેન પણ જોઈ નથી. અરે ! એ જાણતો પણ ન હોય કે જે એક ગામથી ખૂબ દૂરનાં ગામમાં લઈ જાય ! એને ટ્રેનમાં બેસવું છે એવો વિચાર પણ ન આવે તો એરમાં બેસવાનો વિકટ્ય જ ક્યાંથી ઊઠે ? આજના વિજ્ઞાને કરેલી શોધોથી પણ એ બિલકુલ અજાણા, એને કોઈપણ જાતનાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સરગવડતા મેળવી લેવાની ઇચ્છા પણ ન જન્મે !

આપણો પણ એ ગ્રામ્યજનથી કંઇ વિશેષ નથી. માત્ર દેહને ઇન્દ્રિયોનાં પ્રદેશમાં જ વર્ષા છીએ. તેમાંથી બહાર નીકળી અમાપ રિદ્ધિનો સ્વામી આત્મા એ જ હું છું. તેમજ મારા આત્મામાં જ અવિકલ સુખના ખજના ભર્યી છે એથી તદ્દન અજ્ઞાત એવા આપણા આભિક સુખની પ્રાપ્તિના પ્રયત્નો કયાંથી કરીએ ?

પણ, આજે આવા દુષ્મકાળમાં પણ આપણો સૌ ભાગ્યશાળી છીએ

કે વીતરાગની વાણીરૂપ શાસ્ત્રો તથા સત્સંગ બંને મળ્યાં છે. પોતાની જ્ઞાન દશાથી આત્માને પામી શકાય છે એવી સચોટ ખાતરી ગુરુદેવો કરાવે છે. ત્યારે સાંસારિક વાસનાઓને છોડી દઈ આત્મિક ઉપલબ્ધિ માટે પુરુષાર્થી કરીએ. સંસારસુખો તો બહુ ભોગવ્યાં પણ હવે આભિક આનંદની અનુભૂતિ કરવી છે. સંસારના ભોગો મીઠા લાગતા હશે પણ પરિણામે તે કડવા જેર છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે

જહા કિસ્યાગ ફલાણ, પરિણામો ન સુન્દરો ।

એવં ભૂતાણ ભોગાણ, પરિણામો ન સુન્દરો ॥

તેમ જ

ખણમિત સુકર્ખા, બહુકાલદુકર્ખા.....।

સુન્દર દેખાતા કિંપાકવૃક્ષનાં ફળો ખાવાથી જેરદ્રપે પરિણામે છે. તેમ દેહ-ઇન્દ્રિયના ભોગો ભોગવતી વખતે બહુ મીઠા લાગે. ક્ષણ એક જૂઠા સુખની અનુભૂતિ કરાવે પણ પરિણામે દીર્ଘકાળ સુધી દુઃખ જ આપે.

તો બંધુઓ ! અજ્ઞાનભાવે જીવ ઇન્દ્રિયજન્ય વિષયો, વૈખયિક પદાર્થોને ભોગવે છે. પણ એ જ જીવ જ્યારે અજ્ઞાન ટાળી જ્ઞાનદશાને જાગ્રત કરે ત્યારે પોતામાં રહેલ સ્વભાવદશાનો ભોક્તા બને છે. સંસારના સર્વ પદાર્થો હાજર હોય, ઇન્દ્રિયો સંપૂર્ણ હોય, દેહ સશક્ત હોય છિતાં અંતરમાં પ્રગટ થયેલી ઉદાસીનતા પદાર્થોના ભોગવટામાં નિર્વંદને જ સેવતી હોય. તેથી જ સર્વ રિદ્ધિ-સિદ્ધિના સ્વામી ચક્કવર્તી ભરત તદ્દ્ભવ મોક્ષે પદ્ધારી ગયા. ભોગજન્ય પદાર્થો તો જરૂર છે એ જીવને આકર્ષી શકે નહીં, પણ જીવને રાગ-દ્રેષ્ણનો ભોગવટો કરવો પણ ગમે છે. એ રાગાદિમાં ભળી જાય છે તેથી જ પોતે ભોગો તરફ આકર્ષાય તેને ભોગવે છે. અનાદિથી જીવને આ જ અભ્યાસ છે.

જિજ્ઞાસુ શિષ્ય, કે જેનું મન સંસારના ભોગોથી વિરક્ત થવા માંડયું છે. તે તત્વની દસ્તિએ જીવનું ભોક્તૃત્વ શું છે તે જાણવા માગે છે. જીવ કર્મોનો કર્તા છે એ તેની શ્રદ્ધામાં ઊતર્યું છે પણ સાથે-સાથે એય જાણ્યું કે કર્મ તો જરૂર છે. જરૂર કર્મો કિંદ રીતે ફળ આપવા સર્વ હોઈ શકે ?

ગુરુદેવે આના સમાધાન અર્થે પ્રથમ ગાથામાં એ સમજાયું કે જીવ કર્મનો કર્તા કિંદ રીતે છે. કર્મના કર્તૃત્વમાં ચેતનની પ્રેરણા હોય તો

ભોકૃત્વમાં પણ હોય. આ તર્ક ઉપસ્થિત કરી હવે જડકમો ફળ કઇ રીતે આપે તે સમજવે છે.

**ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોકૃતાપણું જગાય....૮૩..**

વત્સ! વ્યવહારમાં જોયું છે કે જડ પદાર્થોની અસર બહુ મોટી હોય છે. સામાન્ય રીતે વિચાર કરીએ તો રોજના ભોજનની અસર શરીરમાં દેખાય છે. ભોજનના પદાર્થો જડ હોય છે. છતાં શરીરમાં શક્તિ, લોહી, ચરબી વગેરે બધું જ બનાવે છે. આહારના બળો માણસ જીવતો હોય છે. કેટલાક ભોજ્ય પદાર્થ તો નશીલા પણ હોય છે. ભારે જોરાક ખાઈને ઊઠો, ને વેન ચડવા માંડે. આરામ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો પણ સૂઈ જવું પડે. આ છે ભોજનના પદાર્થોની શરીર પર અસર.

મહિરા પીધેલા માણસ પર, મહિરાની અસર કેટલી? તેને ભાનશાન ભૂલાઈ જાય, ડાખ્યો ગણાતો માણસ વિચિત્ર રીતે વર્તન કરવા માંડે, તેના જ્ઞાનતંતુઓ શિથિલ થઈ જાય.

ઓપરેશનના ટેબલ પર સૂતેલા માણસને ડોક્ટર એન્સ્થેસિયા આપે અને તે મૃતવત્ત થઈ જાય. શરીરના કોઇપણ ભાગને કાપે, તેને ખબર ન પડે. કેટલી જબરજસ્ત અસર આત્મા પર ? જે આત્માને એક સોયની આડું અડે તેનું પણ સંવેદન છે એ આપું શરીર કપાઈ જાય તો પણ વેદી ન શકે, ક્યાં ગયો આત્મા ? આત્મા તો ત્યાં ને ત્યાં હોય પણ પેલા પદાર્થે, જે વેદે છે એવા જ્ઞાનતંતુઓને અત્યંત સુષુપ્ત, અવસ્થામાં મૂકી દીધા તેથી સંવેદન કરી શકે નહીં.

એ જ રીતે કોઈ માણસ ઝેર ખાય તો મરી જાય છે અને ઉત્તમ પદાર્થ જેને અમૃત કહેવાય તે ખાય તો તેનાથી તેની શરીરશક્તિ-જીવનશક્તિ વધે છે.

જેટલા કહ્યા તે બધા જ પદાર્થો જડ છે છતાં તેની અસર શરીર પર થતી આપણો અનુભવીએ છીએ. તેમાં પણ પોતાની ઇચ્છાથી ઝેર આદિ લે તો જ અસર થાય, અન્યથા ન થાય તેમ પણ નથી. જાણ્યે-અજાણો લઈ લીધું તો પણ તેની અસર થાય જ છે.

જેમ આ બધી અસરો શરીર પર, મન પર, જ્ઞાનતંતુઓ પર, આત્માની સંવેદનશક્તિ પર થાય છે, એ જ રીતે શુભાશુભ કર્મોની અસર

આત્મા પર થાય છે. એ સમજવા માટે કર્મબંધનની પ્રક્રિયાને વિસ્તારથી સમજજાઓ.

આત્મા અને કર્મ પરમાણુઓના સંબંધ વિશેષને બંધ કરે છે. તેના ચાર ભેદ છે. પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ.

પ્રકૃતિબંધ: પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ છે સ્વભાવ, જેથી જુદાં-જુદાં કર્મોમાં જ્ઞાનાદિની ઘાત કરવાનો જે સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકૃતિબંધ કહેવાય છે. જેમ કે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય. આ આઠ સ્વભાવ, કર્મોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

જીવના યોગ અને કષાયરૂપ ભાવોના નિમિત્તથી જ્યારે કર્મવર્ગણાઓ કર્મરૂપ પરિણાત થાય છે ત્યારે તેમાં ચાર બાબતો ઊભી થાય છે. ૧. સ્વભાવ, ૨. સ્થિતિ, ૩. ફળ દેવાની શક્તિ, ૪. પરિણામ. એમાં સ્વભાવ અને પરિણામ એટલે કે પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ જીવની યોગશક્તિ પર નિર્ભર છે તથા સ્થિતિ અને ફળ દેવાની શક્તિ અર્થાત્ સ્થિતિબંધ અને રસબંધ જીવના કષાયભાવો પર નિર્ભર છે. યોગશક્તિ જેવી તીવ્ર કે મંદ હશે. બંધને પ્રાપ્ત કર્મ પુદ્ગલોનો સ્વભાવ અને પરિણામ પણ એવા જ તીવ્ર કે મંદ રહેશે. જીવના કષાય જેવા તીવ્ર કે મંદ હશે, બંધને પ્રાપ્ત પરમાણુઓની સ્થિતિ અને ફળદાયક શક્તિ પણ એવી જ તીવ્ર અગર મંદ હશે.

આમ પહેલાં પ્રકૃતિબંધમાં કર્મો જ્ઞાનાવરણાદિ રૂપે પરિણામે છે.

પ્રદેશબંધ: પુદ્ગલના એક પરમાણુને એક પ્રદેશ કરે છે તેથી જે પુદ્ગલ સ્કંધ કર્મરૂપ પરિણાત થાય છે તે પુદ્ગલસ્કંધોનું પરિમાણ, પરમાણુ વડે આંકવામાં આવે છે. જેમકે અમુક સમયમાં આટલા પરમાણુવાળા પુદ્ગલસ્કંધ, અમુક જીવના કર્મરૂપ પરિણાત થયા છે, તેને પ્રદેશબંધ કરે છે.

જે પુદ્ગલસ્કંધ કર્મરૂપ પરિણાત થાય છે તેને કર્મવર્ગણા સ્કંધ કરે છે. આ લોક પુદ્ગલાસ્તિકાયથી ઠસોઠસ ભરેલો છે. તે પુદ્ગલો અનેક વર્ગણાઓમાં વિભાજિત છે. તેમાં એક કર્મવર્ગણાનો વર્ગ પણ છે. આ કર્મવર્ગણા જ જીવના યોગ અને કષાયનું નિમિત્ત પામીને કર્મરૂપ પરિણાત થઈ જાય છે પરંતુ પ્રત્યેક જીવ એવી જ કર્મવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી શકે છે કે તેનાથી અત્યંત નિકટ હોય. જેમ આગમાં તપાવેલા લોહના ગોળાને પાણીમાં નાંખવાથી, એ જે જગ્યાએ પડશે તે સ્થાનના પાણીને જ ગ્રહણ

કરશે, દૂરના પાણીને નહીં. એ જ રીતે જવ પણ જે આકાશપ્રદેશમાં સ્થિત હોય તે જ આકાશ-પ્રદેશમાં રહેનારી કર્મવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે છે. વળી જેવી રીતે તપાવેલો લોહનો ગોળો પાણીમાં નાખવાથી ચારે તરફથી પાણીને બેંચે છે તેવી જ રીતે જવ પણ સર્વ આત્મપ્રદેશોથી કર્મને ગ્રહણ કરે છે.

ભોજન પેટમાં જવા પણી કાલકમથી રસ, રૂધિર આદિ રૂપ થઈ જાય છે તેમ પ્રતિ-સમય જે કર્મવર્ગણાઓને જવ ગ્રહણ કરે છે, તે કર્મવર્ગણાઓ પણ, એ સમયે જેટલાં કર્મનો બંધ થવાનો હોય, એટલા ભાગોમાં વહેંચાઈ જાય છે.

આયુષ્યકર્મનો બંધ કાયમ નથી થતો. જ્યારે થાય છે ત્યારે એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ. જીવનમાં એક જ વાર આયુષ્યનો બંધ થાય છે. એ સમયે જેટલાં કર્મપુદ્ગલો ગ્રહણ થાય તેના આઠ ભાગ થઈ જાય. આયુષ્ય ન બંધાતું હોય ત્યારે સાત ભાગ થાય. દશમા ગુણસ્થાને આયુષ્ય અને મોહનીય થોડી શોષ છ ભાગ થાય અને તેરમા ગુણસ્થાને એક કર્મ જ બંધાય છે માટે ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્ગલ તે એકરૂપ જ રહે છે.

કર્મપુદ્ગલોનું વિભાજન કેવી રીતે થાય છે તે જોઈએ. આયુષ્યકર્મનો ભાગ સર્વથી થોડો છે. કારણ તેની સ્થિતિ સર્વ કર્મથી ઓછી છે. આયુષ્યકર્મથી નામ તથા ગોત્રકર્મનો ભાગ અધિક છે કારણ આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ તૃતી સાગરોપમની છે અને નામગોત્રની ૨૦ કોડાકોડ સાગરની છે. તે બન્નેને સરખો ભાગ મળે છે. જ્ઞાનાવર્ણીય, દર્શનાવર્ણીય અને અંતરાયની સ્થિતિ નામ-ગોત્રથી વધારે અટલે કે ૩૦ કોડાકોડ સાગરની છે તેથી નામ, ગોત્રથી તે ત્રણોયને વધારે ભાગ મળે છે. આ ત્રણોય કર્મથી મોહનીયકર્મનો ભાગ અધિક છે કારણ કે તેની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડ સાગરની છે. વેદનીયકર્મનો ભાગ સહૃથી અધિક છે. જો કે વેદનીયની સ્થિતિ મોહનીયકર્મથી ઘણી ઓછી છે તો પણ મોહનીયથી વેદનીયનો ભાગ વધારે છે કારણ કર્મપુદ્ગલનાં ઘણાં દ્રવ્યો વિના વેદનીયકર્મનાં સુખદુઃખાદિનો સ્પષ્ટ અનુભવ થઈ શકતો નથી. વધારે પુદ્ગલ મળે તો જ વેદનીય પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ બની શકે છે. માટે સ્થિતિ થોડી હોવા છતાં પણ સહૃથી વધુ ભાગ તેને મળે છે.

સ્થિતિબંધ: બંધ થઈ ગયા પણી જે કર્મ જેટલા કાળ સુધી આત્મા સાથે લાગીને રહે, તે તેનો સ્થિતિકાળ. બંધવાવાળાં કર્મનો આ સ્થિતિકાળની

મર્યાદાનું થવું તેને જ સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. સ્થિતિ બે પ્રકારની. જધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ. ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ જધન્ય અને વધુમાં વધુ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.

બીજી રીતે બે પ્રકારની સ્થિતિ કહી. કર્મ બંધાયા પછી જ્યાં સુધી ઉદ્યમાં ન આવે પણ આત્મા સાથે રહે તે અબાધાકાળ અને ઉદ્યમાં આવ્યા પછી જ્યાં સુધી ઉદ્યમાં રહે તે સ્થિતિ. જે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલા સાગરોપમની હોય એટલાં સો વર્ષનો અબાધાકાળ હોય છે.

રસબંધ: બંધ પ્રાપ્ત કર્મ પુદ્ગલોમાં ફળ દેવાની શક્તિ હોય છે તેને રસબંધ કહે છે. જીવાની સાથે બંધાયા પહેલા કર્મ પરમાણુઓમાં કોઇ વિશિષ્ટ રસ નથી હોતો. તે નીરસ ને એકરૂપ હોય છે પરંતુ જ્યારે જવ દ્વારા કર્મ પરમાણુઓ ગ્રહણ કરવામાં આવે ત્યારે જ જીવના કષાયરૂપ પરિણામોના નિમિત્તથી તેમાં અનંતગુણ રસ પડે છે. જે જીવના ગુણોની ઘાત કરે છે તેને જ રસબંધ કહે છે.

જેમ સૂક્ષ્મ ધાસ નીરસ અને લુખ્યાં હોય છે પણ જુદાં-જુદાં પ્રાણીઓના પેટમાં જિય દૂધ બને, તેની ઘણ્ણતા અને ચીકાશમાં તારતમ્યતા હોય છે. વળી ગુણામાં પણ અંતર પડે છે. ભેંસ, ગાય અને બકરીના દૂધમાં આ બેદ જોવા મળે છે. તેમ જુદાં-જુદાં જવ જ્યારે કર્મ ગ્રહણ કરે ત્યારે સહૃના કષાયભાવોમાં તારતમ્યતા હોય છે તેથી કર્મની ફળ દેવાની શક્તિરૂપ રસમાં પણ તરતમ્યતા બને છે. અને ઉદ્યમાં આવે ત્યારે તીવ્ર કે મંદ રસ ફળ આપે છે.

રસ અથવા અનુભાગ બે પ્રકારનો હોય છે. તીવ્ર અને મંદ. આ બને પ્રકારનો અનુભાગ શુભ-અશુભ બને પ્રકૃતિઓમાં હોય છે. શુભ પ્રકૃતિઓના રસને શેરડીના રસની ઉપમા આપવામાં આવે છે કારણ કે ભોગવામાં એ મીઠો અને સ્વાદિષ્ટ શેરડીના રસ જેવો હોય છે. અશુભ પ્રકૃતિઓના રસને લીમડાના રસની ઉપમા અપાય છે. લીમડાનો રસ કડવો હોય તેમ અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ફળ પણ દુઃખાદાયી હોય છે. આ બને રસોમાં પણ અનેક પ્રકારે વધતા-ઓછાપણું હોય છે, જેને તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ તથા મંદ, મંદતર અને મંદતમ રૂપ ખડગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ કહે છે.

આમ કરેલાં કર્મને અમુક પ્રકૃતિરૂપે, અમુક પ્રદેશોના પરિમાણ રૂપ, અમુક સ્થિતિ અર્થાત્ અમુક કાળ સુધી અને મંદ-તીવ્ર રસરૂપ જવ ભોગવે છે. આ ચારેય પ્રકારનાં બંધનાં કારણરૂપ જીવના કષાયભાવો તથા

યોગની પ્રકૃતિનું માધ્યમ મુખ્ય કારણ વિભાવ છે. જીવ જ્યારે વિભાવ પરિણામને પરિણામે છે ત્યારે કષાયો કરે છે અને કષાયના આશ્રયે તે-તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

જેમ કર્મ કરવામાં ચેતન આત્માએ ભાગ ભજવ્યો, તો જ જડ પરમાણુઓ કર્મરૂપ પરિણામ્યાં તેમ કર્મોના ઉદ્ય વખતે પણ આત્મા હાજર છે, આત્મા સાથે લાગેલાં કર્મો જ ઉદ્યરૂપ પરિણામ્યાં છે, અન્ય નહીં. તેથી તે કર્મો પણ ફળ આપવા સમર્થ થાય છે.

જડ પદાર્થ પોતે કંઈ ન કરી શકે પણ, માનવ કે પશુ-પક્ષી વગેરે કોઈ જીવ જડને પ્રવર્તાવે તો જડમાં ઘણું સામર્થ છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં સમજવું જરાય મુશ્કેલ નથી. પુદ્ધગલનો અંતિમ ભાગ પરમાણુ પોતે એકલો શું કરી શકે? તેનામાં અખૂટ શક્તિ હોવા પછી પણ જડ હોવાના કારણો તે કંઈ કરી શકતો નથી પણ એ જ અણુની શક્તિ માપીને તેને પ્રયોગાત્મક ધોરણો ઉપયોગમાં લીધી તો એ વિશ્વનો વિનાશ કરી શકે તેવી સર્જનાત્મક શક્તિ પણ વિકસિત થઈ. એ સિવાય પણ અનેક રીતે જડ શક્તિઓને નાથવામાં આવી છે અને તે માનવ પ્રાઇઓનાં ઉપયોગમાં આવે છે.

તેથી જ ગુરુદેવ કહે છે કે પદાર્થ પોતે ન જાણતો હોવા પછી પણ તેનામાં રહેલી શક્તિની અસર થાય છે તેમ શુભાશુભ કર્મ પણ જીવને ફળ આપવા શક્તિમાન છે. આત્મા પર રહેલ કર્મ તેની સ્થિતિ પાકતાં ફળ આપે છે અને ફળ આપી પોતાની જાતે જ આત્માથી અલગ થઈ જાય છે.

આમ જીવ કર્મનો કર્તા છે તો તે ભોક્તા પણ છે.

આત્માના ભોક્તુત્વને સિદ્ધ કરતા અન્ય તર્કો અવસરે....

૫

કારણ વિના ન કાર્ય હે....!

વીતરાગ પરમાત્મા-અનંતશાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બગદર્શન, સમ્બગજ્ઞાન અને સમ્બગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતનની આરાધના વિભાવના કારણો રહેલી વિચિત્રતાનું ભાન જીવને કરતી, અનેકરૂપતામાંથી બહાર લાવી એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરાવે છે. જીવનું સ્વરૂપ એક અને અખંડ હોવા છતા સંસારમાં રહેલ અનંત પ્રાણીઓમાં વિભિન્નતા દેખાય છે.

મનુષ્યરૂપે બધાં જ મનુષ્ય સરખાં, શરીરાકૃતિ સરખી હોવા છતાં પણ એક મનુષ્ય બિલકુલ બીજા જેવો જોવા નથી મળતો. ક્યારેક કંઈક સરખાપણું બે માનવોમાં જોવા મળે તો તે પણ કરોડોમાં કોઈક. કદાચ બેલડાના બે બાળકો સમાન દેખાય. છતાં સૂક્ષ્મતાથી જોતાં જરા ફેર તો દેખાશે. હાથ, પગ, આંખ, કાન, નાક, મુખ, વગેરે યથાસ્થાને જેટલાં હોવા જોઈએ તેટલા જ હોય પણ તેના દેખાવમાં ફરક હોય. એ જ રીતે શરીરની દૃષ્ટિએ પશુઓમાં-પક્ષીઓમાં પણ આ અંતર રહે છે. શરીરની દૃષ્ટિએ વિભિન્નતા જગતમાં દેખાય છે.

માનસિક દૃષ્ટિએ પણ માનવાળા જીવોમાં વિભિન્નતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જડ પુદ્ધગલાંનું બનેલું મન, મનરૂપે બધાંને એકસરખુ મળ્યું પણ મનનાં કાર્યોમાં ખૂબ અંતર. કોઈ માણસને નાનો એવો પ્રસંગ ખૂબ જ ઊંડી અસર કરી જાય. મન અપસેટ થઈ જાય. અરે! તેના કારણો ભયંકર બીમારી નોતરી લે, જ્યારે કેટલાક માણસનાં મન એવાં હોય કે દુઃખ પ્રસંગ પણ તેના મનને ચલિત ન કરી શકે.

બીજી દૃષ્ટિએ માનસિક સ્થિતિ સહૃદી જુદી-જુદી. રસ અને રૂચિ પણ જુદાં. એક વ્યક્તિને અમુક વ્યક્તિ બહુ જ પ્રિય હોય તો બીજી વ્યક્તિને એ જ ચીજ કે એ જ વ્યક્તિ અત્યંત અપ્રિય હોય. આવા ગમા-અણાગમાના ભાવો દરેકના મનમાં જુદી-જુદી રીતે પડવા હોય છે.

એથી પણ આગળ વધીએ તો આધ્યાત્મિક ભૂમિકા પર સહુમાં બિન્નતા હોય. જેમ કે સહુ સાથે બેસીને પ્રાર્થના કરતાં હોય. ભગવાન ઋષભદેવની સ્તુતિ રૂપ ભક્તામર સ્તોત્રનું સ્મરણ થતું હોય પણ ભગવાન પ્રત્યે સહુને એકસરખા જ ભક્તિભાવ જાગતા જ નથી. કોઈ ભક્તિરસની ભરતીથી પ્રસમતા અનુભવતા હોય તો કોઈ માત્ર બોલી જવા ખાતર બોલી જતા હોય. હૃદયને પ્રાર્થનાના ભાવો સ્પર્શો પણ નહીં.

એકસાથે ઘડા લોકો સામાયિક લઈ બેઠા હોય. સામાયિક એટલે સમતાયોગની સાધના. એક વ્યક્તિને સામાયિક કરતાં સમતાભાવ અંતરમાં સધાય પણ ખરો. ભલે થોડીવાર સમતા રહે પણ સમતાનો અનુભવ તો કરીલે. બીજી વ્યક્તિ વધારે સાધી શકે અને પ્રાયોગિક જીવનમાં સમતા ઉત્તરવા માંડે. એક વ્યક્તિને અનેક સામાયિકો કર્યા પછી પણ સમતા શું તે ખખર પણ ન પડે.

એ જ રીતે ધર્મના નામે થતાં સર્વ કિયા-અનુષ્ઠાનો તપ-જપ-ભક્તિ-સ્વાધાય વગેરેની સહુને સરખી અસર જોવા નથી મળતી. સહુ જીવાને પરિણામ જુદું-જુદું.

વળી એક જ નિમિત્ત, કોઈની નાની સરખી ભૂલ એક વ્યક્તિને ભયંકર ગુરુસો કરાવે, વ્યક્તિ ખૂબ આવેશમાં આવી જાય, ધ્રૂજવા માંડે, અને બીજી વ્યક્તિ એ જ નિમિત્તમાં તદ્દન શાંત રહે, અને નિમિત્ત જરાય ખળખળાવે નહીં.

એટલું જ નહીં બંધુઓ! આપણા સહુનો અનુભવ છે કે કોઈ નાનું નિમિત્ત આપણાને ખૂબ અસર કરી જાય. કોઈથી લાલચોળ થઈ જઈએ. ન બોલવાનું બોલી નાખીએ. વ્યાકુળ થઈ જઈએ, આખી પરિસ્થિતિને પલટાવી નાખીએ પણ કચારેક એ કે એથી મોટું નિમિત્ત આવે તો પણ આપણો ખામોશ રહી જઈએ. કંઈ ન થાય મનમાં, જતું કરી દઈએ. આ બાબત પર વિચાર કરીએ ત્યારે આપણાને જ આપણી જાતની વિચિત્રતાનો ખેદ થાય કે આ તે કેવું? કોઈની નાની ભૂલે મેં કેવા ઉધામા કર્યા. અને અહીં આટલું મોટું નુકસાન થયું તો પણ મને કંઈ ન થયું. બન્ને વખત ભૂલ કરનાર વ્યક્તિ એ જ અને જોનાર પણ હું જ છતાં બન્ને પ્રસંગના મારા વ્યવહારમાં આટલી બિન્નતા કેમ?

આમ સમગ્રેપણે વિચાર કરતા પ્રત્યેક વ્યક્તિની પોતાની જુદા-જુદા સમયની સ્થિતિ જુદી, એ જ રીતે અનેક વ્યક્તિઓમાં એક સમયમાં વિભિન્ન વિચિત્રતાઓ! આ વિચિત્રતાઓ પાછળ કંઈ ને કંઈ કારણ ચોક્કસ છે. ભલે પ્રત્યક્ષ કારણ હોય કે પરોક્ષ પણ, કોઈ ને કોઈ કારણ તો હોય જ છે. કારણ વિના કાર્ય નથી હોતું.

આ કાર્ય-કારણ ભાવને સમજાવવાની સાથે-સાથે ગુરુદેવ શિષ્યની શંકાનું સમાધાન આપે છે. જીવ કર્મનો કર્તા હોવા પછી પણ ભોક્તા કંઈ રીતે હોઈ શકે તે શિષ્યની શંકા છે. ગુરુદેવ ફરમાવી રહ્યાં છે-

એક રંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;

કારણ વિના ન કાર્ય તે, તે જ શુભાશુભ વેધ...૮૪...

હુ શિષ્ય! જગતમાં કોઈ નિર્ધન છે, તો કોઈ ધનવાન છે, કોઈ પંડિત છે, તો કોઈ મૂર્ખ છે, કોઈ ઊંચ છે, કોઈ નીચ છે. અને આગળ કહી તે બધી જ શારીરિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક વિચિત્રતાઓ જીવોમાં દેખાય છે. તે સર્વની પાછળ કંઈ ને કંઈ કારણ છે.

આ કારણ પ્રત્યક્ષમાં કચારેક દેખાય છે, કચારેક નથી દેખાતું. કોઈ માણસ ખૂબ મહેનત કરે અને ધન કમાય ત્યારે તો આપણો એમ માનીએ કે એણે પરિશ્રમ કર્યો, તેનાં ફળસ્વરૂપ ધન પ્રાપ્તિ થઈ, પણ ઘડી મહેનત કર્યા પછી પણ સુખ-સાધન-સગવડતાઓ ન પામી શકે ત્યારે શું સમજવું? વ્યવહારમાં બોલીએ છે કે એનાં નસીબ જ એવા છે! નસીબ એ શું છે? ભૂતકાળનો વૈભાવિક પુરુષાર્થ તે વર્તમાનનું પ્રારબ્ધ! શુભભાવો સહિત થયેલો પુરુષાર્થ પુણ્યરૂપે પરિણમે છે અને અશુભ ભાવથી થયેલો પુરુષાર્થ પાપનું નિબંધન કરાવે છે. નસીબ એ કોઈ અદૃશ્ય વિધાતાએ લખેલ જન્મપત્રિકા નથી. પણ જીવ પોતે જ પૂર્વ-જન્મોમાં જે-જે પુણ્ય-પાપ કરીને આવ્યો છે તે ભાથું પ્રારબ્ધ રૂપે સાથે લઇને આવ્યો છે.

આથી નિશ્ચિત થાય છે કે વર્તમાનમાં જે પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે તે સર્વ શુભાશુભ કર્મોનાં કારણરૂપ છે. પૂર્વે કરેલાં કર્મો ઉદ્યમાં આવી તે-તે પ્રકારનાં ફળ આપી રહ્યાં છે. સર્વ જીવનાં કર્મો એકસરખાં નથી હોતાં. વિભિન્ન યોનિઓમાં ગયેલ જીવે જુદા-જુદા સમયે જુદા-જુદા ભાવોના કારણો અનેક પ્રકારનાં કર્મો ઉપાર્જન કર્યા છે. તેના ઉદ્યમી પ્રેરાઈને

સર્વજીવો પણ એ જ રીતે જુદા-જુદા પરિણામ વાળા હોવાને કારણે જુદી-જુદી જાતનાં કર્મો બંધે છે. તે કર્મનાં ફળસ્વરૂપ સર્વ જીવો જુદા-જુદા સંયોગોને પામે છે. માટે જ આટલી બધી વિચિત્રતાઓ દેખાય છે.

કર્મ પરમાણુઓ જડ હોવા પછી પણ જીવનું નિમિત્ત પામી જુદી-જુદી રીતે પરિણામે છે. જ્યાં સુધી આ પરમાણુઓ કર્મરૂપ નથી પરિણામ્યાં ત્યાં સુધી તેનામાં કંઈ અંતર નથી હોતું. સર્વ સરખા જ હોય છે. પણ જીવોના રાગાદિ ભાવોની તારતમ્યતાને કારણે પરમાણુઓમાં તારતમ્યતા ઉભી થાય છે.

એ જ રીતે આ વિશ્વમાં પરમાણુઓની અનંત-અનંત વર્ગાણાઓ પડી છે, જે પોતાના સ્વતંત્ર વિચરણામાં કોઈ જીવને લાભ નુકસાન કંઈ જ કરતી નથી. પણ જીવ એ પરમાણુ સ્કંધોને ગ્રહણ કરે, પછી તેમાં રૂપાંતર થાય છે અને તેના જુદા જુદા પરિણામો દૃષ્ટિમાં આવે છે.

પરમાણુઓ પોતાના સ્વભાવથી જ એક બીજા સાથે મળે છે અને વિભરાય છે. એકલો હોય ત્યાં સુધી એ માત્ર પરમાણુ જ છે. પણ બે અને તેથી અધિક મળી જાય ત્યારે સ્કંધ બને છે. કોઈ જીવના, કોઈપણ જાતના નિમિત્ત વગાર, આવા અનંત-અનંત સ્કંધો વાતાવરણામાં પડેલા જ છે. આ સ્કંધોમાં જુદી-જુદી જાતની યોગ્યતાઓ આપમેળે જ ઉભી થાય છે, જેના કારણે એ સ્કંધો જીવના ઉપયોગમાં આવે છે. આવા સ્કંધો આઠ પ્રકારના છે.

૧. કર્મવર્ગ: જે સ્કંધો જીવ રાગાદિ ભાવો વડે ગ્રહણ કરે છે તે ગ્રહયેલા કર્મરૂપે પરિણામવાની યોગ્યતાવાળા છે. કર્મરૂપે આત્મા સાથે અમુક કાળ સુધી રહે છે પછી ફળ આપી આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. ફરી પાછા એ જ જીવને અથવા બીજા જીવને કર્મરૂપે જ ઉપયોગમાં આવે છે.

૨. મનોવર્ગ: મનવાળા જીવો કંઈ ને કંઈ વિચારે છે. વિચારો જડ છે. પરમાણુરૂપ છે. જીવ જ્યારે વિચારે છે, તે પહેલાં મનોશક્તિ દ્વારા વાતાવરણામાંથી મનોવર્ગાણા પુદ્ગાલ સ્કંધોને ગ્રહણ કરે છે, પછી જ વિચાર કરી શકે છે. એક વિચાર આવીને પસાર થઈ ગયો એટલે એ જ ક્ષણે મનોવર્ગાણા પુદ્ગાલ સ્કંધો જીવથી જુદા પડી જાય છે. ફરી વાતાવરણામાં

મળી જાય છે.

૩. ભાષાવર્ગ: ભાષા પર્યાપ્તિ જે જીવોને છે તેઓ ભાષા દ્વારા ભાવોને વ્યક્ત કરે છે. શબ્દો દ્વારા બનતી ભાષા જડ છે. જ્યારે કોઈ પણ માનવ કે પ્રાણી ભાષા બોલે છે, તે બોલતાં પહેલાં ભાષાવર્ગણાં પુદ્ગાલોને, પોતાને મળેલી ભાષા પર્યાપ્તિની શક્તિ વડે બેંચે છે. તેને ભાષારૂપ પરિણામાવે છે. પછી છોડી દે છે. ભાષાવર્ગ પરમાણુઓ જીવને બોલવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

૪. શાસોચ્છ્વાસ વર્ગ : એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી સર્વ પ્રાણીઓને જીવન જીવવા શાસોચ્છ્વાસની મુખ્ય આવશ્યકતા છે. બધા જ જીવો શાસ લેતા - મુક્તા હોય છે પણ આપણે જાણી શકતા નથી. શાસ લેવાની પદ્ધતિ બિન્ન-બિન્ન હોય છે. વનસ્પતિ એકેન્દ્રિય જીવ છે. તે જીવો ઓક્સિજન તથા કાર્બન હવામાંથી લે છે અને છોડે છે, તે વિક્ષાને પણ સાબિત કર્યું છે. હવાની સાથે-સાથે શાસોચ્છ્વાસ વર્ગના પરમાણુ સ્કંધોને પણ જીવ ગ્રહણ કરતો હોય છે. પ્રત્યેક શાસ સાથે આ પુદ્ગાલો ગ્રહણ થાય છે અને ઉચ્છ્વાસ સાથે એ પુદ્ગાલોનો ત્યાગ થાય છે.

૫. ઔદારિક વર્ગ : માનવ તથા પશુને ઔદારિકશરીર હોય. સ્થાવર, વિગવેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓનાં જે શરીરો આપણે જોઈ શકીયે છીએ તે બધાં જ ઔદારિકશરીર. જે શરીર સરળ-પડનાના સ્વભાવવાળું છે. વળી જે ઉદાર એટલે કે મુખ્ય શરીર છે તેને ઔદારિકશરીર કહેવાય છે. આ શરીરને બનાવવામાં તથા ટકાવી રાખવામાં જે પુદ્ગાલ સ્કંધો ઉપયોગમાં આવે તેને ઔદારિકવર્ગ કહે છે.

આ શરીર જ્યારે બન્યું ત્યારે જીવે ઔદારિક સ્કંધોને કરી બનાવ્યું. માના ગર્ભમાં રહેલું બાળક માના શરીરમાંથી પોષણ મેળવીને વૃદ્ધિ પામે છે. એ મળતું પોષણ ઔદારિક વર્ગના પુદ્ગાલો હોય છે. જન્મા પછી આહાર પાણી રૂપ જે કંઈ પદાર્થો લેવાય છે તે પણ ઔદારિક પુદ્ગાલો જ અને રોમ વડે જે આહાર થાય છે અર્થાત્ પુદ્ગાલો બેંચાય છે તે પણ ઔદારિક પુદ્ગાલો જ.

દેખાતું આખુંયે જડ-જગત ઔદારિક વર્ગના પરમાણુઓથી જ બનેલું છે. એ સિવાયનાં બીજા પુદ્ગાલો આ જગતમાં આપણે નજરે જોઈ શકતાં

નથી.

૬. વૈક્રિયવર્ગ : દેવ અને નારકનાં શરીર વૈક્રિય પુદ્ગલોનાં બનેલાં છે. જે પુદ્ગલો લોહી, માંસ, મજજા આદિ સપ્ત ધાતુરૂપમાં પરિણામી ન શકે. માત્ર પુદ્ગલો જ હોય. દેવ-નારકનાં શરીરમાં લોહી માંસ આદિ ન હોય. દેવનું શરીર શુભ વૈક્રિય પુદ્ગલોથી નિર્ભિત હોય અને નારકનું શરીર અશુભ વૈક્રિય પુદ્ગલોથી.

કોઈ માનવ પણ આ લભ્યને સાધન દ્વારા મેળવી શકે છે. તો તે માનવ અનેક જાતનાં નાના-મોટાં રૂપો બનાવી શકે છે. એ રૂપો બનાવવામાં ઉપયોગી થતાં પુદ્ગલો વૈક્રિય પુદ્ગલો હોય. દેવો પણ આ પૃથ્વી પર આવે ત્યારે અન્ય રૂપ ધારણા કરે છે તે પણ વૈક્રિય પુદ્ગલો દ્વારા જ કરે છે.

વાયુને પણ વૈક્રિયશરીર હોય. તે પણ નાનાં મોટા રૂપ ધારણા કરે છે. આમ વિવિધ શરીરરચનામાં ઉપયોગી થતાં પુદ્ગલો તે વૈક્રિય વર્ગ.

૭. આહારકવર્ગ : આ પુદ્ગલો વિશ્વમાં સહુથી થોડા છે. ચૌદ પૂર્વધારી મહાાભા, સંયમી પુરુષ, મનમાં ગાહન તત્વની શંકા થતાં દૂર વિરાજીત કેવળી પરમાત્માને પ્રશ્ન પુદ્ગવા જવા માટે જે શક્તિનો ઉપયોગ કરે, તે શક્તિને આહારક લભ્ય કરે છે. આ લભ્ય દ્વારા એક નાનું શુભ પુદ્ગલોનું પૂતળું બનાવવામાં આવે, જે પૂતળું યોજનો દૂર કેવળી ભગવાન પાસે જઇ શંકાનું સમાધાન કરી પાણું આવે અને પછી વિભેરાદ જાય. આ પૂતળું બનાવવા માટે જે પુદ્ગલ સ્કંધો ઉપયોગમાં આવે છે તે આહારક વર્ગ.

આ લભ્ય માત્ર ચૌદ પૂર્વધારી મુનિને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અન્ય કોઈને નહીં.

૮. અવર્ગ-વર્ગ: બિનઉપયોગી પુદ્ગલ સ્કંધો જે વિશ્વમાં સહુથી વધારે છે. આ વર્ગના નાના-મોટા સ્કંધો વાતાવરણમાં ફર્યા કરતા હોય, જે કદી કોઈ જીવને ઉપયોગી થયા નથી અને થવાના પણ નથી. માત્ર પુદ્ગલ રૂપે તેનું અસ્તિત્વ છે. તે મળે અને વિભરાય એમ થયા કરે છે.

આમ આ આઈ પ્રકારના પરમાણુ - પુદ્ગલ-સ્કંધો વિશ્વમાં ઠસોઠસ ભર્યા છે, પણ જ્યાં સુધી જીવના ભાવોનું નિભિત ન પામે ત્યાં સુધી તે જીવ પર કશી જ અસર કરતા નથી. તે પોતાના સ્વતંત્ર વિચરણામાં જ

વિચરી રહ્યા હોય. જડ છે, જીતાં જીવના નિભિતે જીવ સાથે જોડાય ત્યારે, આત્માના ચૈતન્યના કારણો જાણો તેનામાં પડું ચૈતન આવતું હોય તેમ એ પ્રવર્તવા માંડે છે. એવી જ રીતે આત્મા પર રહેલા કર્મો જડ હોવા જીતાં પડું આત્મા સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહી રહ્યા છે. તેથી આત્મા પર તેની અસર થાય છે.

શિષ્યના મનની શંકા કે જડ કરીતે જીવને ફળ આપે ? તેના સમાધાનમાં ગુરુદેવે એ સમજાયું છે કે જડ પરમાણુ પુદ્ગલોનું પરિણામન જીવના આશ્રયે કેવું-કેવું થાય છે અને તે કેટલું કાર્ય કરી શકે છે.

વિશ્વની જેટલી જડ શક્તિઓ આજે આપણો ઉપયોગમાં લદું એ તે પડું આપણી ચૈતનશક્તિના સાથથી જ. જો ચૈતન ન હોય તો જડ કશુંય કરી શકે નહીં. ચૈતનની પ્રેરણા પામી જડ ઘણું કરી શકે છે.

તેની સાબિતી પ્રથમ કષું તેમ આ જગતની અંદર દેખાતી વિચિત્રતાઓ.

આમ જડકર્મો ફળ દેવા સમર્થ છે એ ગુરુદેવે સમજાયું. હવે શિષ્યના મનમાં એક બીજી વાત છે કે કદાચ સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર જીવને ફળ દેવામાં જજનું કામ કરતો હોય ! તે યોગ્ય છે કે નહીં એ શંકા તેણે ઉઠાવી છે. ગુરુદેવ આ જિજ્ઞાસાનું સામાધાન પડા કરશે જે અવસરે.....

કર્મ સ્વભાવે પરિણમે....!

વીતરાજ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્લદર્શન સમ્યગ્લભાન અને સમ્યગ્લચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રન્તનની આરાધના આત્માથી આત્માને પામવા માટે છે. આજ સુધી જે કંઈ પામવાનો પ્રયાસ કર્યો તે ઇન્દ્રિયોથી, મનથી, બુદ્ધિથી, પણ આત્માથી નથી કર્યો. અનુભવી પુરુષોએ સ્વયંથી સ્વયંને નીરખવા માટે જ આરાધના બતાવી છે. એના માટે બાધ્યચક્ષુ બંધ કરવાં પડશે અને આંતરચક્ષુ ખોલવા પડશે.

જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ઇન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિના આશ્રયે મેળવેલ જાણકારીના કારણો અતીન્દ્રિય આત્માવિષયક તત્વોમાં શંકિત થયો છે. આત્માને કર્મનો કર્તા સ્વીકાર્ય પછી, આત્મા કર્મફળનો ભોક્તા હોઈ શકે તે વિષે એને સંદેહ છે. ગુરુદેવ એ સંશોધન છેદી રહ્યા છે.

જીવોની વિચિત્રતાઓનું દર્શન કરાવી, એ જ જીવને કર્મનું ભોગવવાપણું છે એ સિદ્ધ કર્યું. ઈશ્વર કર્મનો કર્તા નથી તો તે જીવને કર્મફળ દેવામાં પણ સમર્થ નથી. અને જીવનાં કર્મનો ન્યાય કરવા માંડે, તો ઈશ્વરનું ઈશ્વરત્વ રહેતું નથી. અને શિષ્ય પણ માને છે. છતાં હજુ મનમાં એમ છે કે ઈશ્વર ફળ ન આપતો હોય તો જગતનો કોઈ નિયમ જ ન રહે. તેથી જીવ શુભાશુભ કર્મફળને ભોગવે પણ નહીં.

શ્રી ગુરુદેવ આ શંકાનું સમાધાન આપે છે :

ફળદાતા ઈશ્વરતાણી, એમાં નથી જરૂર;

કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર....૮૫...

હે શિષ્ય! તું પોતે જ સમજે છે કે ઈશ્વર ફળ દેવા સમર્થ નથી. તેથી એ વાતો તો ભૂલી જ જવાની કે ઈશ્વર ફળ આપે તો જ જીવ ભોગવે. બીજી વાત સંસારના જીવને સારાં-નરસાં કર્મફળ ભોગવતાં આપણો જોઈએ જ છીએ. કોઈ સુખી અને કોઈ દુઃખી એ જ છે જીવનાં કર્મફળ. જો જીવો

કર્મ ભોગવે છે, તો તેની પાછળ કોઈ વ્યવસ્થિત તંત્ર પણ હશે.

એ નિયમ છે, કર્મનો પોતાનો સ્વભાવ! સંસારના સર્વ દ્રવ્યો અનંત શક્તિમાન છે. આત્મા અચિંત્ય શક્તિમાન છે. તેની સંપૂર્ણ શક્તિ ખીલી ઉઠી છે ત્યારે તે સર્વથા મોક્ષને પામે છે. શુદ્ધ-બુદ્ધ બની જાય છે. એ જ રીતે જરૂર દ્રવ્યમાં પણ અનંત શક્તિ છે. એ શક્તિના આધારે પોતાનું સ્વતંત્ર પરિણમન પણ છે. વળી જરૂર દ્રવ્યો એકથી બીજા રૂપે પરિણમે, તો પણ તેની ત્રિકાળી અનંત શક્તિનો નાશ થતો નથી.

વળી કાર્મણાર્વાણા પુદ્ગલો જીવના રાગાદિ રૂપ ભાવકર્માનું નિભિત પામીને દ્રવ્યકર્મરૂપ પરિણમે છે, ત્યારે જીવ પર પોતાનો અધિકાર જમાવવાની એક વધુ શક્તિ તેનામાં પેઢા થાય છે. જ્યાં સુધી એ પુદ્ગલો કર્મરૂપ ન પરિણામ્યાં હોય ત્યાં સુધી જીવને કંઈ કરવા સમર્થ નહીં પણ જીવ સાથે તેનો કર્મરૂપ સંબંધ થયો કે તેનામાં કેવા રૂપે, કેટલું, ક્યાં સુધી અને કેવી તીવ્રતાથી ફળ આપવું આવી યોગ્યતાઓ પ્રગટે છે. વળી કર્મ જરૂર પુદ્ગલ છે. પુદ્ગલોનું પોતાનું પરિણમન છે, તેથી સમય થતાં એ ઉદ્યમાં આવી જીવને ફળ આપે છે અને નિવૃત્ત થઈ જાય છે. જેમ-જેમ કર્મ પરમાણુ ઉદ્ય આવલિકામાં પ્રવેશી જીવને ફળ આપે છે તેમ-તેમ તે નિઃસત્ત થઈ-થઈને ખરી જાય છે, આવું સ્વાભાવિક પરિણામન તેનું ચાલુ જ છે.

ઝેર કે અમૃત શરીરમાં જઈ તેની અસર જેટલી માત્રામાં પહોંચાડવાની હોય, તે પહોંચાડી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તેમ શુભકર્મ પુણ્યરૂપ ફળ આપી ચાલ્યાં જાય છે અને અશુભકર્મ પાપરૂપ ફળ આપી ચાલ્યાં જાય છે. એકવાર ફળ આપી દીધા પછી એ દાઢ વગરના સાપ જેવાં થઈ જાય. કશું જ કરી શકે નહીં. કારણ તેને જીવનો સાથ છૂટી ગયો. જીવની સાથે છે ત્યાં સુધી જ તેનું ઝેર છે. પછી નિર્માલ્ય! હા, પોતે પોતામાં પોતાની રીતે પરિણત થયા કરે, પણ જીવને અસર કરવામાં અસર્મથ!

તો એમ કર્મો જરૂર હોવા પછી પણ જીવને ફળ આપે છે. તેથી જ જીવને કરેલાં કર્મનુસાર બિન-બિન ગતિઓમાં, તે-તે સ્થાને જ જઈ કર્મ ભોગવવાં પડે છે એ પણ હકીકત છે શિષ્ય એમ માને છે કે, ઈશ્વર હોય તો જ આખાયે જગતનું નિયંત્રણ કરે, વ્યવસ્થા રહે. પણ જ્યાં ઈશ્વર જ સિદ્ધ થતો નથી, ત્યાં વિશ્વનું સંચાલન અશક્ય છે તેથી જ જીવને શુભાશુભ કર્મને ભોગવવાના સ્થાન પણ ન હોઈ શકે.

આનો ઉત્તર ગુરુદેવ આપે છે-
તે-તે ભોગ વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંકોપે સાવ...૮૬...

જીવ જેવાં શુભાશુભ કર્મો કરે છે તેને ભોગવવાં જ પડે છે. આ કર્માનુસાર શુભાશુભ અધ્યવસાયો થાય છે અને આ અધ્યવસાયો જ જીવની ભાવગતિ છે. ભાવગતિને અનુરૂપ એનાં ફળ ભોગવવા માટે દ્રવ્યગતિ પણ છે જ.

દ્રવ્યગતિ ચાર છે. નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ શુભ કર્માને ભોગવવાનું સ્થાન દેવગતિ-સ્વર્ગ, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ કર્મો એટલે કે પાપ અધ્યવસાયોને ભોગવવાનું સ્થાન તે નરક. શુભાશુભ મિશ્ર અધ્યવસાયને ભોગવવાનું સ્થાન તે મનુષ્ય અને તિર્યચગતિ.

ગતિ પર થોડો વિચાર કરીએ. એ સ્થાન એવું છે માટે ત્યાં ગયેલા જીવને એવાં ફળ ભોગવવાં પડે છે, એમ નથી. પણ એવાં કર્મો કર્યા છે માટે તે સ્થાનમાં જવું પડે છે અને કર્મો ભોગવે છે. જેમ કે કોઈ માણસ ખૂન કરતાં પકડાયો, તેને જેલમાં લઇ જવાયો અને તેને કોર્ટ ફાંસીની સજા આપી. તો આ સજા જેલમાં જ અપાય. કોઈને તેના ઘરમાં ફાંસી અપાતી નથી. વળી એ જેલમાં ગયો માટે તેને ફાંસી થઇ એમ નથી. જો એમ હોતું તો જેલમાં રહેનાર કર્મચારીઓ, સુપરિન્ટેન્ડન્ટ વગેરે અન્ય માણસોને પણ સજા થવી જોઈએ, પણ જ ગુનેગાર છે તેને જ તે સ્થાનમાં સજા થાય છે, બીજાને નહીં. તેમ જીવે જેવાં કર્મો કર્યા હોય તે ભોગવવા માટે તેવાં સ્થાનો છે. ત્યાં રહીને એ કર્મો તેને ભોગવવાનાં હોય.

આ સ્થાનો કોઈએ બનાવ્યાં છે એમ પણ નહીં. લોકનું પરિણામન એ પ્રકારનું છે. ચૈતન્ય દ્રવ્ય શુભાશુભ અધ્યવસાયમાં પરિણામે અને ચૈતનના ભાવોનું નિમિત્ત આપી કર્માન્માં શુભાશુભ ફળ આપવાની યોગ્યતા પ્રગતે, તે જીવને ફળ આપે. આમ ચૈતન્ય અને જરનો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે. તેથી લોકમાં એવા સ્થાનોનું નિર્માણ આપમેળે થયેલું છે.

ગુરુદેવ કહે છે જીવની શક્તિ અનંત છે. જરની શક્તિ અનંત છે. એ શક્તિને આપણી સ્થૂળ બુદ્ધિ વડે માપી શકાય નહીં. તેનાં ગહન રહસ્યો ઉકેલીને કથવાં બહુ મુશ્કેલ છે, પણ હે શિષ્ય! આ ઉંડી વાતોને અહીં સંકોપથી કહી છે.

પોતામાં રહેલ અનંત શક્તિને એ પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો સંસારભાવથી ઊંચી ઊઠી, સ્વભાવને પામી શકે છે. પોતે પોતામાં ઊંડો ઊતરે તો સ્વને ઓળખી શકે છે. તે માટે ચિન્મય ચિંતન અનિવાર્ય છે. બંધુઓ! માણસો ચિંતા ઘણી કરતા હોય પણ તેને ચિંતા કરતા નથી આવડતું. મનને જરાક જ ફેરવી નાંબે તો ચિંતાના બદલે ચિંતનમાં તેનો પ્રવેશ થઈ જાય.

યુરોપનો એક અતિ-શ્રીમંત ગૃહસ્થ, આર્થર એનું નામ. સંસારનાં મનાયેલાં સર્વ સુખો, સર્વ સાધનો એને ઉપલબ્ધ હતા. ભોગોમાં આળોટતો હતો. એના જીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય હતું ધન. એ લક્ષ્યની પૂર્તિ માટે તેણે પારાવાર પુરુષાર્થ કર્યો, પ્રારબ્ધે સાથ આપ્યો અને તેણે લક્ષ્યને સાધી લીધું હતું. ધનની સાથે સાથે ચિંતાઓ પણ એટલી જ એના મન પર હતી. એ ના તો દિવસે ખાઈ શકતો કે ના તો રાત્રે ઊંઘી શકતો. અન્ન અને ઊંઘ તેના વેરી થઈ ગયાં હતાં.

બંનેને ભોગવી શકે તે માટેના સર્વ પ્રયત્નો પણ તેના નિષ્ફળ ગયા. બસ, માત્ર ચિંતા-ચિંતા. તેની પત્ની પણ આર્થરની આ સ્થિતિ જોઈ દુઃખી હતી. અનેકવાર, અનેક રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી પણ આર્થર ચિંતા છોડી શકતો ન હતો. મનને શાંતિ મળતી ન હતી.

આર્થરને એક ડૉક્ટર મિત્ર હતો. જે માનવમનના ઊંડાણને પામી શકતો હતો. આર્થરની પત્નીને લાગ્યું કે આને શાંતિ આપી શકે તો તે માત્ર તેનો ડૉક્ટર મિત્ર જ. તેણે આર્થરને મહા-મહેનતે એ ડૉક્ટર મિત્ર પાસે મોકલ્યો.

આર્થરે પત્નીનું કહ્યું માન્યું અને મિત્ર પાસે ગયો. ડૉક્ટરે પ્રેમથી આવકાર્યો, બેસાડ્યો. સારી રીતે વાત કરી. કેમ આવવાનું થયું એમ પૂછીતાં આર્થર કહે છે, દોસ્ત! બહુ મૂંજાયો છું, મગજ પર ખૂબ ચિંતાઓ છે. વ્યાકૃપતા દિન-પ્રતિદિન વધતી જાય છે. ઊંઘ-આરામ બધું જ હરામ થઈ ગયું છે. હવે તો બહુ મૂંજાયો છું, સમજાતું નથી શું કરવું? તું ડૉક્ટર છે, તારી પાસે દવા લેવા આવ્યો છું. હવે તો તું જ મને આ ચિંતાના બોજમાંથી બચાવી શકીશા. આર્થર ડૉક્ટર પાસે એકદમ નરમ વેંશ જેવો થઈ ગયો. ડૉક્ટર જાણો એને દેવ દેખાય છે. એ ડૉક્ટરને વિનવી રહ્યો છે.

ડૉક્ટર સમજ ગયો, આને શારીરિક કોઈ રોગ નથી પણ ધનની

તૃષ્ણા, ભોગાની લાલસા, સંસારની આસક્તિ અને ઘેરી વળી છે જેથી સત્યને એ ઓળખી શક્યો નથી, પારિણામે ચિન્તાઓ તેના પર સવાર થઈ ગાઈ છે. તેને આર્થરને આશ્વાસન આપતા કહ્યું, બહુ સરસ દવા છે મારી પાસે, ચોક્કસ સારું થઈ જશે. એ અંદરની રૂમમાં ગયો, થોડીવારે બહાર આવી, દવાની ચાર પડીકી આર્થરના હાથમાં મૂકી. આવતી કાલ સવારથી આ દવા લેવાની છે. ત્રણ-ત્રણ કલાકે એક-એક પડીકી અને એક જ દિવસમાં ફરક પડી જશે.

આર્થર ખુશ થતો ઉઠ્યો. ચાલ્યો. ડૉક્ટરે ઉભો રાખ્યો. અરે! આર્થર દવા લેવાની વિધિ તો જાણી લે! આવતી કાલે સૂર્યોદય પહેલાં દરિયા કિનારે જવાનું. દૂર દૂર એકાંત-નિર્જન સ્થાન પર, સમુદ્રતટે તારે બાર કલાક રહેવાનું! ખાવા-પીવાની વસ્તુઓ અને શરીર પર ઢીલાં વસ્ત્રો. આ સિવાય કંઈ સાથે નહીં લઈ જવાનું!

આર્થરે તો દવા દીધી પાઈ:

“મારે નથી જોઈતી તારી દવા! બાર કલાક મારો ધંધો છોડીને દરિયે પડ્યો રહું એ કેમ પોખાય? મારે કેટલી એપોઇન્ટમેન્ટ્સ હોય? કેટલાં કામ હોય? એ બધાનું શું? મારે નથી જવું!”

અરે! ભાઈ, તારે શાંતિ જોઈતી હોય, તારા મનને ચિન્તાઓથી મુક્ત કરવું હોય તો એકવાર તો જા! જઈને જો તો ખરો!

મિત્રના પ્રેમભર્યા શબ્દોએ જાદુ કર્યો અને આર્થરે કંઈક વિચાર્યું. ભલે તું બહુ કહે છે તો જઈશ, બાર કલાક ફી હોઈશ તો ત્યાં પણ મારે ઘણ્ણુ કામ થઈ જશે. એક ફોન અને બીજો રેડિયો, બે લઈને જઈશ. બધા સમાચાર પણ મળશે. ફોનથી વ્યાપારની વાતો પણ થઈ જશે. કંઈ વાંધો નહીં! તું કહે છે તો હું જઈશ!

ના ભાઈ, ના! કશુંય સાથે નથી લઈ જવાનું. રેડિયો, ફોન નહીં અને કાગળ-પેન પણ નહીં! ભાઈ! માત્ર ૧૨ કલાક જ છોડવાનું છે, છોડી દે. પછી જો તેને કેટલી પ્રસન્નતાનો અનુભવ થાય છે!

આર્થર અંદરથી દુઃખી છે. મનથી ખૂબ જ વ્યાકુળ છે. ચિન્તાઓ તેને ફોલી ખાઈ રહી રહી છે. તેથી મને-કમને ડૉક્ટર મિત્રની વાત માની લીધી. ઘરે ગયો. પત્નીને વાત કરી. પત્ની ખૂશ થઈ, સમજુ હતી, સમજ ગઈ. તેણે તો બધી જ તૈયારી કરી આપી. બીજે દિવસે સવારે ખાવા-

પીવાનો સામાન તથા બિછાવવા માટે એકાદ આસન લઈ આર્થર ઉપરી ગયો સમુદ્રતટે, દૂર-દૂર એકાંત નિરવ સ્થાન શોધી, આસન જમાયું. બેઠો, ચારે બાજુ કાંઈ નથી. થોડીવાર તો ગભરાયો. શું કરવુ અહીં બેસીને! મુંજવણ થવા માંડી. ઉભો થયો. આંટા મારવા માંડ્યો. વળી બેઠો. એટલામાં સૂર્ય ઉદ્ય થવા માંડ્યો. એ તો જોઈ રહ્યો. જાણો સમુદ્રમાંથી અગ્નિનો ગોળો બહાર આવતો હોય એવો પ્રતિભાસ થવા માંડ્યો. કદી આવું દશ્ય જોયું નથી, મન પ્રકૃતિલિત થઈ ગયું અને ઉપર ઉઠતા સૂર્યને તથા આકાશના બદલાતા રંગોને જોવામાં તન્મય થઈ ગયો. સૂર્ય કેટલો ઉપર આવી ગયો ત્યાં સુધી અને ખ્યાલ ન રહ્યો. ઓચિનું યાદ આવ્યું અરે! પડીકી લેવાનો સમય થઈ ગયો છે.

એક નંબરની પડીકી જિસ્સામાંથી કાઢી, ખાલી. સાવ ખાલી. દવા નથી, ગોળી નથી, કોઈ પાવડર નથી. આ શું? ગુસ્સો આવ્યો. મિત્રે મારી મશકરી કરી છે. ખાલી કાગળને શું કરું? બે-ચાર વાર ફેરવી-ફેરવીને કાગળ જોયો. દવા તો ન જ દેખાણી પણ તેમાં કંઈક લખેલું હોય તેમ લાગ્યું, ધ્યાનથી જોયું, વાંચ્યું. તેમાં લખ્યું હતું Listen Carefully - શાંતિથી સાંભળ.

વાંચીને આર્થર વિચારે છે, શું સાંભળું? આ લખવાનું પ્રયોજન શું? આ તે કંઈ દવા છે! આર્થર બુદ્ધિમાન છે. એ સમજ્યો કે જરૂર મારો મિત્ર મને કંઈક કહેવા માંગો છે. જ્યારે મારી પાસે રેડિયો, ટેપરેકોર્ડર કે કોઈ માણસો-કશું જ નથી ત્યારે હું શું સાંભળું? સાંભળવાનાં સાધનો વગર શું સંભળાય? આમ વિચારે છે ત્યાં તો પ્રાત:કાળના ખુશનુમા વાતાવરણમાં થોડે દૂર ૫-૭ નાનાં નાનાં ભૂલકાંગોનો કિલકિલાટ કાને પડ્યો. બાળકો હસી રહ્યાં છે. આજે પહેલી વાર આર્થરને બાળકોના હાસ્યમાં મધુરતા સંભળાણી! એ વિચારે છે. આહા! નાનાં બાળકોનું હાસ્ય આટલું મીઠું?

બંધુઓ! આર્થરને પણ બાળકો છે. છતાં કદી એ બાળકો સાથે નિર્દોષ રમત માણી શક્યો નથી. બાપ તરીકેનું વાત્સલ્ય બાળકોને આપી શક્યો નથી. સંતાનોનો પ્રેમ માણી શક્યો નથી. ધન કમાવાનું ભૂત તેનાં હિલ-હિમાગ પર એવું તો સવાર થઈ ગયું હતું કે બાળકોમાંથી મળતા આનંદને એ માણી શક્યો ન હતો. એટલામાં, આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓનો મધુર કલરવ તેના કાને પડ્યો. તેમાં તેને મીઠાશ લાગ્યો. સમુદ્રનાં ઉછળતાં

મોજાનો ધ્વની તેના કાનમાં ગુજરાવ કરવા લાગ્યો. તેમાં તેને સંગીતના સુર સંભળાયા. આ વિશ્વમાં આટલું બધું માણવા જેવું છે એ જાગ્રત્તો ન હતો. આ સ્વરો તેના મનને આનંદ આપી રહ્યા છે. સાંભળવામાં લીન થઈ ગયો છે. પણ આર્થર વિચારક છે. એ વિચારે છે : ના, મારે માત્ર આ અવાજો જ નથી સાંભળવાના, બીજું કંઈક સાંભળવાનું પડા છે ! એ શું ? મારો મિત્ર મને કઇ તરફ સંકેત કરી રહ્યો છે ?

વિચારતાં આર્થર બહારથી અંદર વણ્ણો. અંતરમાંથી આવતા અવાજો તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અંતરમાં કોઈક બોલી રહ્યું છે. બંધુઓ ! અંદરનાં અવાજો સાંભળવાની જીવને આદત નથી. બહારના અવાજો જ જીવને સાંભળવા ગમે છે. એટલે જ એ એકાંતે રહી શકતો નથી. એકલા પડતા જ આત્મા કંઈક કહેવા માંડે છે. તેનો કકળાટ સાંભળી ન શકાય તેવો હોય છે. તેથી જ પોતે પોતાને સાંભળવા નથી માગતો. દુનિયા જાણો, ન જાણો પણ પોતે જાણો છે કે અંદરથી કેવો છે. વળી આત્મા પણ એકાંતે જ રજૂ થાય છે. એને સાંભળતાં માણસ ગભરાય છે, મુંજાય છે. એ અવાજો ભયાનક લાગે છે. એટલે જ માણસ આસપાસ ઘોંઘાટભર્યું વાતાવરણ રાખે છે, કે આત્મા અંદરથી બોલવા ના માંડે એને બોલે તોય તેના બહેરા કાને એ અવાજ અથડાય જ નહીં.

આર્થરની આ જ સ્થિતિ હતી. એ મુંજાવા માંડચો. અકળામણ વધી રહી છે. અંદરથી કોઈ બોલી રહ્યું છે. સાંભળવાની હિંમત નથી, પણ મિત્રો કહ્યું છે મારે સાંભળવું છે, એને અંદરથી અવાજ આવ્યો : આર્થર ! તું કોણા છે ? આજ સુધી તેં શું કર્યું ? આર્થર તાજજુબ થઈ ગયો, મને કોણા પૂછે છે ? તું કોણા છે ? હું કોણા છું ? આર્થર ! હું આર્થર છું ! આર્થર કોણા ? આ શરીર ! ના, અંદરથી તો કોઈ બીજો બોલી રહ્યો છે. તે બોલનાર કોણા છે ? આર્થર વિચારે ચહ્યો. તેને કદી આવો પ્રશ્ન અંદરમાંથી ઉઠચો જ નહોતો, આજ સુધી તેને અવકાશ જ ન હતો. અંતરમાંથી અવાજ ઉઠી શકે એનું ભાન જ નહોતું. ત્યાં હું આત્મા છું એવો વિચાર તો કચાંથી ઉદ્ભબે ? આજે એ આત્માનો અવાજ સાંભળી રહ્યો છે. એ વિચારે ચહી ગયો. હું કોણા ? એના મનમાં રટણ ચાલ્યું. જવાબ તો મળતો નથી પણ હું કોઈ જુદો છું - સ્વતંત્ર છું એવો એને ભાસ થવા માંડચો. હું એ શું ? તેનો ઉત્તર શું ? એ નથી સમજાતું છતાં આ પ્રશ્ન ઉઠચો એ પણ એને ગમવા માંડચો એને એ

વિચારમાં કેટલો સમય પસાર થઈ ગયો એ ખબર રહી નહીં.

ત્રણ કલાક કચારનાય વીતી ગયા છે. હવે બીજો ડોઝ લેવાની તાલાવેલી લાગી. અંદરમાં શાંતિનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે. તેણો બીજી પડીકી ખોલી. વાંચ્યું. તેમાં સુંદર સુત્ર હતું - Try Reaching Back પાછા ફરવાનો પ્રયત્ન કર. કચાંથી પાછા ફરું ? વિચારતાં સમજાયું કે, મિત્ર ભૂતકાળ જાણો છે માટે ભૂતકાળમાં જવાનું કહે છે. કેટલોક ભૂતકાળ ભૂલી જવા માટે હોય તો કેટલોક યાદ રાખવા માટે. આર્થરને પણ એમ જ હતું. તેનો ભૂતકાળ બોધ આપે તેવો હતો. તે વિચારે છે.

ગરીબ વિધવા માનો દીકરો. ચાર ભાઈ-બહેન. ખાવા કે પહેરવા પણ પૂરું નહીં. છતાં નિર્દોષ જીવનનો આનંદ માણતા હતા. આખાયે વર્ષમાં સારું ખાવાના નામે કિસમસમાં માત્ર એક દિવસ કેક ખાવા મળે. તેથી સવારે એક કેક માંથી બનાવી હોય. સાંજે તેના ચાર ટુકડા થઈ એક જ ટુકડો મળવાનો હોય. પણ એનો આનંદ દિવસભર હોય. આર્થર આ દિવસો યાદ કરે છે. અહા ! એ કેકનાં એક નાનાં ટુકડામાં કેટલો આનંદ હતો ! તેમાં કેટલો સ્વાદ હતો ! આજે ભાત-ભાતનાં ભોજન મળે છે. સ્વાદ નથી, રૂચિ નથી, ભૂખ નથી, તૃપ્તિ નથી. શું કારણ ? ધન મળ્યા પછી પણ સુખ કેમ નહીં ? નિર્ધન દશામાં જે સુખ અને આનંદ મળ્યાં તે આજે નથી મળતાં, તો નક્કી થાય છે કે ધનમાં સુખ નથી. ધન સુખનું કારણ નથી.

આ વિચારે આર્થરની આંખો ખૂલી ગઈ. આજ સુધી ધનની પાછળ ખુંવાર થઈ ગયો. બધું જ ભૂલી જઈ, ઈશ્વરનો ડર રાખ્યા સિવાય ભયાનક પાપો કર્યા. માત્ર ધન મેળવવાની તૃણાથી જ. આજ સુધી તેની પત્ની અને મિત્રો ધનની તૃણા ઓછી કરવાનું કહેતાં હતા પણ તેને સમજાતું નહોતું. ધન જ ચિંતાનું કારણ છે એ માનવા તેથાર નહોતો. પણ શાંતચિત્તે અંતરનાં એકાંતમાં વિચારણા કરવાથી, ભૂતકાળને જોવાથી સમજાયું કે, આજ સુધી ધન માટે જેટલા ઉધામા કર્યા તે બધા અનર્થની ખાડા સમા જ પૂરવાર થયા, અંતે આર્થરના મનમાં વસી ગયું કે ધનસંપત્તિ જ સર્વસ્વ નથી. ધન તો ચાલ્યું જનાર છે. નહોતું ને આચ્યું તેમ આવીને ચાલ્યું જશે, માટે તેનું અભિમાન કરવા જેવું પડા નથી.

આર્થરની આંખ આડેનાં પડળો ઉત્તરવા માંડચો - સત્ય સમજવા

માંડચું. હળવાશનો અનુભવ થવા માંડચો. એ આનંદમાં ત્રણ નહીં ચાર કલાક વીતી ગયા. ત્રીજી પડીકી ખોલી.

ચિત્ત શાંત છે. મન પ્રસન્ન છે. સર્વ બોજથી મુક્ત. રાહત અનુભવે છે. અને એડો ત્રીજી દવા લીધી. દુવા વાંચી-

Re-examine your motives. તારા હેતુઓને ફરીથી તપાસ. મારો હેતુ? શાનો હેતુ? મેં કદી હેતુ વિચાર્યો નથી. જીવું છું બસ, જીવું છું. શાના માટે જીવું છું? હશે ને કોઈ કસ્રણ? આર્થર વિચારે છે. હવે હથમાં ચાવી આવી ગાઈ છે. હેતુ શોધવા બહાર જવું પડે તેમ નથી. તે પોતામાં જ ઉત્તર્યો. અંતરમનને તપાસ્યું, નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ કર્યું અને તેને સમજાયું કે મારા જીવનનું ચરમ અને પરમ ધ્યેય માત્ર ધન અને ધનને આશ્રયે નામના, યશ, પ્રતિષ્ઠા! આ મેળવવા માટેની જ મારી મથામણા છે. તો શું આ હેતુ યોગ્ય છે! નામ કોના રહ્યા છે? મારા જેવા તો કેટલાય શ્રીમંતો માટીમાં મળી ગયા. કોણ તેઓને યાદ કરે છે? તો મને કોણ યાદ રાખશે? અરેરે! આર્થર જે નામ માટીમાં મળવાનું છે તેના માટે આટલી તીવ્ર વેદના વેઠી રહ્યો હતો? ઓહો! આ બધું જ નકામું? આજ સુધીનું જીવન મેં વર્થ ગુમાવ્યું.

બંધુઓ! જે આર્થર કાલે એમ કહેતો હતો કે બાર કલાક બિઝનેસ છોડી દઉં તો શું થાય? મારા વિના કેમ ચાલે? એ આજે પોતાની બધી જ પ્રવૃત્તિઓને ખોટી ઠરાવી રહ્યો છે. જેમાં એને જીવનનું સર્વસ્વ દેખાતું હતું તેની ક્ષણભંગુરતાનો પ્રતિભાસ થયો. પોતે જાડો કોઈ ઉદાત હેતુ વગરનું જીવન જીવો હોય તેમ, આજ સુધીનો કરેલો પરિશ્રમ અર્થ વગરનો લાગ્યો. આ વિચારમાં ઊડો ઉત્તરી ગયો. સમય પસાર થઈ રહ્યો છે.

હવે માત્ર એક ડોઝ બાકી છે. જે પડીકીઓમાં કોઈ અજબ જાદુ ભર્યો છે, જે જીવનનું ધરમુળથી પરિવર્તન કરવા સમર્થ છે, એ દવા લેવાની લગણી લાગી છે. એટલો બધો હળવો થઈ ગયો છે કે વિચાર કરતાં-કરતાં કિનારાની રેતીમાં જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં ઊંઘો સૂદ્ધ ગયો. ચોથી પડીકી ખોલીને વાંચી. લખ્યું હતું :- Write your worries on the sand. તારી ચિત્તાઓ રેતી પર લખી નાખ.

વાંચતા જ આર્થર વિચારવા લાગ્યો. ચિત્તા? ચિત્તાઓનો તો પાર જ ક્યાં છે? કેટલી યાદ કરું? કેટલી લખું? પણ ના, મને આ દવાએ તો

અમૃત પાંચું છે. માટે લખી તો નાખીશ જ. એ એક, બે, ત્રણ, નંબર કરી ચિત્તાઓ લખવા માંડચો. ઊંઘો સૂતો છે. હાથની આંગળીથી રેતીમાં લખી રહ્યો છે. મન એટલું હળવું થઈ ગયું છે, કે જેના માથે ચિત્તાઓના ગજ ખડકાયા હતા, એ બધી જ ચિત્તાઓ જાડો સમાપ્ત થઈ ગાઈ છે. હવે ચિત્તા યાદ આવતી નથી. ૪-૫ લખી, યાદ કરી રહ્યો છે ત્યાં તો પગને કંદક સ્પર્શ થયો. સફાળો બેઠો થઈ ગયો. શું અહંકું? જુઓ છે ત્યાં તો સૂર્યાસ્ત થઈ રહ્યો છે. સમુદ્રમાં ભરતી આવી રહી છે. મોજાં ઉછળવા માંડચાં છે. મોજનાં પાણીનો સ્પર્શ થયો હતો. અને સમુદ્રની ભરતીને એ નિહાળી રહ્યો હતો ત્યાં તો એક મોટું મોજું આવ્યું અને રેતી પર લખેલી ચિત્તાઓને લઇ સમુદ્રમાં વિલીન થઈ ગયું. આર્થર જોઈ જ રહ્યો. એ ચમક્કો! અરે! જે ચિત્તાઓ કાળનાં પ્રવાહ સાથે વહી જનાર છે તેના માટે અત્યાર સુધી દુઃખી થતો રહ્યો! હું કેવો મૂરખ!

બંધુઓ! માનવ ખોટી ચિત્તાઓના બોજથી દબાતો જ રહ્યો છે પણ એ માનતો હોય એવી ૧૦૦ ચિત્તાઓમાંથી ૮૮ તો આવતી જ નથી. બાકી ચારમાંથી બે નો ઉકેલ સહેલાઈથી થાય એવો હોય છે. શોષ રહી બે. ખરેખર તો માણસને માત્ર બે ચિત્તાઓ સામે જ લડવાનું હોય છે. પણ વર્થ સો ચિત્તાઓના બોજ નીચે પોતાની શક્તિને ખર્ચી નાખી હોય એટલે જેની સામે લડવાનું છે, ત્યાં લડવાની શક્તિ તેનામાં બચતી જ નથી.

આર્થર વિચારે છે. અહા! આ કુદરતી સંકેત મને કેવી મોટી શિક્ષા દઈ જાય છે. શા માટે આટલી ચિત્તાઓ મેં સેવી? કાળના પ્રવાહમાં સુખ કે દુઃખ બધું જ સમાપ્ત થનાર છે. ‘દુઃખનું ઓસડ દહાડા’ બસ! આવા વિચાર કરતાં તો આર્થર હળવો થઈ ગયો. થર્મોસ-ટિફિનમાં બચેલ ચાનાસ્તો કરીને નિસર્જના ખોળે મન-મસ્ત થએને બેઠો છે. પોતે પોતાની સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યો છે. ચિત્ત પ્રસન્નતા અનુભવી રહ્યું છે. આકાશમાં ચંદ્રોદય થઈ ગયો છે. શીતલ મંદ સમીર વહી રહ્યો છે. અને આર્થરની આંખોમાં ઊંઘ ભરાણી. નહીં પલંગ, નહીં ગાઢી, નહીં તકિયો, નહીં A.C. અને રેતી પર ઊંઘી ગયો. અનેક મહિનાઓથી નહોતી માણી શક્કો તેવી મીઠી ઊંઘમાં સરી પડ્યો. એક ઊંઘે સવાર થઈ. સૂર્યનું પહેલું કિરણ તેના દેહને સ્પર્શ અને આંખ ઊંઘી. ચારે બાજુ જુઓ છે. કયાં છે પોતે? ઓહો! ગાઈ કાલે સવારે ૧૨ કલાક માટે સમુદ્ર કિનારે આવ્યો હતો તેના બદલે ૨૪

કલાક થઈ ગયા. એ ઉઠચો, અંતર પ્રસન્નતાથી ઉભરાઈ રહ્યું છે, ચાલવા માંડચો ઘર ભણી.

ધરના આંગણામાં જ પત્ની રાહ જોઈને ઉભી છે. હસતાં-હસતાં સ્વાગત કરે છે. ત્યાં તો નાનું બાળક ડેડી-ડેડી કરતું દોડચું અને આર્થરે બાળકને તેડી લીધું. વાત્સલ્યભર્યા ભાવે બાળકને પ્રેમથી ભીજાવી દીધું. બાળકને પણ નવાઈ લાગી! આ એ જ મારા ડેડી છે? મને કોઈ દિવસ પ્રેમ ન કરનાર! આ ડેડીને આજે શું થયું છે?

બંધુઓ! આર્થરનું જીવન પલટાઈ ગયું. સંસારની તુચ્છ કામનાઓથી મુક્ત થઈ ગયો. જીવનનાં મૂલ્યો બદલાઈ ચૂક્યાં. બાઈનું જીવન પ્રસન્નતાપૂર્વક શાંતિથી જીવ્યો. આર્થર આજ સુધી ચિંતા કરતો હતો. એ ચિંતાને બદલે ચિંતન તરફ વખ્યો. પોતે કોણ છે? શું કરે છે? શા માટે કરે છે? વગેરે વિચાર્યુ. પોતાનામાં જ ઉંડો ઉંત્યો તો એ સુખી થયો, કારણ સુખ પોતામાં જ પડચું છે. બહારનાં સાધનો માનવને સુખી કરી શકે નહીં.

આપણો પણ આત્મામાં પડેલી અનંત શક્તિઓને જાગ્રત કરીએ તો ધારીએ તે કરી શકીએ તેમ છીએ.

જિજ્ઞાસુ શિષ્ય શક્તિના જાગરણ માટે જ શંકારૂપ મનના મેળને ગુરુદેવની વાણીનાં વારિ વડે ધોઈ રહ્યો છે. જેમ-જેમ શંકાઓ શમતી જાય છે તેમ તેનો આત્મા શુદ્ધ બનતો જાય છે. અહીં ચોથી શંકાનું સમાધાન પણ થઈ ગયું છે. જે કર્મો કરે તે ભોગવે, એ સમજાવતાં એ પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરે છે.

ચોથું પદ તે મારો આત્મા જ ભોક્તા,

કીધેલા કર્મોનો ભોગ....હાં....

પોતે કરીને પોતે જ ભોગવે (૨)

ઈશ્વરનો માને ના યોગ.... મારી....

પાંચમા પદ વિષેની શંકા અવસરે.....

૩

પણ તેનો નહીં મોક્ષ...!

વીતરાગ પરમાત્મા - અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતા, ભવ્યાત્માને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયાં છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યાત્રિત્થી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, કર્મના ચક-વ્યૂહને તોડી નાખે છે. જેને કર્મોનાં વ્યૂહમાંથી છૂટવું છે તે જ જીવ આરાધનાના માર્ગ વળે છે. કર્મશાસ્ત્ર: આરાધનાના સોપાનો ચડતો-ચડતો સર્વોચ્ચ સોપાનને પામી જાય છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં આવા જ જિજ્ઞાસુ શિષ્યને સંસારથી છૂટવાની તરફ જાગ્રી છે. તેથી જ ગુરુદેવનાં ચરણોમાં રહી, મને સ્વચ્છ કરતો જાય છે. સંસાર કર્માધીન છે અને મોક્ષ સ્વાધીન છે. સ્વાધીન સુખને પામી શકાય કે નહીં તે વિષે સંશય છે, જે ગુરુદેવ પાસે રજૂ કરે છે.

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ,

વિત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ.....૮૭

ગુરુદેવ! જીવ કર્મનો કર્તા છે તથા કર્મફળનો ભોક્તા છે એમ મને દેઢ શ્રદ્ધા જાગ્રી છે. આપની પરમ કૃપાથી કર્મનો આ સિદ્ધાંત અંતરથી સમજ્યો છું. પણ સંસારનાં સર્વ જીવો પર દૃષ્ટિપાત કરતાં, જીવની નિત્યતાના કારણો પણ જન્મ-મરણાના ચાલતાં ચકને જોતાં, એમ લાગે છે કે જીવ કર્મ કરે છે અને ભોગવે છે. ભોગવતાં વળી નવાં કર્મો ઉપાર્જન કરે છે. આમ કર્મ કરવા અને ભોગવવાની Cycle ચાલે જ છે. એક-એક જીવ અનંતકાળથી આ જ ઘટમાળમાં આવર્તન લઈ રહ્યો છે. વર્તમાનમાં પણ જીવ અને કર્મનો એવો ને એવો સંબંધ દેખાય છે. જો જીવનો મોક્ષ થતો જ હોત તો આજ સુધી થવો જોઈતો હતો. અનંતકાળમાં જે નથી થયું તે હવે

કેમ થાય? અનંતકાળના ભ્રમણમાં આત્મા અને કર્મની જે સ્થિતિ હતી તે આજે પણ છે. જેવાં કર્મો કરે તેવા એ ભોગવ્યાં કરે છે.

**શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય;
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મ રહિત ન કચાંય...૮૮...**

શુભ કર્મો કરે તેનું ફળ ભોગવવા દેવ-મનુષ્ય ગતિમાં જીવ જાય છે. ત્યાં પુણ્યનાં સુ-ફળ ભોગવે છે, ભૌતિક સુખોને માણે છે. અશુભ કર્મો કરે તો તેનું ફળ નરક-તિર્યંચ ગતિમાં જદુ ભોગવે છે. પાપના ફુ-ફળરૂપ દુઃખ ભોગવે છે. આમ ગતિઓનું આવાગમન ચાલુ જ છે, કચાંય કર્મરહિત થયો હોય એવું દેખાતું નથી.

અહીં ‘શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય એમ કહી શિષ્યે ભ્રમને તોડ્યો છે. પોતાની સત્ય સમજણાને રજૂ કરી છે. સમાજમાં બહુ મોટી ભામક માન્યતા ચાલે છે કે પુણ્ય કરવાથી મોક્ષ મળે છે. જેમ પુણ્ય કરવાથી સંસારસુખના સાધનો મળી રહે તેમ મોક્ષ પણ કોઈ શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે. દેવલોકથી પણ ઊંચું સ્થાન છે તેથી ઘડાંં પુણ્ય કરનારો મોક્ષમાં જાય છે અને ત્યાંના સુખો ભોગવે છે.

વળી આ માન્યતાના અનુસંધાનમાં એક બીજો ભ્રમ પણ સેવાય છે તે એ કે પુણ્યકરણી, તે જ ધર્મ છે. તેનાથી જુદો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. દાન વગોરે કરીને માણસો સંતોષ માનતા હોય છે કે આપણે ધર્મ કરી લીધો. આવા ધર્મથી મોક્ષ માને છે.

આ બંને માન્યતાઓ તે નર્યુ અજ્ઞાન છે. પ્રથમ વાત તો એ કે પુણ્ય એ ધર્મ નથી. પુણ્ય એ આશ્રવ છે. આશ્રવ છે ત્યાં કર્મબંધ છે. કર્મ હોય ત્યાં સુધી મોક્ષ નથી કે કર્મના ફળરૂપ પણ મોક્ષ નથી. માટે પુણ્ય એ ધર્મ નથી. આશ્રવ અધર્મ છે. સંવર ધર્મ છે. માટે મોક્ષ સંવરથી થાય, પણ આશ્રવથી નહીં.

જેનાથી શુભ કર્મો બંધાય તે પુણ્ય-આશ્રવ અને જેનાથી આત્મા પર રહેલાં કર્મોની નિર્જરા થાય તે ધર્મ. મોક્ષ ધર્મથી થાય.

આમ આ માન્યતાના ભ્રમને તોડવા શિષ્યે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે શુભ કર્મો એટલે કે પુણ્ય ભોગવવા જીવ દેવાદિ ગતિમાં જાય અને પાપ ભોગવવા નરકાદિ ગતિમાં જાય. આગતાગતિ ચાલુ જ છે. ત્યાં ફરી કર્મબંધન થાય છે. તેથી જીવ કર્મરહિત કચાંય થતો નથી. મોક્ષ એટલે સર્વથા કર્મરહિત થવું તે. જીવ કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા હશે, છે, એ માની લીધું પણ તેના મોક્ષની સંભાવના નથી.

આમ શિષ્ય જીવના મોક્ષ વિષયમાં તર્કયુક્ત શંકા લઈ, શ્રી ગુરુના ચરણમાં ઉપસ્થિત થયો છે. વિનય સહિત નન્દ મુદ્રામાં ગુરુચરણો પ્રાર્થી રહ્યો છે. ઉપકારી ગુરુદેવ આ શંકાનું સમાધાન યથોક્તા રીતે આપશે જે અવસરે.

ઉપજે મોકા સ્વભાવ....!

વીતરાગ પરમાત્મા-અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાઇનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માને મોકાનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકામાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના અનંતકળનાં બંધનને છેદી નાખે છે, જીવ સર્વ પ્રથમ ક્યારે બંધાયો, તે જાણતો ન હોવા છતાં, બંધનને તોડવામાં એ સમર્થ છે.

અનંતકળથી નિગોદમાં પડેલો જીવ, કશાયે પુરુષાર્થ વિના, માત્ર અકામ નિર્જરાના બળો આગળ વધે છે. એ સ્થાનમાંથી બહાર આવવાનું સામર્થ્ય જીવમાં પડ્યું છે. વળી નિગોદના જીવની ચેતના અતિ અલ્ય માત્રામાં વિકસિત હોય છે જેના કારણે ચિકણા કર્મો બાંધવાનો ત્યાં અવકાશ નથી. તેથી જ સત્તાગત કર્મોને ભોગવતો-ભોગવતો એ ઉપર ચરે છે. ત્યાં તેણે સહેલાં છેદન-ભેદનનાં દુઃખો કોડો, ક્યારે આપ્યાં, તેનું તેને ભાન નથી. તેથી જ તે જીવમાં ઉચ્ચ રાગ-દ્રેષ સંભવતાં નથી, અને બંધાતા નથી. નિગોદના જીવમાં પણ ચારેય કષાયો તથા ચારેય સંજ્ઞાઓ છે પણ એ વિભાવો, ઉગ્રરૂપે પરિણામવાનું સામર્થ્ય ત્યાં ધરાવતાં નથી.

એટલું જ નહીં, બે હન્દ્રિય, તેદ્દ્રિય કે ચૌરેદ્રિય જીવોને કોઈ સામે ઉચ્ચ થવું હોય તો કેમ થાય? આપણો વાત-વાતમાં ઉત્ત્રતા ધારણ કરી લઇએ છીએ, પણ એ જીવોને કોઈ સત્તાવે, મારી નાખે તો પણ તેઓ કશું કરી શકતા નથી. અરે! માનવ થયા પછી પણ કોઈની સત્તા નીચે દબાયેલો માણસ પણ તેના ઉપરી અધિકારીના વાક્ફ્રહારો મુંગા મોઢે સહન કરી લે છે. કષાયોની ઉતેજના થવા દઈ શકતી નથી.

તો એકેન્દ્રિય-નિગોદમાં પડેલા જીવની ચેતના સુષુપ્ત છે, જ્ઞાનનો અલ્ય અંશ જ જાગ્રત છે. તેથી તેના વિભાવ પરિણામો તીવ્રભાવે પરિણામી શકતાં નથી. જેની ચેતના જેટલી વધુ જાગ્રત એટલાં વિભાવ પરિણામો પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવે પરિણામી શકે છે. કષાયો તીવ્રતમની કોટીએ પહોંચી શકે છે. તેના કષાયો જેટલા વધુ તીવ્ર તેના તેટલાં કર્મબંધન પણ વધુ. જ્યાં નિકાચીત

કર્મો બંધાય છે ત્યાં ઉચ્ચ કષાયોનો રસ રેડાય તો જ બંધાય. જીવ જેમ જેમ વિકસિત થતો ગયો, તેની ચેતના વધુ ને વધુ જાગ્રત થતી ગઈ, તેમ તેમ વિભાવ પરિણામો-રાગાદિ પણ તીવ્ર થતાં ગયાં, પરિણામે વિકસિત ચેતનાના આશ્રયે, વધુ કર્મનિર્જરા કરી મુક્તિ તરફ આગેકૂચ કરવાની હતી તેના બદલે વધુ ગાઠ કર્મો બાંધી દૂર્ગતિને નોતરી લીધી.

અલ્યતમ વિકાસવાળો જીવ કર્મબંધન કરે તો તે કાચા-સૂતરનાં બંધન જેવો હોય, કે જુ પ્રયાસથી તૂટી જાય પણ પંચેન્દ્રિયપણા સુધી પહોંચેલો જીવ, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ અને જાગ્રત ચેતનાના કારણે કાથીના દોરડાથી બંધાય, કે પછી છૂટવો મુશ્કેલ! બંધુઓ! દોરડાનો વિચાર કરો! નાણિયેરના સૂકાં છોતરાં, જેનો એક-એક તાંતણો અલગ કરી નાખવામાં, પીંજ નાખવામાં આવે અને પછી તેને વળ દઈ એક-બીજા સાથે Joint કરી લાંબુ મજબૂત દોરદું બનાવવામાં આવે ત્યારે એ એવું શક્તિશાળી બની જાય કે ગમે તેવી વસ્તુને બાંધી શકે. ચાલીસ હાથ ઊંડા કૂવામાંથી પાણી જેંચી શકે. પણ તેના તાંતણા જુદા થઈ જાય તો તે નિર્માલ્ય! અંતરમાં પેલા કષાયોના ભાવને વિભેરી નાખીએ, એક-એક પરમાણુ છૂટો કરી નાખીએ તો તે આત્મા પર પોતાનું જોર જમાવી શકે નહીં.

બંધુઓ! આ કરી શકવાનું સામર્થ્ય પણ જીવમાં જ છે. જેમ પંચેન્દ્રિય જીવ કર્મ બાંધવામાં શૂરો તેમ તે કર્મના ભુક્કા કરવામાં પણ શૂરો! કર્મ બાંધવાના સમયે જેમ આત્માનું અનંતવીર્ય સ્કુરાયમાન થાય અને થોકબંધ કર્મો બાંધે છે, તેમ માનવના શરીરમાં રહેલ વિકસિત ચેતનાનું અનંતવીર્ય સ્વભાવના પુરુષાર્થમાં સ્કુરાયમાન થાય તો તે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી નાખે છે. રાગ-દ્રેષનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે થતી વીર્યસ્કુરણા માત્ર એક માનવ જ કરી શકે. દેવોમાં એ ક્ષમતા નથી.

પ્રવૃત્તિ માર્ગો સ્કુરાયમાન વીર્ય સાતમી નરકની તૈયારી કરી લે છે. તો નિવૃત્તિમાર્ગ જાગતો વીર્યોલ્વાસ મોકની મંજિલે પહોંચાડી દે છે. રાજર્ષિ પ્રસત્રથંડજાએ માત્ર અંતર્મુહૂર્તમાં આ બને છેદાની શક્તિઓ જગાડી લીધી. પરભાવમાં વહેતી ચેતનાએ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો વિલસતા વીર્યને એવું જબરદસ્ત સ્કુરાયમાન કર્યું કે નરકની સોપાન શ્રેણીએ ચડવા માંડાં પણ પરમાંથી વૃત્તિ પાછી ફરી, સ્વના લક્ષ્યે પરિણાત થવા માંડી કે વીર્યના પ્રવાહે રાહ બદલી નાખ્યો. એ જ વીર્યશક્તિએ, વિભાવમાંથી નિવૃત્તિ લીધી અને કર્મનો નાશ કરવા માંડયો તો સર્વ ઘાતી કર્મનો ક્ષય

પણ અલ્ય સમયોમાં કરી લીધો.

અધ્યાત્મયોગી આનંદવનજી મહારાજ પણ આત્માના અનંતવીર્યના ઉલ્લાસથી થતી યોગશક્તિની નિષ્ફળતા વિષે બતાવે છે -

ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય નિવેશો, યોગાક્રિયા નવિ પેસે રે;

યોગતણી ધ્યુવતનાને લેશો, આત્મશક્તિ ન ખેસે રે....વીર.....

આત્મામાં જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય ઉલ્લસિત થઈ ઊઠે છે ત્યારે મન, વચન, કાયાની યોગશક્તિ તેમાં પ્રવેશ પામી શકતી નથી અર્થાત્ અન્તા વીર્યના સ્કુરાયમાન થવાથી આત્માની પરિણામધારા એટલી વિશિષ્ટ બનતી અતિ ત્વરાએ આત્મા ગુણસ્થાનના વિકાસમાં આગળ વધી જાય છે. તેથી યોગોની ક્રિયા મંદ પડવા માંડે છે. કર્મને ગ્રહણ કરવારૂપ યોગોનો વ્યાપાર બંધ થવા માંડે છે. લેશ્યા પણ નષ્ટ થવા માંડે છે. ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યથી આત્મા અયોગી, અક્રિય અને અલેશી બની જાય છે. યોગોનો પ્રભાવ આત્મા પર હવે રહેતો નથી તેથી યોગો સ્થિર થઈ જાય છે. અને યોગો સ્થિર થતાં આત્મા પણ સ્થિર થઈ જાય છે. અર્થાત્ સયોગી આત્મા અયોગી બની જાય છે. સર્વ પુદ્ગલોનો સંગ છૂટી જાય છે. આત્મા તથા પુદ્ગલ બસે દ્રવ્યો સ્વતંત્ર બની જાય છે. આત્માનો મોક્ષ થઈ જાય છે.

શિષ્યની દૃષ્ટિ માત્ર પ્રવૃત્તિ પર જ છે. તેથી એ ગુરુદેવને કહી રહ્યો છે કે શુભ અને અશુભ ભાવમાં પ્રવૃત્ત થયેલો જીવ, પુણ્ય અને પાપકર્મ ઉપાર્જન કરતો રહે છે અને તેના ફળસ્વરૂપ સ્વર્ગ-નરક આદિમાં ફર્યા કરે છે. આની આદિ નથી દેખાતી, તો અંત પણ નથી દેખાતો, ગતિના પરિભ્રમણનો અંત આવે તો મુક્તિ થાય. માટે મોક્ષ હોય તેવું લાગતું નથી. ગુરુદેવ સમાધાન ફરમાવે છે -

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ; જાણ્યાં સફળ પ્રમાણા;

તેમ નિવૃત્તિ સફળતા; માટે મોક્ષ સુજાણા.....૮૮....

વત્સ! તારા ધ્યાનમાં આ સિદ્ધાંત તો આવ્યો જ છે કે શુભભાવનું શુભફળ અને અશુભભાવનું અશુભ ફળ જીવ પાસે જ છે. શુભાશુભ ભાવમાં પ્રવૃત્ત થયેલ જીવનો પુરુષાર્થ નિષ્ફળ નથી જતો. પ્રમાણ સહિત આ સિદ્ધાંત સાબિત થયો છે. હવે આ સિદ્ધાંતને જ વધુ સ્પષ્ટપણે વિચારીએ.

શુભાશુભ ભાવમાં પ્રવૃત્ત થયેલો આત્મા સુગતિ અને દુર્ગતિરૂપ,

સુખ તથા દુઃખરૂપ ફળને પામે છે. તેમ જ્યારે જીવ શુભ અને અશુભ બસે ભાવોથી નિવૃત્ત થઈ જાય ત્યારે તેનામાં પોતાની સ્વ-પરિણાત્રૂપ સહજ એવો શુદ્ધભાવ પ્રગટ થાય છે. જે શુદ્ધભાવ શુભાશુભ ભાવે બાંધેલાં કર્મોનો ધંસ કરવામાં સક્ષમ છે. આ શુદ્ધભાવ શુભાશુભ રૂપ અશુદ્ધ ભાવોનો વિરોધી છે. તે વિભાવની નિવૃત્તિરૂપ છે અને સ્વભાવની પ્રવૃત્તિરૂપ છે. બંધુઓ! બહુ જ વિચારણીય છે આ વિષય.

શુદ્ધભાવ એ આત્માનો ભાવ છે. તે વિભાવની નિવૃત્તિરૂપ છે. તો સ્વભાવની પ્રવૃત્તિરૂપ છે. શુદ્ધભાવની પ્રવૃત્તિ જ આત્માનું સ્વાભાવિક કર્તૃત્વ છે. જેમજેમ જીવની શુદ્ધ સ્વાભાવિક દશા વધતી જાય છે તેમતેમ વિભાવનું જોર મંદ થતું જાય છે. આત્મા કર્મોથી છૂટવા માંડે છે. જેટલા અંશે કર્મોનું છૂટવું થાય છે એટલે અંશે જીવનો મોક્ષ થાય છે. કોઇપણ જીવનો મોક્ષ માત્ર એક સમયમાં સીધો જ નથી થઈ જતો. હા, ઉપચારથી એમ કહી શકાય કે જીવને બંધનમાંથી છૂટતાં માત્ર એક સમય જ લાગે છે. પણ યથાર્થતા એમ છે કે અનાદિના મિથ્યાત્વી જીવને જે સમયે સમ્યગુર્દર્શન થયું એ જ સમયે એનો મોક્ષ થઈ જાય એવું બનતું નથી. જીવ ક્રમે-ક્રમે જ આગળ વધે છે, પછી ભલે કોઇ હળુકમી જીવ શીંગ વિકાસ કરે અને કોઇ જીવને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલો સમય ચાલ્યો જાય. પણ ક્રમે-ક્રમે કર્મોથી છૂટતો જાય છે, બંધનમુક્ત થતો જાય છે અને અંતે મોક્ષને પામે છે.

આમ શુભાશુભ ભાવોની નિવૃત્તિ થતાં જીવને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ ગુરુદેવ ફરમાવે છે. હે શિષ્ય! તું એ સમજ કે પ્રવૃત્તિ સફળ છે તેમ નિવૃત્તિ પણ સફળ છે. શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે અનંતકાળથી કર્મ-સહિત જીવ રખડ્યા કરે છે, હજુ એવો ને એવો જ છે, જીવમાંથી દોષ ગયો નથી. તેના ઉત્તરમાં ગુરુદેવ કહે છે -

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;

તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ.....૯૦....

અનંતકાળ એમ જ વ્યતીત થઈ ગયો તેનું કારણ એ છે કે જીવ શુભાશુભ ભાવમાં જ રહ્યો છે. તેને દૂર કરવાનો પ્રયાસ જ કર્યો નથી. સર્વ સામાન્ય જીવો સારા-માઠા ભાવોમાં જ રહેતા હોય, તે ભાવોથી નિવૃત્ત થવા જેવું છે તેની તેઓને ખબર જ નથી.

માણસ નિવૃત્તિ એટલે બેકારી સમજે છે. જેમાં કંઈ કરવાનું નહીં, હાથ જોડીને બેસી રહેવાનું, આળસુ થઈ પડ્યું રહેવાનું એ નિવૃત્તિ. પ્રવૃત્તિ

કરે તો તેનું કંઈક પરિણામ હોય! નિવૃત્તિનું શું ફળ? કંઈ જ નહીં! પણ નિવૃત્તિ એ શું છે? જીવ એક કાર્યમાં રોકાયેલો હતો તેમાંથી હટી જહ, તે કાર્યને છોડી દેવું એટલે તેનાથી નિવૃત્ત થઈ જાય. તે એક જગ્યાએથી નિવૃત્ત થાય તો જ બીજી જગ્યાએ પ્રવૃત્ત થઈ શકે. નિવૃત્તિના સમયનો સદ્ગુપ્યોગ થઈ શકે.

બસ, આત્માના ભાવોમાં પણ આમ જ છે. શુભ અને અશુભ બંને વિકારી ભાવો છે, અશુદ્ધ ભાવો છે. તેનો ત્યાગ કરવાનો છે, બંનેને છેદી નાખવાના છે, તેનાથી નિવૃત્ત થવાનું છે. પરિણામે આત્મા નિજ-સ્વભાવમાં સ્થિત થાય અને શુદ્ધભાવ પ્રગટ થાય છે. વળી જીવના સ્વભાવમાં સંસાર નથી. સંસાર તો વિભાવ પરિણાતિએ પરિણાત થયો એટલે ઉત્પન્ન થયો છે. પણ જીવ સંસાર ભાવથી ખસવા માંડે તો પોતાના મૂળ સ્વરૂપરૂપ મોક્ષ સ્વભાવ દ્બાયેલો છે તે જાગ્રત થઈ જાય.

રાગ અને દ્રેષના ભાવો સર્વ યોનિઓમાં જીવ કરતો જ રહ્યો. ચાહે એ માનવ બન્યો, દેવ, નારક કે પશુ બન્યો પણ રાગાદિમાંથી નિવૃત્ત થયો નથી.

બે પશુઓ સાથે બાંધેલા હોય, તેને લીલું ઘાસ નાખવાં જાવ. એકને નાંખ્યું અને બીજાને નાખતા જરા વાર લાગી કે તે પશુ વ્યાકૂળ થઈ ગેઠશે. તમારા પર તેને દ્રેષભાવ આવશે. તેને પણ લીલું ઘાસ નાખશો એટલે તમારા પર તેને પ્રેમ જાગશે. આ તથા અન્ય યોનિઓમાં જીવે રાગ-દ્રેષ કર્યા જ છે. તેમાં પણ માનવ બન્યા પછી તો રાગાદિની માત્રા વધી ગઈ. બંધુઓ! જાગો છો? મનુષ્ય જ ભવ એક એવો છે કે, ત્યાં જ જીવના શુભ-અશુભ અને શુદ્ધ ગ્રાણોય ભાવો Climax પર પહોંચી શકે છે. શુભભાવોને આગળ વધારતો જીવ પુરુણનુંબંધ કરવા માંડે તો સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં મહર્દ્દિક દેવરૂપે જન્મ લે છે, અશુભ ભાવોથી પાપનાં પોટલાં બાંધતો રહે તો સાતમી નરકની ઘોર યાતના સહેવા ચાલ્યો જાય. અને એ જીવ શુભ-અશુભ બંને ભાવોને છેદીને શુદ્ધભાવોમાં પરિણાત થવા માંડે તો સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષને પામી જાય. આ ગ્રાણોય Climax પર ચડવાની શક્તિ માત્ર માનવમાં જ છે.

તેથી જ શ્રીમદ્ભ્રગુરુએ છે કે શુભ-અશુભ એ તારો સ્વભાવ નથી પણ તે બંનેથી ત્બિન્ન એવો મોક્ષસ્વભાવ જ તારો પોતાનો છે. એ ભાવને જાગ્રત કરી લે. બંધુઓ! જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા સ્વભાવનો વિકાસ કરવાથી શુદ્ધભાવ પ્રગટે છે, વિકાસ પામે છે.

માત્ર જોવું અને જોણવું એ જ તારું સ્વરૂપ, એથી આગળ કરું જ નહીં માટે પુરુષાર્થ તો એ કરવાનો છે કે રાગ-દ્રેષના ભાવોથી ખસી જઈ, જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ભાવમાં સ્થિર થતો જા. આ માટે પ્રબળતમ પુરુષાર્થ જોઈશે. જીવના સ્વભાવને ભૂલાવનાર રાગ-દ્રેષ જેટલા પ્રબળ, સામે પુરુષાર્થ પણ એટલો જ પ્રબળ જોઈશે.

પાણીનો સ્વભાવ શીતળતાનો. પણ પાણીને ચૂલા પરથી ઉતારીએ જ નહીં, એ ઊકળતું જ રહે તો ઠંડુ થાય શી રીતે? પાણીને તેના મૂળભૂત સ્વભાવમાં જોવું છે તો, કાં ચૂલા પરથી ઉતારી લો અને કાં ચૂલામાંથી અજિનને બુઝાવી દો. પછી કરું જ નહીં કરવું પડે! ગમે તેટલી ડીન્હી ગરમ થયેલું પાણી હશે પણ એક વખત અજિનનો સંગ છૂટી ગયો તો એ સ્વયં શીતળ થવા માંડશે. ભલે સમય લાગે પણ પાણીને પોતાના મૂળ સ્વભાવમાં આવે જ દ્છૂટકો છે.

બંધુઓ! આત્માના જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ભાવરૂપ મોક્ષસ્વરૂપ, રાગ-દ્રેષના ચૂલે ચડી વિકૃત થઈ ગયું છે, ઊકળી રહ્યું છે. એકવાર માત્ર એટલું કરો કે રાગ પણ નહીં કરું અને દ્રેષ પણ નહીં કરું. ઈન્દ્રિયો છે ત્યાં સુધી વિષયો તો ગ્રહણ થશો, પણ હું તો માત્ર સાક્ષી જ રહીશ. પછી જુઓ જીવનો નિજ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે કે નહીં? જેમ પાણી નીચેથી અજિને હઠાત્યા પછી ચાર-છ કલાક તેને શીતળ થતાં લાગશે, તેમ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ભાવને કેળવવાની શરૂઆત કરીશું પછી તરત જ મોક્ષ થઈ જશે એમ નહીં થાય, સમય લાગશે. પણ એકવાર રાગાદિની મંદતા આવી અર્થાત્ સમ્યગુદ્દશનની પ્રાપ્તિ કરી લીધા પછી અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનથી વધુ સમય નહીં લાગે. તેનો મોક્ષ નિશ્ચિત જ છે.

આમ શિષ્યની શંકા હતી કે શુભશુભ કર્મો કરવાં, તેને ભોગવવાં, ફરી કરવા - આ ચક ચાલુ જ છે તેથી જીવનો મોક્ષ સંભવી શકે નહીં. તેના ઉત્તરમાં જ શ્રી ગુરુએ ફરમાયું કે શુભશુભ ભાવ નિવૃત્ત થઈ મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ કરનાર જીવ મોક્ષને પામી શકે છે. શુભશુભ ભાવ એ જીવનો સ્વભાવ નથી પણ મોક્ષસ્વભાવ એ જ જીવનું સ્વરૂપ છે.

આ વિષયમાં વધુ એક વાર વિચારણા કરી ગુદુદેવ સમજાવે છે તે અવસરે.....

ચારિત્રભાવને પરિણમાવવા માટે... બાધ્યલિંગની આવશ્યકતા નથી... આત્મા.. આત્મામાં રહે... નિજાનુભૂતિમાં વાસ કરે... એ ચારિત્રનું પરિણમન છે.

રત્નત્રયરૂપે પરિણમવંદુ... એ મારો સહજ સ્વભાવ છે...

રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણમવંદુ ...એ કૃત્રિમતા છે... સહજતા નથી... મન... વચન... કાયાના યોગો કરી...જેટલું પરિણમન થાય છે... તે બધું કૃત્રિમ પરિણમન છે..., કરાયેલું છે... જ્યારે નિજ સ્વભાવિક દશાનું પરિણમન... એ સહજ પરિણમન છે...

મારે... વૈભાવિક પરિણમનથી પર થઈ... મારા સ્વભાવિક પરિણમનમાં ...સ્થિર થવું છે... સહજ દશાને પામવી છે, સહજ સ્વભાવી આત્માને... નિહાળવો છે... સહજાનંદી આત્માને... અનુભવવો છે... તે માટે માત્ર... આત્માનું ચિંતન... થોડી ક્ષણો વધુ... એકાગ્ર થઈ... આત્માનું ચિંતન...

હું... આત્મા...છું...હું...આત્મા...છું

ઊ... શાંતિ...શાંતિ...શાંતિ

આત્મ-ચિંતન

હું... આત્મા...છું... હું...આત્મા ...છું

સહજ... એ મારું રૂપ...

હું...સહજ સ્વભાવી છું...કૃત્રિમ નથી...હું...ચૈતન્ય... હું...આત્મા સ્વયંભૂ છું...આત્માને કોઇ પેદા કરી શકે નહીં ... કોઇ રચી શકે નહીં... હું સ્વતઃ ... સહજ સ્વભાવી દ્રવ્ય છું... સહજતા... એ મારો સ્વભાવ...

હું ... આત્મા છું... માટે જ ... આત્મા છું...

તેનું કોઇ કારણ નથી... તેની કોઇ રચના નથી... સહજરૂપે હું આત્મા... ચૈતન્ય ... એ મારો સહજ ગુણા...

જ્ઞાયકતા... એ મારો સહજ સ્વભાવ... મારામાં... કોઇએ ચૈતન્યનો આરોપ કર્યો નથી... જ્ઞાયકતાનો કોઇએ આરોપ કર્યો નથી... મારું ચૈતન્ય... સહજ છે... મારી જ્ઞાયકતા સહજ છે... હું આત્મા ...દ્રવ્યરૂપે સહજ..., જ્ઞાનાદિ ગુણો રૂપે સહજ અને તેથી...સર્વ પદાર્થો રૂપે સહજ... આ આત્માનું સ્વભાવિક પરિણમન... સહજરૂપે થાય છે...

વૈભાવિક પરિણમનમાં... કર્મના ઉદ્યની અપેક્ષા છે... રાગ-દ્વેષ ના ભાવોની અપેક્ષા છે..., તેમાં કોઇની અપેક્ષા નથી. સર્વ અપેક્ષાઓથી રહિત... પોતે... પોતામાં સહજભાવે પરિણમે છે...

મારામાં જ્ઞાનગુણાનું પરિણમન ... સહજ છે... જ્ઞાન થવા માટે... બહારના કોઇ પણ પદાર્થની... આવશ્યકતા નથી... કોઇના આલંબનની જરૂર નથી...

દર્શનગુણાને પરિણમાવવા માટે મારી શક્તા... મારાં આત્મભાવમાં... રહે તે જ આવશ્યક છે...

....આત્માંતિક વિધોગ!

વીતરાગ પરમાત્મા- અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાઙ્મીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધદર્શન, સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધગ્રાન્યારિતથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સંપૂર્ણતામાં પરિણામે છે ત્યારે જ જીવની આત્માંતિક મુક્તિ થાય છે. આરાધનાનું ફળ મુક્તિ, પણ જેટલે અંશે આરાધના એટલે અંશે મુક્તિ.

કોઈ પણ જીવની મુક્તિ એક ક્ષણમાં થાય જાય તેમ બનતું નથી, પણ કમે-કમે થાય છે. જેવી રીતે સૂર્ય પૂર્વકાશની ક્ષિતિજમાંથી સંપૂર્ણપણે બહાર આવતાં પહેલાં તે કમે-કમે ઉપર ચઢતો હોય. અત્યારે છ વાગે સૂર્યદય થતો હોય તો લગભગ પાંચ વાગ્યાથી આકાશના રંગોમાં પરિવર્તન થવાં માંડે. પો ફાટે, પ્રભાત થાય અને ધીમે-ધીમે સૂર્ય ઉપર આવે. સર્વપ્રथમ ક્ષિતિજમાં માત્ર એક પાતળી લાલ ડિનાર દેખાય, જે પ્રતિક્ષણો સ્થૂલ થતી જાય અને થોડી ક્ષણોમાં આખાય સૂર્યનો ગોળા ઉપર આવી જાય. આ પ્રક્રિયા ધીરે-ધીરે થાય છે.

એ જ રીતે કોઈ પણ આત્મા, અનાદિનો ભિથ્યાત્વી હોય અને જે સમયે પ્રથમ સમ્બંધત્વ પામ્યો તે જ ક્ષણો મોક્ષ પામી જતો નથી પણ વિભાવોના અંધકારમાં દૂબેલો માનવ કમશા: આગળ વધે છે. સમ્બંધત્વ પામ્યા પછી પણ ચોથા ગુડુસ્થાને કેવળ અવર્થાને પામી જાય એવું આજ સુધી બન્યું નથી. શાનૈ: શાનૈ: મોહનીય કર્મને ખપાવતો જીવ આગળ વધે છે.

જીવમાં અનંત શક્તિ પડી છે. પણ કર્મોનાં ગાઢ આવરણોના કારણો એ શક્તિનો અનુભવ નથી. તેથી જ આ જીવ કર્મબંધનો દ્વારા આત્માને વધુ ને વધુ આવરિત કરતો રહ્યો છે. પણ જો એ એકવાર કૃષ્ણપક્ષી મટી શુક્લપક્ષી બની જાય તો તેનો ઉદ્ય થવો નિશ્ચિત જ છે.

આ શાખ્યપ્રયોગ સમજવા જીવો છે. કૃષ્ણપક્ષ કોને કહેવાય ? જે પક્ષમાં દિવસે-દિવસે અંધકાર વધતો જાય, પૂનમ જાય અને કૃષ્ણપક્ષ શરૂ

થાય. વદ એકમનો ચંદ્ર જોઈએ તો પૂનમના ચંદ્ર કરતા બહુ ફરક ન દેખાય. પણ સૂક્ષ્મતાથી જોતાં તેની તેજસ્વિતા ઓછી થાય ગઈ હોય, પૂનમના ચંદ્ર કરતા ધૂંધળો થાય ગયો હોય. વળી એનો ઉદ્ય પણ મોડો થાય. દિન-પ્રતિદિન જેમ-જેમ દિવસો વીતતા જાય તેમ-તેમ ચંદ્ર વધુ ને વધુ ફિક્કો પડતો જાય, અંધકાર વધતો જાય. અમાસ આવે ત્યાં પૂર્ણ અંધકાર થાય જાય.

શુક્લપક્ષમાં બીજનો ચંદ્ર એક પાતળી દોરી જેવો હોય, તે પ્રકાશ પણ ન આપે પરંતુ તેનો વિકાસ થતો જાય તેમ-તેમ પ્રકાશ વધતો જાય. સુદ આઠમ-દશમનો ચંદ્ર પણ પ્રકાશ આપે. ચંદ્રનું તેજ વધતું જાય અને પૂર્ણિમાની રાત્રે સોણે કળાએ ખીલેલો ચંદ્ર પૂર્ણ પ્રકાશિત હોય. સારી આંખોવાળો માણસ એ પ્રકાશમાં વાંચી શકે, કાર્ય કરી શકે.

આમ કૃષ્ણપક્ષી જીવ, જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી આત્મામાં ભિથ્યાત્વનો અંધકાર વધતો જાય. અરે ! ક્યારેક વધ-ઘટ થાય પણ પ્રકાશમાં તો ન જ આવી શકે. દર્શન-મોહનીય કર્મ પાતળું પડે થોડો અંધકાર છેદાય, અને બીજના ચંદ્ર જેવી, શુક્લપક્ષી દશાનો પ્રારંભ કરે પછી જ આત્મવિકાસના માર્ગમાં વધુ ઉજવળ બનતો જાય. પરંતુ પહેલાં તો જીવને કૃષ્ણપક્ષિમાંથી શુક્લપક્ષી થવામાં જ સમય લાગે.

જેમ કે આજે વદ એકમ હોય અને આપણે ઇચ્છાએ કે કાલે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર ઉગે તે તો ન જ થાય શકે ! કોઈ શક્તિ પણ આમાં ફેરફાર ન કરી શકે ! આજે વદ એકમ છે તો પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જોવા તમારે એક મહિના સુધી રાહ જોવી જ પડશે. ગમે તેવી ઉથલ-પાથલ કરી નાખો. આજનું વિજ્ઞાન ગમે તેટલું એડ્વાન્સ હોવા પછી પણ અને ચંદ્ર પર જિય આવ્યાનો દાવો કરતું હોય તો પણ એ ચાહે ત્યારે પૂર્ણિમાના ચંદ્રને ઉગાડી ન શકે. એ તો એના કમથી જ થાય. ભલે કૃષ્ણપક્ષ હોય, પણ તેની ગતિ ચાલુ છે. તેથી મહિના પછી પૂર્ણચંદ્રનાં દર્શન થશે.

એવી જ રીતે જીવ શુક્લપક્ષી થયો, દર્શનમોહ પાતળું પડ્યું, ગાઢ અંધકારમાંથી એકવાર બહાર આવ્યો પછી તરત જ સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરવા જેવી વીર્યશક્તિની રુક્ષરણા ન કરી શકે. તેને સમયની રાહ જોવી જ રહી. પણ શુક્લપક્ષી આત્માની પૂર્ણતાને પામશે તે નિશ્ચિત.

શિષ્યને મોક્ષના હોવાપણા વિષે શંકા છે. ગુરુદેવ એ શંકાનું સમાધાન

કરી રહ્યાં છે. જીવ સ્વયં જ મોક્ષ સ્વભાવી છે. એ સ્વભાવ જાગૃત થઈ જાય તો જીવ પુરુષાર્થની દિશામાં ત્વરિત ગતિએ પ્રગતિ કરશે. એ પુરુષાર્થ અજ્ઞાનને છેદી નાખે, પર-સંયોગોને તોડી નાખે અને આગળ વધતા મુક્ત થઈ જાય. એ બતાવતાં ગુરુદેવ ફરમાવે છે -

દેહાદિક સંયોગનો, આત્મંતિક વિયોગ;

સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખભોગ...૯૧.....

હુ વત્સ! મળેલા દેહાદિ સંયોગનો જ્યારે આત્મંતિક વિયોગ થશે ત્યારે મોક્ષ એજ ક્ષણે થશે. દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ વગેરે સંયોગ-સ્વભાવે જીવ સાથે છે. તેનો સંયોગ છે તેનો વિયોગ પણ હોય જ. આ જીવ ભૂતકાળમાં દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે અનેક વાર પાયો અને એટલી જ વાર એ સર્વનો વિયોગ પણ થયો. જ્યાં જ્યાં જન્મ ધર્યો ત્યાં-ત્યાં દેહ તો મળ્યો જ, સાથે એકથી લઇ પાંચ ઇન્દ્રિયો પણ મળી. કચારેક મન મળ્યું, બુદ્ધિ મળી અને તે જનમનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતા એ બધું જ છોડીને વળી નવો જન્મ ધારણા કર્યો. ત્યાં પણ એ જ મેળાયું. એમ અનંતવાર દેહાદિનો સંયોગ થયો અને વિયોગ પણ થયો. છતાં જીવ પાર ન પાયો. કારણ એજ કે એકવાર દેહાદિનો વિયોગ થયા પછી જીવ સાથે કર્મો તો રહ્યાં જ, કે જે ફરી-ફરીને દેહાદિનો સંયોગ કરાવે.

જેમ દેહાદિનો વિયોગ અલ્પ કાળ માટે જ થયો, તેમ આત્મા સાથે લાગેલા કર્મો પણ ક્ષય ન થતાં તેનો પણ સંયોગ અને વિયોગ થતો જ રહ્યો. કચારેક કર્મો વધારે તો કચારેક ઓછા. પણ અનંતા આંકને તેણે તોડ્યો નહીં. તેથી ફરી-ફરીને આ સંયોગ-વિયોગમાં જ જીવ અટવાતો રહ્યો.

અહીં જ્ઞાની ગુરુ ફરમાવે છે કે આવા ક્ષણિક વિયોગથી જીવ ઠેકાડો આવે નહીં, પણ આત્મંતિક વિયોગ અર્થાતું એકવાર વિયોગ થયા પછી ફરી કદી સંયોગ ન થાય એવો પ્રબળ પુરુષાર્થ જીવ કરી લે, કર્મનાં સર્વ સંયોગોનો જ ત્યાગ કરી દે તો પછી ફરી નવો દેહ ધારણા કરવાનો નહીં રહે. દેહ ન મળતાં તેને કારણે પ્રાપ્ત થતાં ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ આદિનો સંયોગ પણ નહીં થાય. આત્મા સર્વથા શુદ્ધ, નિજ સ્વરૂપને પામી જશે. અને તેનું જ નામ સિદ્ધપદ, શાશ્વત સ્વરૂપ. જ્યાં અનંત-અનંત કાળ સુધી જીવને નિજ સ્વભાવના સુખનો જ ભોગ છે.

આ ગાથામાં સિદ્ધપદને શાશ્વત કહ્યું તેનું કારણ એ છે કે જૈન પરંપરા સિદ્ધિને અનંત માને છે. એકવાર એક જીવ મુક્ત થઈ ગયો પછી ફરી એને જન્મધારણ કરવાનો નથી આ સૃષ્ટિમાં માનવ અવતાર કે અન્ય કોઈ અવતાર લઈને આવવાનું નથી. જો એમ ન થતું હોય, તો મોક્ષનો કોઈ અર્થ જ નથી. ફરી-ફરી જન્મ લેવાના બાકી જ રહે તો સર્વું એ મુક્તિથી! અહીં તો જે જીવ સિદ્ધ થાય, મોક્ષ પામે તે અનંતકાળ માટે જ. સર્વ સંયોગ-વિયોગથી પર થઈને માત્ર એક જ અટલ, નિશ્ચલ શાશ્વત સ્થિતિ એ જ મોક્ષ. તેથી જ મહાયોગી આનંદધનજી મહારાજે આત્મ મસ્તીમાં ગાયું છે -

રીજયો સાહેબ સંગ ન પરિહિરે રે,

ભાંગો સાચિ અનંત.... ઋષભ.

આદિ-અનંત જેની સ્થિતિ છે, એવા પરમાત્મપદને પામી જવું, એ જ છે સાહેબને રીજવવાપણું. આ આદિ-અનંતને સમજજાએ.

જીવ સાથેના બિન્ન-બિન્ન સંબંધોને ચાર રીતે જાણી શકાય. ૧. અનાદિ અનંત, ૨. અનાદિ અંત, ૩. આદિ અનંત, ૪. આદિ અંત.

જીવ અનાદિ અનંત છે. તેની કચારેય ઉત્પત્તિ થઈ નથી અને નાશ પણ કર્દી થશે નહીં. તેથી જીવની આદિ પણ નથી અને અંત પણ નથી.

જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ-અંત છે. આ જીવને સર્વ પ્રથમ કર્મ લાગ્યાનો સમય મળતો નથી. ખાણામાં પડેલા સોનાની જેમ અનાદિકાળથી જ જીવ સાથે કર્મ છે. અનાદિ હોવા છતાં આ સંબંધનો અંત છે. જીવ પુરુષાર્થ કરે તો, જેમ માટીમાંથી અલગ થઈ જઈ સોનું શુદ્ધ બની જાય છે, તેમ જીવ પણ શુદ્ધ બની જાય છે. અર્થાતું કર્મનાં સંબંધનો અંત આવી જાય છે. તેથી કર્મનો સંબંધ અનાદિ હોવા છતાં અંતવાળો છે.

આત્માની મોક્ષ સ્થિતિ આદિ-અનંત છે. સંસારનાં પરિભ્રમણમાં જીવ અનાદિકાળથી બંધનમાં હતો. પહેલા કદી મુક્ત થયો નથી. પણ જ્યારે સર્વ કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યારે સર્વ પ્રથમ મોક્ષદશાની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તે દરશા અનંતકાળ સુધી જીવની સાથે રહે છે. તેનો કદી અંત આવતો નથી તેથી મોક્ષદશારૂપ સ્થિતિ જીવને આદિ અનંત છે.

આદિ-અંતવાળી સ્થિતિ તો જીવને અનેક પ્રકારે ઘટિત થઈ શકે છે. જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ હોવાં છતાં પ્રત્યેક કર્મની અપેક્ષાએ એ કર્મ

જ્યારે જીવને લાગ્યું તે તેની આદિ થઈ, અને તે આત્માથી અલગ થઈ ગયું ત્યારે અંત થયો. બીજી રીતે અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવને પ્રથમ સમ્યકૃત્વ થાય ત્યારે જીવની સમકિત દશાની આદિ થઈ અને એ સમકિત ક્ષાયિક ન હોય, પણ ઉપશમ કે ક્ષયોપક્ષમ હોય તો થયા પછી ચાલ્યું જાય તો એનો અંત થઈ ગયો. આમ કેટલાક ભાવો જીવની સાથે આદિ-અનંતવાળા હોય છે.

આનંદધનજી મહારાજ, જેની આદિ છે પણ કદિ અંત થવાનો નથી એવા અનંત-શાશ્વત પરમાત્મ ભાવને પ્રાપ્ત કરવાની વાત કરે છે જે પરમાત્મ તત્ત્વ અંતરમાં જ પડ્યું છે તેને પ્રગટ કરવાનું છે, તેને રીજવવાનું છે, અર્થાત્ પોતે પોતાના આત્મદેવને જ રીજવવાનો છે. મંદિરોમાં જઈ પ્રભુની પ્રતિમાની સન્મુખ પૈસા-ચોખા કે ફળ-ફૂલ ધરવાથી નહીં આત્મદેવ રીજે કે નહીં એ પ્રતિમાનો દેવ રીજે. પણ અંતરાત્માને રીજવવા માટે તેનામાં તન્મય થવું પડશે. સર્વ બાધ્ય સંયોગોથી પર થઈ માત્ર તન-મનમાં આત્મદેવને નીરખવો પડશે.

કબીરની દાંપત્ય ભક્તિ એમ જ પ્રભુને રીજવે છે. કબીરે પ્રભુની વિરહ વ્યથાનો અનુભવ કર્યો છે. અને પ્રભુને પ્રિયતમ માનીને તેમને રીજવવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો છે. જ્યારે કબીર આત્માનુભૂતિમાં ઊંડા ઊતરી જાય છે ત્યારે પોતામાં જ પ્રભુના અસ્તિત્વનો આભાસ તેમને મળે છે. પણ એ પ્રભુ પ્રગટ થતો નથી. ત્યારે તેને કેમ પામવો એની દુવિધામાં પડે છે. તેઓ કહે છે...

**ગ્રીતમકો પતિયાં લિખ્યું, જો કહું હોત વિદેશ;
તનમે, મનમે, નૈન મે, તાકો કા સંદેશ...?**

મારો પ્રિયતમ જો પરદેશ હોત તો પત્ર લખી તેમનાં સમાચાર મેળવત, તેમને બોલાવત; પણ જે મારા તનમાં, મનમાં, નયનોમાં સમાયેલો છે તેને ક્યાં સંદેશ મોકલું ? તેમને શું સંદેશ મોકલું ? અર્થાત્ કબીર કહે છે, મારો પરમાત્મ પ્રભુ, સચ્ચિદાનંદધન બ્રહ્મ મારા ઘટમાં જ વિરાજે છે. તેને શોધવા કચ્ચાય દૂર જવું પડે તેમ નથી. એકવાર જો એ રીજી ગણો તો પછી એ કદી મારાથી દૂર કચ્ચાય નહીં જઈ શકે ! દાખ્યત ભાવનું પ્રતિક બાંધીને વળી કબીર કહે છે : મારા નયનોની ઓરડીમાં, આંખની કીકી રૂપ પલંગ પર પિયુને બેસાડી, પલકોનાં પરદાને નાંખી દઈ, પિયુને રીજવી લઉં...

નયનનકી કરી કોઈરી, પુતરી પલંગ બિછાય;
પલકનકી ચિક ડારિકે, પિયુ કૌ લેઉ રિજાય... !

બાધ્ય દાખ્ય બંધ કરી, આંતરચ્યક્ષુને ખોલી, આત્મભાવમાં લીન થઈ જવાય તો પરમાત્મા પ્રિયતમ પ્રગટ થયા વિના રહે નહીં. પછી સદા શાશ્વત સુખની મોજમાં મસ્ત બની પરમાત્મા સાથે આનંદ માણ્યા કરું.

બસ આ છે આદિ-અનંત પરમાત્મ તત્ત્વ, ગાથામાં શ્રીમદ્ભ્રગુ પણ એ જ કહે છે. સર્વ બાધ્ય સંયોગોનો સર્વથા વિયોગ થઈ જતાં શાશ્વત તથા અનંત એવા સિદ્ધપદને પામી શકાય છે. જે સુખનો કદી અંત નથી તેવા અંતરહિત સુખની પ્રાપ્તિ પુરુષાર્થ વડે સર્વ જીવને પ્રાપ્ત છે.

શિષ્યના અંત:કરણમાં થયેલ મોક્ષ છે કે નહીં ? એ વિષયની જે શંકા હતી તેનું સમાધાન ગુરુદેવે આપ્યું છે કે જ્ઞાતા-દ્વષ્ટા ભાવરૂપ મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટ થાય તો જીવ મોક્ષને અવશ્ય પામી શકે છે. શિષ્યને જ્યાં આ સમાધાન થયું કે મોક્ષ છે, ત્યાં તેનું અંત:કરણ પ્રસન્નતાથી જૂમી ઊઠયું અને અંતર ગુજારવ કરવા માંડયું.

**પાંચમું પદ તે સૌથી સોહામણું,
મોક્ષની પ્રાપ્તિ પમાય... (૨)
પર સંયોગો સંસારે આથડયો,
સ્વભાવે સ્વમાં સમાય... મારી...**

ઘણાં સમાધાન પછી હવે માત્ર એક જ જિજાસા શિષ્યનાં અંત:કરણમાં રહી છે. તેની વિચારશક્તિ અને ચિંતનશીલતાએ તેને આવી જિજાસા માટે પ્રેરિત કર્યો છે. તે જિજાસાથી ઊભા થતા પ્રશ્નો કેવા છે તે અવસરે...

શ્રીપ કદાપિ મોક્ષપદ....!

વીતરાગ પરમાત્મા- અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના આરાધની પ્રાપ્તિ માટે જ છે. જીવ આરાધક છે, જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય આરાધના છે અને પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ તે આરાધ્ય છે. બીજા શબ્દોમાં સાધક, સાધના અને સાધ્ય.

માત્ર આત્મિક દૃષ્ટિથી જ નહીં પણ વ્યવહારિક જગતમાં પણ આ ત્રણોયનું હોવું જરૂરી છે. માનવનું બૌધ્ધિક સ્તર જેટલું વિકસિત હશે એટલી દૃષ્ટાઓ તેને થશે. કંઈક મેળવવું છે, કંઈક પામવું છે. એ છે સાધ્ય. એ મેળવવા માટે થઈ રહેલ પ્રયત્ન તે છે સાધના અને પ્રયત્ન કરનાર પ્રાઇસી છે સાધક. માનવને અનેક પ્રકારની દૃષ્ટાઓ થયા જ કરે છે. એ બધી જ દૃષ્ટાઓ પૂર્ણ થાય કે નહીં. સંયોગ હોય, શક્તિ હોય, પ્રારબ્ધ હોય, પુરુષાર્થ હોય, તો જ પૂર્ણ થાય અન્યથા ન પણ થાય. પરંતુ માનવ તેમજ અન્ય પ્રાઇસીઓને, સહુને દૃષ્ટા તો થયા જ કરે છે.

વળી એ દૃષ્ટાઓ પણ જે કંઈ મળવાની શક્યતા છે તેના માટે જ થશે. જે વસ્તુનું અસ્તિત્વ નથી, મળી શકે તેમ જ નથી તેવી દૃષ્ટા કદી કોઈ જીવને થતી નથી. વળી આ દૃષ્ટાઓ સારી પણ હોય, ખરાબ પણ હોય. દૃષ્ટાની પૂર્તિનાં પ્રયત્નો પાપકારી નિંઘ પ્રવૃત્તિરૂપ પણ હોય અને નિરવદ્ય પ્રવૃત્તિરૂપ પણ હોય. જે હોય તે. અહીં સમજવું છે એ જ કે વ્યાવહારિક જગતની પ્રાપ્તિઓમાં પણ સાધક, સાધના અને સાધ્ય આ ત્રણ યથાર્થ હોવા પછી જ સિદ્ધિ મળી શકે છે.

જીવજંતુઓમાં પણ આ જોવા મળે છે. અહીં એક નાનો ખોરાકનો

કણ પડ્યો હોય, દૂર કીડીનું દર હોય, કીડી ગંધથી પ્રેરાઈને અહીં સુધી આવે પહેલાં તો તેનામાં દૃષ્ટા પેદા થઈ, પછી અહીં આવવા સુધીનો પુરુષાર્થ કર્યો. સાકર કે અન્નનાં કણને લઈને એ ચાલતી થઈ. આમ કીડી પોતે સાધક, તેનો પુરુષાર્થ તે સાધના, અન્નનો કણ મેળવવો તે સાધ્ય અને મેળવી લીધો તે સિદ્ધિ.

આ કોણે શીખવું કીડીને? નાના એવા પ્રાઇસીને કેમ ખબર પડી કે જઈને કણ લઈ લઉં? બંધુઓ! આ છે જીવની પોતાની શક્તિ. તેનામાં પહેલી આહારસંશ્શોધન, ભોગવૃત્તિ તેને પ્રેરે છે અને તે કાર્ય કરી લે છે. જીવનો આ જ અનાદિનો અભ્યાસ છે. આ તેને નથી શીખવવું પડતું. પણ જીવ નિજ સ્વભાવને ભૂલી ગયો છે. પોતે જાગો તો સાધી શકે છે. જે કંઈ સાધવાનું છે તે પોતે પોતામાં જ સાધવાનું છે એ ભાન ભૂલી ગયો છે. વાસ્તવમાં વિચારીએ તો જીવ જ સાધક છે, જીવનમાં નિજ સ્વભાવ વડે થતો પુરુષાર્થ તે જ સાધના છે. આત્માનાં મોક્ષ સ્વભાવને સર્વથા જાગૃત કરવો તે સાધ છે અને તેની સાકરતા એ જ સિદ્ધિ છે, મોક્ષ છે.

પાંચમા પદના સમાધાનમાં ગુરુદેવે આ જ બતાવું. છેલ્લે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ પદની સિદ્ધિ કરવી છે. અહીં એક પ્રશ્ન વિચારણીય છે કે મોક્ષ ઉપાય એ જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ પદ છે. તો તેને છેલ્લે કેમ રાખ્યું? આત્મા છે, તે નિત્ય છે, કર્તા છે, ભોક્તા છે અને મોક્ષ છે. આ પાંચેય પદોની શ્રેષ્ઠ જેના અંત:કરણમાં યથાર્થરૂપે જાગ્રી છે તેવો જીવ જ આત્મ સાધનાના માર્ગો પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. પહેલાં આત્મ-સાધનાનો માર્ગ બતાવાય અને જો જીવને આત્માના હોવાપણાની જ શ્રેષ્ઠ ન હોય, મોક્ષના અસ્તિત્વની શ્રેષ્ઠ ન હોય તો સાધના કરે શા માટે? એટલે જ શ્રીમદ્ભગું મુમુક્ષુઓની કદ્દાને પથ્થરની રેખા સમ દઢ કરી પછી જ મોક્ષનો ઉપાય દર્શાવ્યો છે.

જગતમાં પણ એમ જ બને છે. આપણાને ખબર છે કે ખાણમાં સોનું, રૂપું કે હીરા છે તો તેને મેળવવા માટેનો ઉપાય શોધીએ છીએ. ગમે-તેટલું જોખમ ખેડીને પણ મૂલ્યવાન પદાર્થને પામવા કાર્યરત થઈએ છીએ.

સમુક્રનાં તળિયે પડેલી સમૃદ્ધિને પણ મૃત્યુની પરવાહ કર્યા સિવાય માણસ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. અરે! તમે પેટ્રોલ શોધ્યું! કેમ મળ્યું? શું તેની નદીઓ વહી જાય છે? ના, કેટલું ઊંડું સારકામ કર્યા પછી એ મળે છે. એકવાર જાગુવું જોઈએ કે અમુક વસ્તુ, અમુક સ્થાને છે તો આકાશ-પાતાળ એક કરીને પણ મેળવ્યે જ છૂટકો. વળી એ મેળવવા માટેની યથાર્થ ટેકનિક પણ જાણવી પડે. ધર્તીનાં પેટાળમાં પડેલા પદાર્થોને મેળવવા ૨૫-૫૦ ફીટ ઊંડો ખાડો ખોદવાથી ન મળે. અરે! ઊંડાજામાંથી પણ તેને જ મળે જે એનો જાણકાર છે. પૂર્વી જાણકારી પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મૂલ્યવાન પદાર્થ મેળવી શકતો નથી.

શિષ્યને પાંચ પદોનું સમાધાન થયું છે. અને જ્ઞાની ગુરુદેવ મોક્ષમાર્ગનાં યથાર્થ જ્ઞાતા છે. તેઓ પાસેથી એ રાજમાર્ગ મેળવવો છે તેથી શિષ્ય ચિંતનમાં ઉત્તરે છે. પણ જેમ-જેમ ચિંતનમાં ઊંડો ઉત્તરતો ગયો તેમ-તેમ ગૂંચવણ વધતી ગઈ. આ ગૂંચ ગુરુદેવ સિવાય કોઈ ઉકેલી શકે તેમ નથી તેથી, મનની મૂંઝવણ રજૂ કરતાં ગુરુદેવ સમીપે શિષ્ય કહે છે:

**હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહિ અવિરોધ ઉપાય;
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદાં જાય?...૬૨...**

હે ગુરુદેવ! આપે મોક્ષપદની સિદ્ધિ કરી અને વિચારતા મારી શ્રદ્ધામાં પણ બેસે છે. હવે એ મોક્ષને પામવાનો કોઈ ઉપાય તો જરૂર હોવો જોઈએ. પણ અવિરોધી ઉપાય પણ હોય એમ મને લાગતું નથી. આવી મહાન સિદ્ધિને પામવાનો ઉપાય પણ એવો મહાન જ હોય અને તેનો કોઈ વિરોધ ન કરી શકે. કોઈનો તર્ક એ માર્ગને ઉથલાવી ન શકે તેવો સર્વ સંમત હોવો જોઈએ. અહીં શિષ્યનાં મનમાં આ શંકા શા માટે ઉદ્ભવી છે ? અવિરોધ માર્ગ તેને કેમ દેખાતો નથી ? એ બીજી ગાથામાં એ પોતે જ બતાવે છે.

**અથવા મત દર્શન ધારાં, કહે ઉપાય અનેક;
તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક....૬૩...**

અહીં અનેક ધર્મો અને અનેક દર્શનો છે. સહુ પોતાની માન્યતાથી મોક્ષ માને છે. અને મોક્ષના ઉપાયો સહુ મિન્ન મિન્ન બતાવે છે. જેમકે કોઈ કહે કે જ્ઞાનમાર્ગ જ સાચો છે. ખૂબ ભણો, ખૂબ જ્ઞાન સંપાદન કરો, નિત્ય શાસ્ત્રોની ચર્ચા કરો. જેટલું મેળવવા તેટલું જ્ઞાન મેળવો, મોક્ષ થઈ જશે.

કોઈ તપનો માર્ગ બતાવે છે. તપથી કર્માંની નિર્જરા થાય છે. માટે જેટલું થાય તેટલું ધોર તપ કરો. શરીરને કષ્ટ આપો. દેહને જેટલું વધુ કષ્ટ આપશો એટલો મોક્ષ જલ્દી થશે. માટે બધું જ છોડીને માત્ર તપ જ કરો.

તો વળી કેટલાક માત્ર ભક્તિને જ મોક્ષનો માર્ગ સમજી બેઠા છે. જ્ઞાનમાર્ગ અને તપમાર્ગ તો કઠીન છે. ભક્તિમાર્ગ સહુથી સરળ. બસ પ્રભુનાં કીર્તનરૂપ ભક્તિ કર્યા કરો અને મોક્ષ મળી જશે.

તો વળી કેટલાક લોકો હિંસાદિનાં કાર્યોમાં પણ મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે છે. કેટલાક કિયા-અનુષ્ઠાનોમાં ધર્મ સમજી એને જ મોક્ષનો માર્ગ કહેતાં ફરે છે. આમ સર્વ પોતપોતાની માન્યતાને સાચી ઠરાવી મોક્ષનાં માર્ગરૂપ બતાવે છે. મહાયોગી આનંદઘનજી મહારાજ પણ કહે છે-

અભિનન્દન જિન દરિસણ તરસીએ,

દરિસણ દુર્લભ દેવ;

મત-મતભેદ રે જો જદ પૂછીએ,

સહુ થાયે અહેમેવ... અભિનન્દન...

ચોથા તીર્થકર અભિનન્દન પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં તેઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! હું આપના દર્શનનો ધ્યાસો છું. પણ આપનું દર્શન દુર્લભ છે. વળી મત-પંથ-સંપ્રદાયો પણ અનેક છે. તેઓને જઈને પૂછીએ તો સહુ એમ કહે છે કે અમારો મત સાચો છે. અમારા મતની માન્યતાથી જ પરમાત્મદર્શન થાય. અન્ય કોઈ પ્રભુનાં દર્શન કરાવવામાં સર્વથ નથી. અહીં પરમાત્મદર્શન અર્થાત્ નિજ આત્માની ઉપલબ્ધિ. બીજા શાખામાં કહીએ સમ્યગ્દર્શન. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનાં માર્ગ સહુ જુદા-જુદા બતાવે છે. તેમાં પણ પોતે

માનેલા મત-પંથ-સંપ્રદાયનાં રાહે ચાલવાથી જ સમ્યગુદર્શનની પ્રાપ્તિ થશે એમ કહે છે.

શિષ્યે બધાં જ દર્શનોનો અત્યાસ કર્યો છે. અનેકની વાતો સાંભળી છે. તેથી તે મુંજવણમાં મૂકાઈ ગયો છે કે આટલા બધા માર્ગમાંથી કયો માર્ગ સાચો! વળી એકાદ માર્ગને સાચાં માની તેનાં પર ચાલવા માંડીએ અને જો એ માર્ગ ખોટી મંજિલે પહોંચાડે તો ત્યાંથી પાછું ફરવું ભારે જ પડે. માટે હવે કયા માર્ગને ગ્રહણ કરવો? સાચા અને ખોટા માર્ગનો વિવેક કેમ કરવો? અને જો એ વિવેક ન થતો હોય તો પછી કયા માર્ગને આરાધવો?

વળી બીજો પ્રશ્ન એ પણ છે કે આત્મા પર કર્મો તો અનાદિ કાળથી જ લાગેલાં છે. અનંત ભૂતકાળમાં આ જીવ કર્મો કરતો જ રહ્યો છે. અને આ ભવનું આયુષ્ય તો કેટલું સિમિત? આટલાં નાના આયુષ્યમાં અનંતકાળના એકઠા કરેલા અનંતાનંત કર્મોનો નાશ શી રીતે થઇ શકે?

શિષ્યના મનમાં એ આશંકા છે કે જેટલો કાળ જીવે કર્મ બાંધવામાં કાઢ્યો એટલો જ સમય તેનો નાશ કરવામાં પણ જોઈએ ને! માનવ ગમે તેટલા પુરુષાર્થ કરે તો પણ અનંત કર્મોને છેદવા જેટલું સામર્થ્ય તો તેનામાં હોય જ કચ્ચાંથી ?

આમ શિષ્યના મનમાં મોક્ષ ઉપાય વિષે ગડમથલ ચાલી છે. અનેક દર્શનોનાં અનેક મતો તેને મુંજવી રહ્યાં છે. વળી તેની નજર સામે અનંત ભૂતકાળ ઊભો છે. તેથી મોક્ષના ઉપાય માટે કોઈ સ્થિર ઉપાય દેખાતો નથી. આ ઉપરાંત જગતની અન્ય માન્યતાઓ પણ તેને મુંજવે છે. એ માન્યતાઓ શું છે તે અવસરે.

૩

....ઉદ્યુક્ત ઉદ્યુક્ત સદ્ગુરૂભાગ્ય!

વીતરાગ પરમાત્મા- અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગુદર્શન, સમ્યગુજ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધનાનો હેતુ છે મોક્ષ.

મોક્ષ હોય પણ મોક્ષનો ઉપાય ન હોય તો મોક્ષ થાય શી રીતે ? એ શંકા શિષ્યના મનમાં ઉદ્ભબવી છે. એ માટે જેટલા પ્રશ્નો એના મનમાં ઊછવા તે સર્વ પ્રશ્નો ગુરુદેવ સમક્ષ રાખી રહ્યો છે. અન્ય પદોનાં વિષયમાં આટલા પ્રશ્નો તેને થયા ન હતા, કારણ એ છે કે શિષ્યના અંતરમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિની પ્રબળતમ પિપાસા જાગી છે. નરી મુમુક્ષુતા તેનામાં ભરી પડી છે. તેના અંતરની શ્રદ્ધા તેને કહે છે કે હું આત્મા છું, હું પરમાત્મા છું. પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરી શકું છું. તો શા માટે એ દિવ્ય શક્તિ પ્રગટ ન કરી લેવી? મારા અંતરમાં જ દિવ્ય સુખનો શાશ્વત નિધિ પડ્યો છે તો એને કેમ ન મેળવું?

ભૌતિક સમૃદ્ધિ માટે પણ આવું થતું જોઈએ છીએ. બંધુઓ! જ્યારે તમને જ્યાલ આવે કે અહીં મારો આટલો હક્ક છે, આટલો અધિકાર છે, તે મેળવવા માટે મહેનત કરો કે નહીં? જેટલા ઉપાયો કરવા પડે તે કરો ને? અરે! અધિકાર મેળવવા લડવું-જગડવું પડે, એથી આગળ વધી કોઈ ચઢવું પડે તો પણ તૈયાર ને? આટલું જ નહીં, હક્ક મેળવવા જતા થોડી આબર્દુ ગુમાવવી પડે તો એ ગુમાવીને પણ મેળવી લ્યો ને? આમ શા માટે? એ અધિકાર પ્રયોગનું આકર્ષણ અને મળ્યા પછી તેનાથી મળતાં સુખની કલ્યાણ એટલી બધી પ્રબળ હોય કે મેળવવાનો પ્રયાસ કર્યા વગર રહો જ નહીં.

બંધુઓ! જાણો છો કે આ ભૌતિક સંસારની મળેલી સમૃદ્ધિ કે અધિકારો કેટલાં સમયના! અદ્ય સમયનાં જ. વળી મળ્યા પછી સુખ શાંતિ મળશો જ એવી ગેરેન્ટી પણ નહીં. કદાચ દુઃખરૂપ પણ નીવડે. જ્યારે અહીં તો આત્મિક અધિકારની પ્રાપ્તિની વાત છે. શિષ્યને પોતામાં પડેલા પરમાત્મવત્તવ પરત્યે દૃઢ વિશ્વાસ જાગ્યો છે. તેને પ્રગટ કરવાનાં ઉપાયો

જાણવા છે. પણ અનેક મત દર્શનવાદીઓ પોતાના માર્ગને છાતી ઠોકીને સાચો ઠરાવી રહ્યાં છે. બીજાને ખોટા કહી ભાંડી રહ્યાં છે. તો તેમાં સાચો માર્ગ કયો? કોને અનુસરવું? તે વાત શિષ્ય સમજી શકતો નથી.

વળી શિષ્ય અભ્યાસી છે. અનેક મત-પંથની માન્યતાઓને તે જાણે છે. આરાધના કરનાર વ્યક્તિ જેમ સત્ય માર્ગને જાડો તેમ ખોટા માર્ગને જાણી લેવો પણ તેના માટે જરૂરી છે. કારણ અન્ય માર્ગની માન્યતાઓ તેના માર્ગમાં વિનંદ્રૂપ બનીને આડી ન આવે, પોતાનો માર્ગ સરળ બને. તેથી જ આ વિષયમાં થતી અન્ય શંકાઓ તે ગુરુદેવ સમક્ષ રજૂ કરે છે-

કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે, ક્યા વેશમાં મોક્ષ;

એનો નિશ્ચય ના બને, ધારાં ભેદ એ દોષ....૮૪...

હે ગુરુદેવ! કઈ જાતિમાં જન્મ લેવાથી મોક્ષ થાય તે કૃપા કરીને સમજાવો.

ભારતમાં પુરાણકાળથી જાતિભેદની વ્યવસ્થા ચાલી આવે છે. ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શુદ્ધ- આ ચાર વર્ણમાં માનવ સમુદ્દરયનું વિભાજન કરવામાં આવ્યું હતું. જે કાળે આ થયું એ કાળે તેનું વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક મૂલ્ય હોય. સમયની માંગ સાથે આ વિભાજનની જરૂર પડી હોય તેથી થયું હોય. પણ કાળના પરિવર્તન સાથે ઘટિત થતું આવ્યું છે તેમ ધીરે ધીરે મૂલ્યો ઘસાતા જાય. નવી પેઢીઓના નવા મૂલ્યો સ્થાપિત થાય અને જૂના મૂલ્યો ભૂલાતાં જાય. તેનું પરિણામ હિતકારી પણ હોય અને અહિતકારી પણ હોય. કચારેક તો આવી વ્યવસ્થા વિકૃત બની જાય. તે એટલી હદ સુધી કે તેનાં મૂળભૂત સિદ્ધાંતો બિલકુલ વિસરાઈ જાય.

જાતિ-વર્ણની વ્યવસ્થા તેના કાર્યને અનુરૂપ થઈ હતી. ક્ષત્રિયોને રાજ્યની ધૂરા સંભાળવાની, પ્રજાનું રક્ષણ અને વિકાસ એ બને કાર્યો તેનાં. બ્રાહ્મણોના હાથમાં ધર્મ-તંત્ર હતું. સામાન્ય જનસમૂહ કુમારોં ન ચાલ્યો જાય, નીતિ-સદાચારમાં બંધાઇને રહી સાત્ત્વિક જીવન જીવે એ જોવાનું કામ બ્રાહ્મણોનું હતું. વૈશ્યોના હાથમાં આખુંયે અર્થતંત્ર હતું. આર્થિક દ્રષ્ટિએ રાજ્યનો વિકાસ કરવો, રાજ્યને સમૃદ્ધ બનાવવું. અન્ય પ્રદેશોમાં પોતાના દેશની આબુરુ કેમ વધારવી, આ કાર્ય વૈશ્યોનું હતું અને સમાજ જીવનની જરૂરિયાઓને સર્વ રીતે પૂરી પાડવાનું કામ શૂદ્રોનું હતું.

આમ આખીયે મનુષ્યજાતિ નિર્ભયતા અને સરળતાથી વ્યવસ્થિત જીવન જીવી શકે માટે આ વ્યવસ્થા થઈ હતી. અને જ્યાં સુધી આ મૂલ્યો સચયવાયા ત્યાં સુધી સહુ સંપ-સંગાહનથી જીવ્યા. પણ મળેલ મોટાઈને પચાવવાની તાકાત ન હોય તો અણ્ણરી રૂપે પરિણામે. ક્ષત્રિયો, બ્રાહ્મણો તથા વૈશ્યો મોટાઈનાં ગુમાનમાં ભાન ભૂલ્યા અને શૂદ્રોને હડધૂત કરવા માંડવા. તેઓને કોઈ જ અધિકાર નહીં. સામાજિક દરજાઓ પણ નહીં અને ધર્મ કરવાનો પણ અધિકાર નહીં. ભૂલે-ચૂકે મંદિરના ઓંગારામાં તો નહીં પણ મંદિરના પાછળનાં ભાગમાં કોઈ શૂદ્ર આવી ચડ્યો અને અજાણતા જ વેદનાં મંત્રો તેના કાનમાં પડી ગયા તો એ એનો એટલો મોટો ગુંજો લેખાતો કે મૃત્યુંડથી ઓછી સજા એને ન હોય. એટલું જ નહીં, તુલસીદાસ જેવા ભક્તકવિ જ્યાં એક બાજુ એમ બતાવે કે રામચંદ્રજી હલકી એવી ભીલ જાતિને પણ ગળે લગાવે. ત્યાં બીજી બાજુ એ કહે કે શૂદ્ર તો તાડનાં અધિકારી છે. તેને મારવો જ જોઈએ. વિચારો બંધુઓ કે કેટલી હદ સુધી માનવની માનવતા મરી પરવારી હશે!

એટલું જ નહીં, એક સમય એવો પણ આવ્યો કે ક્ષત્રિયો એમ માનવા લાગ્યા કે ધર્મ તો શૂરવીરો જ કરી શકે. અમારામાં શૂરવીરતા છે. માટે અમે જ ધર્મ કરવાના અધિકારી, અન્ય નહીં. વળી અમુક શાસ્ત્રાભ્યાસ બ્રાહ્મણ જ કરી શકે. બીજાને શાસ્ત્રનો સ્પર્શ કરવાનો પણ હક્ક નહીં. આમ સામાજિક ક્ષેત્રે તથા ધાર્મિક ક્ષેત્રે આવી માન્યતાઓનું પ્રયત્ન વધતું ચાલ્યું. એથી જ શિષ્યના મનમાં પ્રશ્ન છે કે કઈ જાતિમાં જન્મ લેવાથી મોક્ષ મળે?

બીજી વાત ક્યા વેશમાં મોક્ષ? મોટા ભાગનાં જૈનો એમ માનતા હોય છે કે જૈનનો વેશ ધારણ કર્યો હોય તો જ મોક્ષ મળે, એટલું જ નહીં, દિગ્ભરો એમ કહેશે કે દિગ્ભર વેશો જ મોક્ષ મળે. શરીર પર વસ્ત્ર હોય તો પણ મોક્ષ ન મળે. અને તેથી જ પોતાને શાસ્ત્રોનાં અઠંગ અભ્યાસી કહેવડાવતા વાચાલ લોકો દિગ્ભર જૈન ધર્મની જ્ય બોલાવે! કેવી ધોર અજ્ઞાનતા? કેવી વિંબના!

ભગવાન મહાવીરના ચરણોમાં દીક્ષિત થયેલા સાધુઓમાં કેટલાંક સચેલક અર્થાત્ વસ્ત્રધારી અને કેટલાક અચેલક એટલે વસ્ત્રવિહોણાં, નગનત્વને ધારણ કરનારા હતાં. છતાં બંને પ્રકારનાં સાધુઓ સાધના દ્વારા મોક્ષ પામી ગયા. કોઈને પણ દિગ્ભરત્વ કે શેતાભરત્વનું લેખલ લાગેલું

ન હતું છતાં તેમનો મોક્ષ થવામાં કચાંય વાંધો આવ્યો નહીં.

એટલું જ નહીં, સ્ત્રીનો મોક્ષ ન થાય, પુરુષોનો જ થાય એવી પણ એક જોરદાર માન્યતા પ્રવર્તે છે. માતા મરુદેવી, ચંદ્રનભાગા, મૃગાવતી વગેરે મોક્ષે પદ્ધાર્યા છે તેમ તેઓ સ્વીકારે નહીં. સ્ત્રી શરીર મોક્ષપ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ ન કરી શકે. અરે! આ કાળમાં પણ આપડો એવી વીરાંગનાઓ સાંભળી છે. જાંસીની રાણી અને લક્ષ્મીબાઈ જેવી શૂરતાથી ભરેલ નારીઓએ મોટા યુદ્ધો ખેલ્યા છે. કેવી શક્તિ હશે એમનામાં? છતાં આવી માન્યતાઓ ચાલે છે.

શિષ્ય આવી અનેક માન્યતાઓને જાણો છે તેથી એ પૂછે છે કે કદ્ય જાતિ, વેશમાં મોક્ષ થાય તે નિર્જય કરી શકતું નથી અને જો એનું સમાધાન ન મળે તો પછી બધું વર્થ -

તેથી એમ જણાય છે, મળે ના મોક્ષ ઉપાય;

જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય?...૮૫...

ગુરુદેવ! વિચારતાં એમ લાગે છે કે આટલા મતભેદ, આટલી વિભિન્નતા જ્યાં પ્રવર્તતી હોય ત્યાં મોક્ષનો સચોટ ઉપાય મળે જ શી રીતે? અને જો મોક્ષનો ઉપાય ન હોય તો આપે આત્મા છે કહીને જે પાંચ પદો સમજાવ્યા તેનો અર્થ પડા શું? શા માટે એ જાણવા? એથી લાભ શો? માત્ર હું જાણું છું એવો અહંકાર વધારવા માટે તો આ જાણવું નથી. જો એ જીબન મોક્ષ-પ્રાપ્તિમાં ઉપકારક નીવકતું હોય તો જ જાણવાનો અર્થ છે. હે ગુરુદેવ! મેં આપને આટલો શ્રમ આપ્યો. કેટલા સમયથી આપને મારી શંકાઓ કહી-કહીને વ્યથિત કરી રહ્યો છું! અને જો એ જાણવાનું કશું જ ફળ ન હોય તો મેં આપને વર્થ પરિશ્રમ આયો!

શિષ્યના અંત:કરણમાં ગુરુભક્તિ પડી છે. તેથી ગુરુદેવને શ્રમિત કરવા નથી માગતો, પણ સાથે-સાથે ગુરુદેવ પ્રયે અચલ શ્રદ્ધા છે કે તેમના ચરણમાં આવ્યો છું તો એમ ને એમ પાછો નહીં જાઉં. મારા અંતરમાં ગમે તેટલાં શંકાના જાળાં હશે તે સર્વને સાઝ કરી અંતરને સ્ફટિક જેવું નિર્મળ બનાવશે જ. માટે જ નિર્ભયતાથી ગુરુદેવ સમક્ષ એક પછી એક પ્રશ્નો રજૂ કરી રહ્યો છે. જેમ ચાલતાં શીખી ગયેલું બાળક આમ-તેમ દોડાદોડી કરતું હોય, તેને ન તો પડવાનો ભય હોય, ન લાગવાનો ભય. તે

જાણતું હોય કે મારી પાછળ બહુ મોટું રક્ષણ છે મારી મા. એ મને પડવા નહીં દે, લાગવા નહીં દે. તેથી નીડરતા પૂર્વક ફરતું હોય. શિષ્યની અડોલ શ્રદ્ધા ગુરુચરણમાં સમર્પિત થયેલી છે તેથી તે અનેક તર્કો-ચાહે યોગ્ય હોય કે અયોગ્ય- તેની પરવાહ કર્યા વગર ગુરુદેવ પાસે મૂકી રહ્યો છે અને તેથી જ હવે છેલ્યે કહી રહ્યો છે -

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાં।

સમજુ મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદ્ય ઉદ્ય સદ્ભાગ...૮૬...

અહો ગુરુદેવ! આપની અસીમ કૃપા મારા પર છે. આપે અમાપ વાતસલ્ય મારા પર વહેવડાયું, આપની અખંડ કરુણાનો ધોય મારા પર વરસી રહ્યો છે. મારી પાંચેય શંકાઓનું સમાધાન મને સર્વાંશે થઈ ગયું છે. હવે એ વિષે એક અંશમાત્ર પણ શંકા અંતરમાં રહી નથી. હું ખૂબ જ આશ્વસ્ત થયો છું. હવે એક છહી શંકા આપના સમક્ષ રાખું છું. જો એની યથાર્થ પ્રતીતિ મને થઈ જાય તો હું મારી જતને મહાન ભાગ્યશાળી માનીશ.

બંધુઓ! શ્રીમદ્ભ્રાગ્રે આ ગાથામાં બહુ જ વિચારપૂર્વક સુંદર શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. તેઓ કહે છે, ‘ઉદ્ય ઉદ્ય સદ્ભાગ’ શિષ્ય કહે છે, આખાયે સંસારની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ કે સંપત્તિ મળી જાય. સત્તા કે અધિકાર પ્રાપ્ત થાય તેમાં મારું સદ્ભાગ નથી. કારણ એ તો જીવે અનેકવાર મેળયું અને અનેકવાર ગુમાયું, તેની કોઈ નવાઈ નથી. પણ જો મને મોક્ષનો ઉપાય લાધી જાય, તે વિષે મારા મનમાં શંકા ન રહે, મોક્ષ ઉપાય મારી શ્રદ્ધામાં બેસી જાય, મારા શાસમાં વડાય જાય, તેને મારી બુદ્ધિ સ્વીકારી લે, મારા આચરણમાં તે ઓત:પ્રોત થઈ જાય, મારી વૃત્તિઓને તે નિર્મળ કરી નાંબે, મારી પ્રગતિને સમ્યગ્ર રાહે લઈ જાય, જો આટલું થાય તો મારા પુણ્યનો ઉદ્ય થયો તેમ માનીશ. તે જ મારા સદ્ભાગનો ઉદ્ય-સર્વોદ્ય થયો એમ માનીશ.

અહીં શિષ્ય, સમર્પિત ભાવે ગુરુદેવના ચરણો પોતાની સર્વ શ્રદ્ધા સમર્પિત કરતો થકો ગુરુદેવને વિનવી રહ્યો છે. હે ગુરુદેવ! બધા સંશયોનું સમાધાન યથાર્થ રીતે થઈ ગયું છે; અંત:કરણના એક ખૂબાં પણ સંદેહ નથી. હવે માત્ર એક છેલ્યે શંકા છે. બસ, મને એનાથી નિઃશંક કરો.

બંધુઓ! શિષ્ય જ્યારે આટલા સમર્પિતભાવે, જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી ગુરુના

ચરણમાં શંકા રજૂ કરી રહ્યો છે ત્યારે ગુરુદેવનો આત્મા પણ ઉલ્લસિત થઈ ગયો છે. આ પણ યોગાનુયોગ હોય છે. યોગ્ય પાત્ર જ્યારે આવા સંતોની સન્મુખ આવે ત્યારે આપોઆપ તેનું અંત:કરણ ખૂલ્લી જાય છે. ઉલ્લસિત થઈ જાય છે.

મને યાદ છે. ૧૯૭૧માં અમે જબલપુર (એમ.પી.)માં હતાં ત્યારે ત્યાંના એક વૃદ્ધ શ્રાવક લાલચંદજી તેમનું નામ. મંદિરમાર્ગી પણ તત્વ જિજ્ઞાસુ. તેઓ ચાર-આઈ દિવસે ઉપાશ્ર૟ે દર્શન કરવા આવે ત્યારે પૂ. મોટા મહાસતીજી પાસે વિનયપૂર્વક કાંઈ ને કાંઈ પ્રશ્ન રાખે. તેઓની યોગ્યતા જ કાંઈક એવી કે એ પ્રશ્નનો જવાબ પૂ. બાપજી આપે તો એ અદ્ભૂત હોય. અમે તો સાંભળીને તાજજુબ થઈ જઈએ. એ જાય પછી અમે એકવાર પૂ. બાપજીને પૂછ્યું - બાપજી! આ જ પ્રશ્ન અમે પણ પહેલાં પૂછ્યો હતો, પણ આપે અમને આવું સમાધાન નહોતું આયું. પૂ. બાપજીએ ફરમાવ્યું કે, આ શ્રાવકની કોઈ ભવિતવ્યતા એવી છે, પાત્રતા ઊંચી કોટીની છે કે મારા મુખમાંથી પણ અનાયાસે જ આવા શર્દીને નિકળે છે. અને પછી તો જાડો અમારો કમ થઈ ગયો કે જ્યારે લાલચંદજી દર્શન કરવા આવે કે અમે પૂ. બાપજીના ચરણોમાં હાજર થઈ જઈએ. અને અમને શાસ્ત્રના અદ્ભૂત રહસ્યો જાણવા મળે.

બંધુઓ! અહીં પણ યોગ્ય શિષ્ય ગુરુદેવનાં ચરણોમાં, યોગ્ય શંકાઓ લઈ રજૂ થયો છે. અને ગુરુદેવનું ઉલ્લસિત અંતર શાસ્ત્રના ઊડા રહસ્યોને ઉકેલી રહ્યું છે. શિષ્યની શંકાનું સમાધાન કરવા ગુરુદેવ તત્પર થયાં છે.

મોક્ષનાં ઉપાય રૂપ છફું પદ તે જ સર્વ શ્રેષ્ઠ પદ છે. બાકીનાં પાંચ પદોને પણ યથાર્થ રીતે પ્રગટ કરવા અને અનુભવવા માટે આ પદ, તે ચાવીરૂપ છે. આ પદ તે જ સિદ્ધરૂપ છે. શ્રદ્ધામાં, જ્ઞાનમાં અને આચરણમાં ઉતારવા જેવું આ પદ છે. સૌથી વધુ સમજીને આચરવા માટેનું પદ પણ આ જ છે. હવે ગુરુદેવ શિષ્યની શંકાનું સમાધાન કરવાની સાથે મોક્ષના ઉપાયો શું બતાવે છે તે અવસરે.....

...મોક્ષભાવ નિજવાસ!

વીતરાગ પરમાત્મા- અનંતજ્ઞાની અનંતર્દર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતની આરાધના, અયોગીદશાની પ્રાપ્તિ અર્થે છે. યોગી મન-વચન-કાયાના યોગને સાધી લે છે, તેના પર નિયંત્રણ કરી લે છે. પોતાની છચ્છા પ્રમાણો યોગનું પ્રવર્તન કરાવી શકે છે. યોગો દ્વારા અદ્ભૂત અને અસંભવ લેખાતાં કાર્યો કરી શકે છે, પણ જૈન પરંપરા યોગીને મહત્વ ન આપતાં અયોગી સાધનાની મૌલિકતા ધરાવે છે.

જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ મોક્ષ નથી. કેવળી પરમાત્મા પણ યોગ સહિત વિચરણ કરે ત્યાં સુધી તેઓ સિદ્ધ થઈ શકે નહીં. જે સમયે સર્વ યોગોનું રૂંધન કરી, અયોગી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે તે સમયે તરત જ તેઓનો મોક્ષ થઈ જાય.

આ મોક્ષ ઉપાય વિષે શિષ્યના મનમાં શંકા છે. એ કહી રહ્યો છે, કે ગુરુદેવ! આપે આપેલાં પાંચેય પદનાં સમાધાન બુદ્ધિ દ્વારા સમજ મારી શ્રદ્ધામાં મેં ઉતાર્યાં. તેથી હવે મારા અંતરમાં તે વિષે કોઈ શંકા નથી. બંધુઓ! બુદ્ધિથી સમજવું એક વાત અને તેને ચિંતન દ્વારા વાગ્યોળી શ્રદ્ધામાં પચાવવું એ મહત્વપૂર્ણ વાત. શિષ્ય ચિંતક છે તેથી માત્ર બુદ્ધિથી અપનાવી કોરો તર્કવાદી નથી થયો. અને વિચાર્યા વગર માત્ર અંધશ્રદ્ધાથી પણ તત્વને નથી અપનાવ્યું. બુદ્ધિ અને શ્રદ્ધા બંનેનો મેળ સાધી તત્વને આત્મસાત્ કર્યું છે.

જે તત્વ માત્ર ગતાનુગતિક શ્રદ્ધાથી સ્વીકારાયું હોય પણ સમજણપૂર્વક, વિચારપૂર્વક, યથાર્થતાની જાણપૂર્વક જો સ્વીકાર્ય ન બન્યું હોય તો તેવી શ્રદ્ધા તૂટતા વાર નથી લાગતી. કોઈ વ્યક્તિમાં મૂકેલી શ્રદ્ધા પણ વિચારપૂર્વકની ન હોવાનાં કારણો તૂટી જતી હોય છે. તત્વનું પણ એમ જ છે. અહીં શિષ્યની શ્રદ્ધા વિચારણાથી નિષ્ણન થયેલી છે.

શિષ્ય છણા પદને યથાર્થરૂપે સમજવાની તૈયારીવાળો થયો છે અને ગુરુદેવ સુપાત્ર શિષ્યની યોગ્યતા પર પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાનાં અંતરમાં પડેલું સર્વ જ્ઞાન આપવા તત્ત્વર થયાં છે. બંધુઓ ! યોગ્ય પાત્ર વિના અનુભવી ગુરુ જ્ઞાન આપે નહીં. આજે ભારતમાંથી અનેક ઉચ્ચ કોટીની વિદ્યાઓ સમાપ્ત થઈ ગાઈ, તેનું કારણ એ જ છે. પાત્રનાં અભાવે વિદ્યાધારી પુરુષો એ વિદ્યાને પોતાની સાથે લઈ ગયા, પણ કોઈને આપી શક્યા નહીં.

કેટલાંક વર્ષો પહેલાની વાત કરું. અમારા દાદાગુરુ પૂજ્ય તપસ્વીજી શ્રી માણોકચંદજ મહારાજની જ્ઞાનપિપાસા અતિ તીવ્ર હતી. તેઓ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે એ જમાનામાં મારવાડ પદ્ધાર્યા કે જ્યારે વિહારની કઠીનતા ઘણી હતી. યુવાન વયે પૂજ્ય ફકીરચંદજ મહારાજ સાહેબની સેવામાં રહ્યા. પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજમાં વિનય, નમ્રતા-વિવેક વગેરે ગુણો એટલાં હતાં કે તેઓની યોગ્યતા જોઈ પૂજ્ય ફકીરચંદજ મહારાજ સાહેબ ફિદા-ફિદા થઈ ગયા. તેઓએ કલ્યાંછાં હતું કે આ કાઠિયાવાડી સાધુની સુ-પાત્રતા જોઈ મારું હદ્ય સંતોષ પામે છે. મારી પાસે રહેલા જ્ઞાનને આપવા માટે હું પાત્રની શોધમાં હતો. મને મળી ગયું. મારું બંધુ જ્ઞાન હું એને આપી દઈશ. અને બંધુઓ ! પૂ. ફકીરચંદજ મહારાજ હદ્યના ઉલ્લસિત ભાવે પૂ. તપસ્વીજી મહારાજ સાહેબને સર્વ જ્ઞાન આપી દીધું. પૂ. તપસ્વીજી મહારાજ અથગા જ્ઞાન લઈ મારવાડથી પાછા પદ્ધાર્યા.

આ કાળમાં પણ એવા મહાપુરુષો હશે કે જેઓની પાસે આગમ જ્ઞાનના ઊડાં મર્મો ભર્યા હશે. આપણો પાત્ર બનીએ તો એ મર્મો અને સાધનાનાં સૂત્રો પામી શકીએ. પાત્ર ન બની શકવામાં મોટામાં મોટું વિનય કોઈ હોય તો તે છે આપણો અહંકાર. હું કંઈક છું, કંઈક વિશિષ્ટ છું, બીજામાં નથી તે મારામાં છે, આવી જાતનો અહંકાર આપણને યોગ્ય બનવા દેતો નથી. અધૂરાના અધૂરા જ રહીએ છીએ અને પરિણામે ગુરુગમ કે સંતસમાગમ મળ્યા પછી પણ તેઓનાં સાંનિધ્યે જે પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે નથી કરી શકતા. બે કાંઠે વહેતી નદીનાં તીરે માત્ર તાડ જેવાં થઈ ગેબા રહીએ તો અંજલિભર પાણી પણ ન પામીએ કે તૃપ્તા ન છીપે. પણ વંકા વળીને પાણીની અંજલી ભરીએ તો જરૂર મીઠાં પાણીનાં આસ્વાદ સાથે એ

ખ્યાસ બુઝાવવાનું કામ કરે. પણ વંકો વળે તો ને? નમે તો ને? અહંકાર જ્ઞાન અને નમ્રતા પ્રગટે તો જ કંઈક પામી શકાય.

સુયોગ્ય શિષ્ય અતિ નમ્ર બની ગુરુદેવ સમક્ષ શંકા મૂકે છે. હવે તીવ્ર તાલાવેલી જાગી છે. માત્ર સમજવાની જ નહીં પણ યથાર્થ સમજુ તો યથાર્થ આચારી શાકું એવા ભાવ લઈને ગુરુદેવ સમીપે હાજર થયો છે. ગુરુદેવ પણ શિષ્યની યોગ્ય ભાવનાનો એવો જ યોગ્ય પ્રતિસાદ આપતા કહે છે -

**પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીતા;
થારો મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત....૯૭...**

હું શિષ્ય ! મારું અંતકરણ પ્રસન્નતા અનુભવે છે. મારો શ્રમ સાર્થક થતો નિહાળું છું. તને તત્ત્વ આત્મસાત્ત થયું છે, તે વિચારી, ચિંતન કરી શ્રદ્ધામાં ઉતાર્યું છે. બંધુઓ ! શ્રીમદ્ભ્રગુએ કેવો સાર્થક શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે ! ‘આત્મા વિષે પ્રતીતા’ શિષ્યે માત્ર બુદ્ધિથી નથી સ્વીકાર્યું પણ વિચારીને આત્મા સુધી પહોંચાડું છે. આપણો બુદ્ધિ દ્વારા ઘણી વાતો સ્વીકારી લીધી હોય છે. પણ તેને શ્રદ્ધા સુધી પહોંચાડતા નથી તેથી તે આચારણમાં ઉત્તરતી નથી, અને તેથી જ આપણું જ્ઞાન માત્ર બુદ્ધિએ ભેગી કરેલી માહિતીરૂપ જ રહે છે પણ “જ્ઞાનસ્ય ફલમ् વિરતિ” ના ન્યાયે આચાર રૂપમાં આવતું નથી. શ્રદ્ધામાં બેસે તો જ આચારરૂપે સાકાર થાય.

ગુરુદેવે શિષ્યમાં જ્ઞાન આત્મસાત્ત થતું જોયું તેથી જ તેઓ શિષ્ય પર વધુ કૃપા વરસાવી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે, પાંચે ઉત્તરો મેં આપ્યા તેની પ્રતીતિ તને થઈ છે તે જ તારી યોગ્યતાને સાંબિત કરે છે, તેથી જ મારું હદ્ય બોલે છે કે એ જ રીતે મોક્ષોપાયની પ્રતીતિ પણ તને સહજ રૂપે જ થશે. તેમાં સમય કે શ્રમ નહીં લાગે. મોક્ષ ઉપાયને સમજવો એ તારા જેવા સુમતિ ધારક શિષ્ય માટે રમત વાત છે. ડાબા હાથનો ખેલ છે.

બંધુઓ ! ભૌતિક જીવન વ્યવહારમાં આવું ઘણી વાર બોલતા હો છો કે અમુક કામ કરવું, કોઈને ઠગવો, કોઈને ફસાવવો, શીરામાં ઉતારવો, એ તો મારા ડાબા હાથનો ખેલ છે. પણ એ બધાં જ ખેલો પરિણામે પાપકારી અને દુઃખદારી છે. હું તો તમને કહીશ કે મોક્ષનો ઉપાય સમજવો જેમ શિષ્યને સહજ છે તેમ સહુને સહજ થાય તેવું કંઈક કરો ને !

અંતરમાં પડેલી શ્રદ્ધાની શક્તિને જગૃત કરી લો, તત્ત્વને પામવાની પાત્રતા પેદા કરી લો તો આપણા માટે પણ મોક્ષોપાય સમજવો અને આચરવો સહજ થઈ જશે.

એ માટે જોઈએ પુરુષાર્થ, મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષમોપશમ વધારતાં જઈએ તો પહેલા સમજશે અને પછી આચરણમાં આવશે, ગૃહસ્થી માટે પણ એ શક્ય છે. ઇતિહાસમાં અનેક મહાપુરુષોની વાતો આવે છે કે તેમને મન કેવળજ્ઞાન પામવું એ પણ સહજ હતું. ભરત ચક્રવર્તીએ ચપટી વગાડતામાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું. વિચારો બંધુઓ! જે ભરત અરીસાભવનમાં રૂપમાં અહંનું પોષણ કરવા માટે પ્રવેશ્યા હતા તેઓ સર્વથા અહંને તોડી કેવળ લઈ બહાર પદ્ધાર્યા. કેટલો સમય લાગ્યો! અને કેવો શોખીન હશે એ જીવ! તમે રોજ અરીસામાં મુખ જુઓ છો. જોઈને અભિમાન પણ કરતા હશો. સુંદરતા પ્રત્યે સજાગ પણ હશો. છતાં તમારે ત્યાં કેટલા અરીસા? દરેક રૂમમાં એક, અરે! બજે! પણ નહીં, ભરતે તો અરીસા-ભવન બનાવ્યું હતું. ઉપર-નીચે, આગળ-પાછળ, ચારે બાજુ, છિયે બાજુ અરીસા જ અરીસા અને ત્યાં જઈ સૌંદર્યના અભિમાનનું પોષણ. પણ બંધુઓ! એ ભાવોને ખંખેરતા વાર ન લાગી. બહુ જ સહજરૂપે છૂટી ગયું. હું તમને પૂછ્યું છું કે જ્યારે તમે અરીસામાં મુખ જુઓ છો તો ક્યારેય ભરત યાદ આવે છે? એમ થાય છે કે મને પણ અરીસામાં રૂપ નિહાળતાં કેવળજ્ઞાન કેમ ન થાય? ભોગમાં પણ જો ત્યાગ યાદ આવતો હોય તો સમજ લેજો કે મોક્ષોપાય આપણા માટે પણ સહજ જ હોઈ શકે.

અહીં ગુરુદેવે પાત્રને પિછાયું છે અને જ્ઞાન આપી રહ્યાં છે. તેથી જ કહે છે, તારા માટે મોક્ષોપાય સમજવો બહુ સહેલો છે. ગુરુદેવના મુખમાંથી નીકળેલા ઉપકારી વચ્ચનો શિષ્યને પણ ગદ્ગાદ કરી મૂકે છે. બંધુઓ! ગુરુદેવની અસીમ કૃપાધારા શિષ્ય પર વરસી રહી છે. આ ક્યારે વરસે? ક્યારે આવા સુંદર ઉદ્ગારો ગુરુદેવના મુખમાંથી નિકળે ? શિષ્યની એવી ભવિતવ્યતા હોય ત્યારે જ. આપણો પણ ઈચ્છાએ કે આપણા ગુરુજનોનાં મુખમાંથી હંમેશા આપણા માટે આશિષવચ્ચનો જ નિકળે. પણ ભાઈ! ગુરુદેવનાં હૃદયને સંતોષ્યું ન હોય તો એ કેમ બને! ગુરુદેવનું અંત:કરણ ગમે તેટલું છથે તો પણ આપણી અપાત્રતા તેમનાં હૃદયને ખોલવા જ ન

૬. વચ્ચનો નીકળે જ નહીં. માટે આપણો પાત્ર બનવાની અત્યંત જરૂર છે.

પોતાના અંત:કરણના ભાવો પ્રદર્શિત કર્યા પછી હવે મોક્ષોપાય શું છે તેનું સુ-વિસ્તૃત વિવેચન ગુરુદેવ આપી રહ્યા છે. જીવની કચાં ભૂલ છે તે સમજવતા ગુરુદેવ કહે છે -

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;

અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશો જ્ઞાન પ્રકાશ....૮૮...

વત્સ! મોક્ષમાર્ગને પામવા સર્વપ્રથમ અજ્ઞાનને સમજને ટાળવું આવશ્યક છે. અજ્ઞાન શું છે? ગાથામાં કિંદું : કર્મભાવ અજ્ઞાન છે. કર્મના ઉદ્યે કરીને મળેલ સ્થિતિને પોતાની સ્થિતિ માનવી, પોતાનું સ્વરૂપ માનવું તે કર્મભાવ છે. આપણાને કોઈ પૂછો : તમે કોડા છો? આપણો કહીએ અમે મનુષ્ય છે. ઠીક છે. અન્ય ભેદોને વિસરી જઈ, માનવતાવાદી દ્રષ્ટિકોણથી એમ કહો તો બરાબર છે. પણ આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો હું મનુષ્ય છું એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. કારણ મનુષ્યપણું પામવું તે ઔદ્યિક ભાવ છે. કર્મનાં ઉદ્યે કરી મનુષ્ય થવાય.

જીવ જ્યારે મનુષ્યગતિ નામકર્મ બાંધે, મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે, ત્યારે તેના પચિણામ સ્વરૂપ મનુષ્ય થાય. તેની સાથે જે-જે ઈન્દ્રિયો મળી, પંચેન્દ્રિય થયો એ પણ નામકર્મનો ઉદ્ય, ઉચ્ચ ગોત્ર મળ્યું તે ગોત્રકર્મનો ઉદ્ય. શારીરિક સુખાકારી પ્રાપ્ત થઈ તે સાતાવેદનીયનો ઉદ્ય. આમ અત્યારે આપણાં જ સ્વરૂપ છે તે કર્મનાં કારણો જ છે. માટે તે વૈભાવિક સ્વરૂપ છે. જીવના પોતાના સ્વરૂપમાં મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયપણું, ઊંચ કૂળ, શારીરિક, માનસિક અનુકૂળતાઓ આદિ-આદિ નથી, તેથી એ બધી જ જીવની વિકૃત પર્યાયો થઈ. પર્યાયોને પોતાનું સ્વરૂપ માની લેવું તે ઘોર અજ્ઞાનતા છે. પર્યાય નાશવંત છે, સદા રહેનાર નથી. જ્યારે આત્મા તો સદા અસ્તિત્વવાન શુદ્ધ દ્રવ્ય છે.

પ્રાપ્ત થયેલી પર્યાયોમાં પ્રીતિ કરવી, તેમાં આસક્ત રહેવું તે અજ્ઞાન છે. કર્મનાં ઉદ્યે પ્રાપ્ત થયેલી સ્થિતિમાં પ્રીતિ રાખવી, તેને જ પોતાની માનવી અને પોતાનું મૂલ સ્વરૂપ શુદ્ધ, બુદ્ધ, ત્રિકાળી ચિન્મય સ્વભાવ છે તે ભૂવી જવું તેના જેવું કોઈ અજ્ઞાન નથી. પોતાનું સ્વરૂપ તો મોક્ષ છે. સદા-સર્વદા નિજાતમાં વાસ કરવો તે જ છે મોક્ષ. સ્વમાં વાસ કરવાનો છે.

પુદ્ગલની પર્યાયોને સ્વ માની તેમાં જ આજ સુધી વાસ કર્યો છે ત્યાંથી હટી જઈ સ્વ આત્મામાં સ્થિર થવું તે જ છે મોક્ષ-ભાવ. એવો મોક્ષભાવ પ્રગટ કરવા માટે અંધકાર સમ અજ્ઞાનનો નાશ કરવો પડશે અને તે જ્ઞાનપ્રકાશ આવતાં જ નાશ પામે અન્યથા નહીં.

અંધકારને દૂર કરવા માટે એક નાનો દીવો જ બસ છે. પણ એ પ્રગટાવો જોઈએ. કવિવર રવિન્દ્રનાથે એક કાવ્યમાં સુંદર કલ્પના રજૂ કરી છે. સંધ્યાના ઓળા ઉત્તરી રહ્યા છે. સૂર્ય અસ્તાચલ પર જઈ રહ્યો છે. સૂર્યનાં મૂખ પર ઉદાસી છે. ચિંતાથી ફિક્કો પડી ગયો છે. માનવ જગત, પ્રાણી જગત, વનસ્પતિ જગત, સર્વ તેની સામે હાજર છે. કોઈકે પૂછજ્યું : સૂર્યદેવ ! જતાં-જતાં આપના મૂખ પર ચિંતા કેમ દેખાય છે ? સૂર્ય જવાબ આપે છે : હું તો જઈ રહ્યો છું. આખુયે જગત અંધકારમાં દૂબી જશે. મને તો પાછા ફરતા સમય લાગશે. ત્યાં સુધી જગતને અજવાળવાનું કામ કોણ કરશે ?

સહુ સત્ય થઈ ગયા. સૂર્યદેવનું વિરાટ કાર્ય કોનાથી થઈ શકે ? કોઈ જવાબ આપી શકતું નથી. એટલામાં એક ખૂણો પડેલું નાનું એવું કોઈયું સળવયું :

મહારાજ ! ક્ષમા કરજો ! બહુ જ અલ્યબળ ધરાવું છું. નાનકડી કાયા પણ આપની ઉદાસી મારાથી નથી સહેવાતી તેથી મારાથી બનશે એટલું કાર્ય આપના બદલે હું કરીશ !

અને સૂર્ય સંતોષના રિમિત સાથે ક્ષિતિજમાં ઉત્તરી ગયો.

બંધુઓ ! જ્યાં સૂર્ય પ્રકાશ નથી ત્યાં નાનકડું કોઈયું કહુંક પ્રકાશ જરૂર પાથરી શકે ! આપણાં અંત:કરણમાં પડેલા અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરવા જ્ઞાનનું એક તેજકિરણ પણ બસ થઈ પડશે. માટે પ્રથમ દેહ-આત્માની બિન્નતાનું ભેદ-વિજ્ઞાન પ્રગટાવી લઈએ. શ્રીમદ્ભૂતી એ જ કહ્યું : “અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશો જ્ઞાન પ્રકાશ” જ્ઞાનનો પ્રકાશ થશે તો અંધકાર ઉભો નહીં રહી શકે.

એકવાર, અંધકાર રડતો-રડતો બ્રહ્મા પાસે ગયો. ચોધાર આંસુએ રડી રહ્યો છે. બ્રહ્માએ પૂછજ્યું :

“ભાઈ ! તું કોણ છે ? શા માટે રડી રહ્યો છે ?”

“પ્રભો ! હું અંધકાર ! મોટી ફરિયાદ લઈને આવો છું !”

“ફરિયાદ ? તારે વળી શાની ફરિયાદ ?”

“પ્રભો ! પ્રકાશ મારી પાછળ પડ્યો છે. જ્યાં જાઉં ત્યાં આવે ને મને ટકવા જ દેતો નથી. મેં એનું શું બગાડજું છે ? શા માટે મારી પાછળ પડ્યો છે ?”

“એમ ! બોલાવો પ્રકાશને ! એ શું સમજે છે તેના મનમાં ! આ જગતમાં રહેવાનો સહૃદુને અધિકાર છે !” બોલાવ્યો પ્રકાશને. આવ્યો, હસી રહ્યો છે. બ્રહ્મા સામે રજૂ થયો છે. પણ તેને કાંઈ ચિંતા નથી. રડવાનું કોઈ કરણ નથી. હાથ જોઈ પ્રણામ કરી કહે છે :

“પ્રભો ! મને યાદ કર્યો ?”

“હા ! આવ ! તારો અપરાધ થયો છે. તારે સજા ભોગવવી પડશે !”

“પ્રભુ ! અપરાધ ? મારો શું અપરાધ ? એ તો કહો !”

“તું અંધકારની પાછળ કેમ પડ્યો છે ? એ જ્યાં હોય ત્યાં જઈ તેને ભગાડી મૂકે છે ! કચાંય રહેવા જ દેતો નથી ! શું તારો જ અધિકાર છે આ જગતમાં રહેવાનો !”

“પણ પ્રભુ ! આ આપને કહ્યું કોણો ?”

“અરે ખુદ અંધકાર જ રડતો-રડતો આવ્યો હતો મારી પાસે !”

“પ્રભુ, પ્રભુ ! માફ કરો મને ! મારા અનંતકાળના અનવરત ભ્રમણમાં મેં કચાંય અંધકારને જોયો જ નથી ! એ કેવો હોય એની જ મને ખબર નથી !”

બંધુઓ ! ખરેખર ! જ્યાં પ્રકાશ આવે ત્યાં અંધકાર ટકી જ ના શકે. તો તેણો અંધકારને કચાંથી જોયો હોય ? બસ આમ આપણો પણ જ્ઞાનનું કિરણ પ્રગટાવીએ તો અજ્ઞાન રૂપ અંધકાર ઉભો રહી શકશે નહીં. આપણી દેહાત્મબુદ્ધિ, મન, પ્રાણ કે ઇન્દ્રિયોને આત્મા માનવાની ભૂલ એ જ આપણનું અજ્ઞાન છે. આ અજ્ઞાનને ટાળવા ભેદ-વિજ્ઞાનને પ્રગટ કરીએ.

પ્રથમ-જડ-ચેતન ભેદ વિજ્ઞાન. દેહ અને આત્મા બિન્ન છે. દેહ જડ છે, આત્મા ચેતન છે.

બીજું - સ્વભાવ- વિભાવ ભેદ વિજ્ઞાન-જ્ઞાન તે આત્માનાં સ્વભાવ છે અને કોધાદિ તે વિભાવ છે.

ગ્રીજું-સ્વભાવ પર્યાય અને સ્વભાવ ગુણા બેદ વિજ્ઞાન-ગુણા ટ્રૈકાલિક છે અને નિત્ય છે, પર્યાય ક્ષણિક છે.

ચોથું- ગુણ-દ્રવ્ય બેદ વિજ્ઞાન-જેમાં ગુણા રહે દ્રવ્ય. હું આત્મા દ્રવ્ય છું અને જ્ઞાનાદિ મારા ગુણો છે.

આમ અનેક પ્રકારે બેદવિજ્ઞાન કરવું તે જ્ઞાન છે અને આ થતાં જ અજ્ઞાન નાશ પામશે. રાગદશા એ જીવની અમણા છે, અજ્ઞાન છે. જીવનાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કયાંય રાગાદિ નથી. આવી દઢ શ્રદ્ધા એ જ જ્ઞાન છે.

જ્ઞાન પ્રકાશ છે. પ્રકાશ વિના માર્ગ સૂજે નહીં, માર્ગ ચાલી શકાય નહીં, આગળ વધાય નહીં. પ્રકાશ હોય તો જ પથ પર ડગ ભરી શકાય.

અહીં ગુરુદેવ શિષ્યને મોકષનો માર્ગ બતાવી રહ્યા છે. તેમાં સર્વ પ્રથમ જ્ઞાન-પ્રકાશની આવશ્યકતા છે. તો જ પગ ઉપડશે માટે પ્રથમ અજ્ઞાનને દૂર કરી જ્ઞાન પ્રગટાવવું તે કર્તવ્ય છે એમ કહે છે.

આ પદને સમજાવવા અહીં લગાભગ રૂ ગાથાઓમાં વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે. જેથી શિષ્ય મોક્ષોપાય યથાર્થ રીતે સમજે.

આગળ અવસરે.....

૨

તે કરણ દેદક દરા....!

વીતરાગ પરમાત્મા - અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહીવતા, ભવ્યાત્માને મોકષનો માર્ગ બતાવી ગયાં છે. મોકષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, મોકષભાવ જાગૃત થયા પણી જ થાય છે.

અનાદિકણથી જીવ બંધભાવમાં જ પડ્યો છે. આજ સુધીની જીવની સર્વ પરિણાતિ બંધ અર્થે જ થઈ. વૈભાવિક પરિણમનોએ કાંતો જીવને શુભકર્મનો બંધ કરાવ્યો કાં અશુભકર્મનો. આ બંધ દરશા એ જ છે અજ્ઞાનભાવ, એ જ છે કર્મભાવ.

શુભ અને અશુભ બન્ને ભાવોને કર્મભાવ કર્યાં અને કર્મભાવને અજ્ઞાન કર્યું. અર્થાત્તુ પાપભાવ પણ અજ્ઞાન અને પુણ્યભાવ પણ અજ્ઞાન આમ શા માટે? મિથ્યાત્વી જીવ પાપ અને પુણ્ય બંને પ્રકારનાં કર્મોનો બંધ કરે છે. મિથ્યાત્વી છે માટે માત્ર પાપ જ બાંધે એમ નથી. એ જીવને પણ કષાયની મંદતા હોય, મન-વચન-કાયાના શુભ યોગ પ્રવર્તતા ભાવો વડે પુણ્ય-પાપ બંનેનો બંધ કરે. જો બન્ને પ્રકારના જીવોના પાપભાવ અને પુણ્યભાવને અજ્ઞાન કર્યાં તો બન્ને જીવોમાં અંતર શું રહ્યું ? બંને અજ્ઞાની જ કહેવાય!

પણ ના, એમ નથી. પ્રથમ તો એ સમજાએ કે પુણ્ય-પાપનાં બંધને અજ્ઞાન નથી કર્યું પણ એ ભાવોને અજ્ઞાન કર્યાં. અર્થાત્તુ કર્મભાવની રૂચિને, પ્રીતિને અજ્ઞાન કર્યું. મિથ્યાત્વી જીવને તો કર્મભાવમાં આસક્તિ હોય જ, પ્રીતિ હોય જ તેથી તેનો તે ભાવ અજ્ઞાનરૂપ છે. પણ સમકિતી જીવના મતિ-શ્રુત પણ અજ્ઞાનરૂપ ન રહેતાં જ્ઞાનરૂપ પરિણત થઈ ગયાં હોય, તેથી તેની સ્વ-સ્વરૂપની દસ્તિ ખૂલી ગઈ હોય. પોતે આત્મા છે, સર્વથી મિન્ન છે, અસંગ છે, આવી પ્રતીતિ તેને વર્તતી હોય તેથી કર્મભાવ તે મારો ભાવ નથી પણ વિકાર છે તેની દઢ શ્રદ્ધા તેનાં અંતરમાં રમતી હોય, તેથી કર્મભાવ

પ્રત્યેની આસક્તિ તૂટી ગઈ હોય. આ છે ભિથ્યાત્વી અને સમક્ષિતી જીવનાં કર્મભાવમાં અંતર. કર્મબંધ અજ્ઞાન નથી પણ કર્મભાવ અજ્ઞાન છે. સમક્ષિતીને કર્મભાવ ધૂટી ગયો હોય અને મોક્ષભાવ પ્રગટ થઈ ચૂક્યો હોય.

હવે કર્મબંધના કારણ અને તેના પંથ વિષે શ્રીમદ્ભ્રગ ફરમાવે છે.

જે જે કારણ બંધના, તેણ બંધનો પંથ;

તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવ અંત....૯....

રાગ અને દ્રેષ આ બે મુખ્ય કારણો છે કર્મબંધનાં, થોડો વિસ્તાર કરીએ તો ભિથ્યાત્વ, અગ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગ આ પાંચ કારણો કર્મબંધના છે. આ કારણોનું સેવન અને તેનાં પ્રત્યેની આસક્તિ જ જીવને એ માર્ગમાં રોકી રાખે છે.

સામાન્ય રીતે એમ થાય કે કોઈ પદાર્થ કે વ્યક્તિનો રાગ, માણસને હોય તે તો સમજ્યા! પણ રાગનો રાગ કઈ રીતે હોય? એ તો કોઈ આંદે દેખાતો સ્થૂલ પદાર્થ નથી કે તેને જોઈ, તેના પર રાગ જાગે! પણ આપણાં જ અંતઃકરણને તપાસીએ કે જેનાં પ્રત્યે આપણને રાગ છે તે રાગને ટકાવી રાખવા માટે, એ વ્યક્તિનું આપણે કેટલું કરીએ છીએ! તેનો કેટલો જ્યાલ રાખીએ છીએ? તન- મન, ધનથી કેટલો ભોગ આપીએ છીએ? અમુક પ્રકારની શક્તિ ન હોવા છતાં પણ શક્તિનો વિચાર ન કરતા રાગીના રાગને સંભાળવા કેટલો શ્રમ વેઠીએ છીએ! વાસ્તવમાં એ વ્યક્તિ માટે આ બધું નથી કરતાં પણ આપણા અંતરમાં પડેલા રાગ-ભાવને પોષણ જોઈએ છે. આલંબન વગર તેનું પોષણ થાય નહીં. તેથી એ વ્યક્તિને આધાર બનાવી, આપણાં પોતામાં રહેલા રાગભાવને પંપાય્યા કરીએ છીએ.

એ વ્યક્તિને આપણા પ્રત્યેના રાગમાં જરાય ઉણાપ ન આવે તે માટે પણ એટલો પરિશ્રમ! આ છે રાગનો રાગ!

આવું જ દ્રેષનું છે. જે વ્યક્તિ સાથે દ્રેષભાવ છે તેનું પોષણ કરવા માટે પણ બધાં જ પ્રયત્નો! તેનું ખરાબ જોઈને, સાંભળીને ખૂશ થઈએ! આપણે તેનું બગાડી ન શકતા હોઈએ પણ બીજો કોઈ બગાડે તો, બગાડનાર પર આપણને રાગ થાય. આમ અંતરમાં પડેલી દ્રેષ ભાવનાનું પણ પોષણ કરીએ છીએ.

જ્યાં સુધી રાગ-દ્રેષનાં પોષણનો ભાવ પડ્યો છે ત્યાં સુધી આત્માની અબંધ અવસ્થા પ્રગટ થાય નહીં. બંધદશા પરની પ્રીતિ બંધદશાને જ સબળ બનાવે. જેને બંધદશા પર પ્રીતિ છે તેને અબંધદશા પર પ્રીતિ ક્યાંથી સંભવે! તેથી જ મોક્ષભાવ જાગે નહીં. અને રાગ-દ્રેષનો આ માર્ગ એટલે બંધનો પંથ.

આ કારણોને છેદી નાખે એવી દશા અંતરમાં પ્રગટે તો જ મોક્ષનો પંથ હાથ લાગે. દશા સહજ હોય એકવાર અંતરમાં પ્રગટ થઈ ચૂકી પછી તેને દિશા મળી જશે. રાહ ચીધવો નહીં પડે.

આ દશા શું છે? બંધુઓ! આપણો રાગ તથા દ્રેષની દશાનો અનુભવ કર્યો છે. પ્રિય વ્યક્તિ કે પદાર્થને જોતાં જ, અરે! જોઈએ પણ નહીં, માત્ર તેનું નામ સાંભળીએ! અને નામ પણ ન સાંભળતાં માત્ર સ્મૃતિ જ થાય તો ય આપણા રોમ-રોમ ઉલ્લસ્તિ થઈ જાય, પ્રસન્નતા છવાઈ જાય, સુખદ સ્મૃતિઓને વાગોળવા માંડીએ. માણેલી અનુભૂતિઓમાં ફરીને આળોટવા માંડીએ. કેટલો સમય આમાં ચાલ્યો જાય તે જ્યાલ પણ ન રહે. આ છે જીવની સહજ રાગદશા કે જેને જાગૃત કરવા માટે કશો જ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી.

દ્રેષદશા પણ જીવને આવી જ સહજ હોય છે. એટલે જ કોઈ સાથેનાં વેરાનુંબંધ ભવોભવ સુધી ચાલે છે. પ્રત્યક્ષ યોગ ન મળે તો મનોમન શત્રુનું કેટલું અહિત કરી નાખતા હોઈએ છીએ. આ બધા જ ભાવો સહજ રીતે આત્મામાં જાગૃત થઈ જાય છે.

રાગ-દશા તથા દ્રેષ-દશા જેટલી સહજ આપણાં માટે છે એથી પણ વિશેષ સહજતા રાગ-દ્રેષ રહિતની દશામાં પ્રગટે તો જ બંધના પંથનો અંત આવે. રાગાદિની પરંપરા અનાદિની પરંપરા અનાદિથી ચાલી આવે છે. તેનું છેદક બળ હજુ સુધી આત્માએ જાગૃત કર્યું નથી. એ જ્યારે જાગૃત થશે ત્યારે રાગાદિમાં મંદતા આવશે. અન્યથા રાગાદિનું જોર કંઈ ઓછું નથી. તે આત્મવીર્યને જાગૃત થવા જ નથી દેતાં. તેથી જ જીવે પ્રયત્નપૂર્વક આત્મવીર્યનું ઉત્થાન કરવું પડશે.

તેમાં સર્વ પ્રથમ દશા એટલે સમક્ષિત દશા. ભિથ્યાત્વ આશ્વને રોકી જીવ, સમક્ષિત સંવર નીપજાવે તો જ અનાદિ પરંપરાની એક કરી વચ્ચમાંથી

તૂટે! કોધાદિને વશ કરવા માટેના પ્રયત્નો તો જીવ અનેક કરી ચૂક્યો, પણ તેમાં સફળ થયો નથી, થાય પણ નહીં. પ્રથમ પ્રયત્ન કરવાનો છે મિથ્યાત્વને દૂર કરવાનો. જો મિથ્યાત્વ દૂર થાય તો અન્તાનુભંધી કષાયો દૂર થવાનાં જ. બાકીના રહેલાં અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજીવલન કષાયોનું જેર પછી બહુ ચાલે નહીં. એ જરૂર પોતાનું પોત પ્રકાશે, આડા આવે, પણ પછી જીવને હાથમાં એક ચાવી આવી ગઈ હોય એટલે પુરુષાર્થ વડે આગળ વધે. તે કષાયોને લડત આપવા જેટલી શક્તિ આત્માએ પ્રગટ કરી લીધી હોય. લડતાં ક્યારેક હારે તો પણ ફરી ઊભો થઈ, શૌર્ય બતાવે અને આખરે કષાયોએ હાર સ્વીકારવી જ પડે. તેને દૂર થયે જ ધૂટકો. પણ એકવાર જો મિથ્યાત્વને મારીને ભગાડયું તો જ આ બધું કરવા માટેની સહજદશા આત્મામાં જગૃત થઈ જાય.

જેમ વિભાવે પરિણમતા આત્મામાં રાગાદિની દશા સહજ રૂપે દેખાય છે તેમ જ્યારે જીવ સ્વભાવે પરિણમવા માર્દે એટલે મોકદશા પણ એટલી જ સહજ થઈ જાય.

રાગાદિ ભાવો જ મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ અનેક પ્રકારનાં છે, તેમાં જિનેશ્વર અને જિનેશ્વરના માર્ગની અડેલ, અચલ, નિર્ઝંપ શ્રદ્ધા ન થવી તે પણ મિથ્યાત્વ છે. જ્યાં સુધી જિનવચનોમાં શ્રદ્ધા નથી, જિનનાં પ્રરૂપેલા માર્ગ પ્રત્યે સમર્પણતા નથી, જિનેશ્વર પ્રતિ અનન્ય ભક્તિભાવ નથી ત્યાં સુધી જીવ આત્મ-સાક્ષાત્કાર સુધી ન પહોંચી શકે. મિથ્યાત્વ ભાવો હઠી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થઈ શકે.

જિનેશ્વર પ્રતિ એવી નિષ્પ્રકંપ શ્રદ્ધા હોય કે ગમે તે થાય, ભૌતિક દસ્તિએ, શારીરિક, માનસિક દસ્તિએ ગમે તેટલું નુકસાન વેઠે છતાં જિનેશ્વર પ્રતિની શ્રદ્ધામાં ફરક ન પડે. અન્ય સ્થાને લોભાય નહીં.

દેવ અરિહંત, ગુરુ નિત્યાંથ અને કેવળી પ્રરૂપિત દયામય ધર્મ, આ ત્રણ તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા અંતરમાં રમવા માર્દે. પોતે દેવ તો તેને જ માને કે જે સર્વથા વીતરાગ હોય. વીતરાગતાથી જરા પણ ઓછું ન જ ચાલે. રાગાદિનાં પરિણામો સહિત ગમે તેવો પુરુષ હોય પણ તે દેવની કોટીમાં તો ન જ આવે. આવી અનન્ય શ્રદ્ધા ત્યાં સમક્રિત.

ભગવાન મહાવીરના સમયની વાત. પ્રભુ ચંપાપુરીમાં પદ્ધાર્યા છે. સમોસરણ લાગ્યું છે. સંખ્યાબંધ માનવો અને દેવો પ્રભુની દેશના સાંભળવા ઉપસ્થિત થયા છે. દેશના પૂર્ણ થતાં એક સંન્યાસી, અંબડ જેનું નામ, જે પ્રભુનો ઉપાસક હતો તે પ્રભુનાં ચરણોમાં હાજર થયો અને કહ્યું:

“પ્રભુ! રાજગૃહી જાઉ છું. કોઈ સંદેશો?”

“હા અંબડ! રાજગૃહીના રાજ શ્રેણીકના રથનો સારથી બહુ ભાવિક છે, તેની પત્ની સુલસાને ધર્મ-સંદેશ કહેજે!”

મસ્તક જુકાવી અંબડ ચાલ્યો, પણ મનમાં સળવળાટ થવા માંડ્યો! મહાવીર જેવા મહાન વિભૂતિ, ત્રિલોકીનાથ, દેવ-દાનવના પૂજ્ય પ્રભુ, એક નાનીજ નારીને ધર્મસંદેશ મોકલે છે? કેમ? શું હશે! સંશય પેદા થયો!

બંધુઓ! મનવ મન કેટલું અળવિતરું છે. વીતરાગ પ્રત્યે પણ શંકા જન્માવે તો સામાન્ય સંતોનું શું ગજું? સંતોનાં સાનિધ્યમાં કોઈ ભાવિક ભક્ત વધુ સમય ગાળે તો તમારા સહુના મનમા સંશય જાગે જ છે ને? શું હશે? કેમ આ ભાઈ કે બહેન વધારે જાય છે સંતો પાસે! શું હોય? સંતો પાસે ધર્મ-દલાલી સિવાય બીજું શું હોય? પણ માનવમન સમજે તો ને!

અંબડ રાજગૃહી પહોંચ્યો. પણ મનમાંથી સંશય ખસતો નથી. કેવી છે સુલસા? પરીક્ષા કરું! રાજગૃહીના સીમા પ્રદેશમાં જઈ બક્સાનું રૂપ લીધું. જનતા તો ઉમટી પડી. સાક્ષાત્કૃ બક્સાજ પદ્ધાર્યા છે. સહુ દર્શને દોડ્યાં. સુલસાને કોઈએ બોલાવી, ન ગઈ વળી વિષ્ણુનું રૂપ લીધું. ફરી શિવજીનું રૂપ લીધું. હજારો માનવોનાં ટોળે-ટોળાં જઈ રહ્યાં છે. પણ સુલસા શાંત ભાવે જ બેઠી છે. સુલસા ક્યાંય ન દેખાણી! અંબડને આશ્રય છે. પણ મનમાં નિર્ણય કર્યો કે હવે તો ઈ સુલસા આવે જ, અને તેણે સાક્ષાત્કૃ મહાવીરનું રૂપ ધારણ કર્યું.

પહેલા જનારાઓએ સુલસાને કહ્યું સુલસા હવે તો ચાલ, તારા પ્રભુ આવ્યા છે. પણ સુલસાએ જે જવાબ આપ્યો તે અત્યંત માર્ભિક હતો, હૈયાને વીધનારો હતો. એ કહે છે :

ના, બહેન ના, મારા પ્રભુ અહીં પદ્ધારે તો મારું અંતર સાક્ષી આપે જ! પ્રભુ નગરમાં તો શું? પણ નગરથી દૂર-દૂર પદ્ધાર્યા હોય તો પણ મારા

હૈયે આનંદના ઓધ ઉછળવા માર્ગે. અહીં તો મારા પ્રાણમાં કોઈ સ્થંદન નથી થતું, તેથી એ મારા મહાવીર નહીં પણ બીજું કોઈ હશે. જાવ તમે!

એ ન ગઈ! બંધુઓ! વિચારો! સુલસાના આત્મા-પ્રદેશે તેના આરાધ્ય દેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા કેટલી વણાયેલી હશે? કે પ્રભુ પદારે, એનો સંદેશો એના પોતાના અંતરમાંથી જ આવે! કોઈએ સંદેશ આપવો ન પડે! કેવી અનન્ય ભક્તિ! કેવી અડોલ નિષ્ઠા! કેવી સમર્પિત શ્રદ્ધા!

એ ન ગઈ તે ન જ ગઈ! અંબડ દૂર-દૂર સુધી આંખો જેંચીને જોઈ રહ્યો છે, પણ સુલસા નથી દેખાતી. એ વિચારે છે, કેવી હશે આ નારી? કેમ નહીં આવતી હૈય? પણ ના, હજુ, એક પરીક્ષા કરું! તેણે રૂપ સમેતી લીધુ. જૈન સાધુનું રૂપ લઈ ઓધોપાત્રા લઈ, ધર્મલાભ કરી, સુલસાના આંગણમાં ઊભા રહ્યાં. સુલસા અંદરથી ભક્તિભાવે દોડી આવી. હાથ જોડી સ્વાગત કર્યુ. પોતાના અહોભાગ્યને બિરદાવવા માંડી. આજ સુપાત્રદાનનો અવસર આવ્યો.

ત્યાં તો સાધુ રૂપ અંબડે, સુલસા પાસે સચેત પદાર્થની માંગણી કરી, અને સુલસા થંભી ગઈ! માફ કરજો મહારાજ, કાંતો આપ કોઈ બહુરૂપી છો, કાં જિનેશ્વરના ધર્મને વિસરી ગયા છો, સાધુ અકલ્પનીય પદાર્થ ન માંગો. મને માફ કરો! હું જિનેશ્વરની ઉપાસિકા છું. મારાથી સચેત પદાર્થ તમને નહીં અપાય. પદારો મહારાજ.

હવે સ્તર્ય થવાનો વારો અંબડનો હતો. તે હૃદયથી ગદ્ગદ થઈ ગયો. જિનેશ્વર અને તેના માર્ગ પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠા જોઈ, આવો લભ્યધારી સાધક પણ સુલસાના ચરણમાં નમી પડ્યો. પોતાનું મુળરૂપ પ્રગટ કરી કહેવા લાગ્યો, સુલસા! પ્રભુએ કહી તેવી જ તું છે. તારી પરીક્ષા કરવા જ મેં આટલા રૂપો ધારણ કરી તને લવચાવવા પ્રયાસ કર્યો પણ તું ન લોભાણી. ધન્ય છે તારી નિષ્ઠાને! તારી નિશ્ચલતાને! સુલસા! પ્રભુએ માત્ર તારા માટે જ ધર્મસંદેશ મોકલ્યો છે. આવડી મોટી રાજગૃહી નગરીમાં તું એક જ ભાગ્યશાળી છે કે પ્રભુ તને ધર્મસંદેશ પાઠવે છે.

સુલસા એ ધર્મસંદેશ માથે ચડાવી કહે છે, મને માફ કરજો. પણ મારી શ્રદ્ધા માત્ર મારા નાથનાં ચરણમાં જ સમર્પિત છે. તે સિવાય ક્યાંય શ્રદ્ધા

નમે નહીં. આપ કે અન્ય દેવતાઓ આદરણીય ભલે હોય પણ મારા માટે નમસ્કારણીય તો માત્ર મારા આરાધ્ય દેવતા એક જ. એ સિવાય મારું મન ક્યાંય ન માને!

બંધુઓ! કૃષ્ણ ગોકુળથી મથુરા ગયા પદ્ધી ગોપીઓને યાદ કરે છે. ત્યારે ઉદ્ધવ નામનો તેમનો મિત્ર પણ ગોકુળમાં આવે છે કે ગોપીઓમાં એવું શું છે કે કૃષ્ણ આટલા યાદ કરે છે. ગોકુલ આવી, ઉદ્ધવ ગોરીઓને સમજાવે છે કે કૃષ્ણ તો તમને ભૂલી ગયો છે. તમે એને છોડી દો અને નિરાકાર બલની આરાધના કરો. ત્યારે ગોપીઓએ પણ ખૂબ જ માર્મિક ઉત્તર આયો છે.

ઉધો ! મન નાંહી દસ-બીસ,
એક હું તો જો ગયો શ્યામ સંગ
કો આરાધે ઈશ.....

ઉધો મન નાંહી દસ - બીસ.

હે ઉદ્ધવ! અમારે દસ-વીશ મન નથી . . એક જ હતું અને તે શ્યામની સંગે ચાલ્યું ગયું તો હવે તારા નિરાકાર ઈશને કોણ આરાધે? અર્થાત્તુ સર્વસ્વ સમર્પિત ભાવે ગાપીઓ કૃષ્ણને આરાધે છે. સુલસાની ભક્તિ પણ એવી જ છે. માત્ર મહાવીર સિવાય ક્યાંય તેનું હૃદય ઝુક્તું નથી. અનન્ય શ્રદ્ધા તેના રોમ-રોમમાં ભરી છે. અને એવા જ ભક્તિભાવથી એ પ્રભુ પ્રત્યે પોતાના ભાવો પ્રગટ કરે છે કે જે શ્રી માનતુંગસુરિશુંએ ભગવાન ઋષભદેવની સુતિ કરતા ગાયા છે

મન્યે કરં હરિહરાદય એવ દદ્ધા
દદ્ધેષુ યેષુ હૃદયં ત્વયિ તોષમેતિ ।

કિં વિક્ષિતેન ભવતા ભુવિ યેન નાન્ય:

કશ્મિન્મનો હરતિ નાથ! ભવાન્તરેડપિ || ૨૯.....

હે પ્રભુ! મેં અન્ય દેવોને પણ જોયા તે ઠીક થયું, કારણ કે તેઓને જોયા પદ્ધી આપની સાચી ઓળખાણ મને પડી ને તેથી જ હવે મારું મન આપ સિવાય બીજે ક્યાંય ઠર્યું નથી.

આમ અરિહંત દેવ પ્રત્યેની અનન્ય શ્રદ્ધા એ સમકિતનું મૂળ છે. તેથી

જીવની ભાંતિ ટળી જાય છે. જીવ એ જાણે છે કે જેણું જિનનું રૂપ છે તેણું જ મારું રૂપ છે. હું આત્મા છું, પરમાત્મા છું. મારા પરમાત્મભાવને પ્રગટ કરી શકું છું.

આ સિવાય પરમાં પોતાના સુખની કલ્પના એ પણ મિથ્યાત્વ છે. પરલક્ષ્યે જીવ ભાંતિમાં ભભ્યા કરે છે. જીવને મોક્ષ પંથ પ્રશસ્ત કરવો હોય તો પરમાં અર્થાત્ દેહાદિમાં, પુદ્ગળાનંદમાં સુખની માન્યતા છે તે તોડવી પડશે. મારું સુખ મારામાં જ છે. હું અનંત સુખ સ્વભાવી, શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ત્રિકાળી નિત્ય આત્મા છું. પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ એ મારું સ્વરૂપ છે. હું નિર્ભલ છું અસંગી છું. આદિ જીવનાં નિજ સ્વરૂપની પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તે જ છે અબંધદશા. આવી અબંધદશા પ્રગટ થતાં જ મિથ્યાત્વ રૂપ બંધનો માર્ગ પણ છેદાઈ જશે. અને એ છેદાતા જ મોક્ષમાર્ગ પ્રશસ્ત થશે.

શ્રીમદ્ભ્રગ્યાથામાં એ જ ફરમાવે છે કે બંધના કારણોમાં ઓતપ્રોત જીવ બંધના માર્ગમાં ગતિ કરે છે. પણ એ કારણોને છેદી શકે એવી દશા આત્મામાં પ્રગટ થતાં જ મોક્ષપંથ લાધે છે, અને પરિણામે ભવનો અંત થાય છે.

આ મોક્ષમાર્ગને પામવાના વધુ ઉપાયો અવસરે.....

૫

...મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતક્ષાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયાં છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દુર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના અનાદિની ગાંઠને છેદી નાંખે છે. જીવ ગ્રંથિરહિત બને છે.

એ શેની ગાંઠ છે? શું કરે છે? એ વિચારાધીન છે. સૂતર પોતાનાં મૂળ રૂપમાં ગાંઠરહિત હોય, સરળ હોય. સોયનાં બારીક નાકામાંથી પણ પરોવાય જાય. સોય-દોરાથી કપડું સીવતા હો, સીધો દોરો કપડામાંથી પાસ થઇ જતો હોય પણ જો દોરામાં ગાંઠ પડી તો અટકી જાય, આગળ ન વધે. ગાંઠ ખોલવાના પ્રયાસમાં સફળ થાવ તો સારું નહીં તો દોરો કાપવો જ પડે. એટલે જ્યાં ગાંઠ છે ત્યાં અટકાયત છે. બ્રેક લાગી જાય. આગળ વધતું નથી.

વ્યવહારિક જગતની વાત કરીએ તો જે જે વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધો હોય તે, ત્યાં સુધી જ સરળતાથી નભતા હોય કે જ્યાં સુધી એક-બીજા વચ્ચે કોઈ ગેર સમજણાની ગાંઠ પડી ન હોય. એકવાર જો આવી ગાંઠ પડી જાય તો પછી બધું જ અવળું પરિણામે. પછી તો આડે લાકડે આડો વેર. જ્યાં સુધી સંબંધોમાં મીઠાશ ત્યાં સુધી મજાકમાં કદાચ એક-બીજાને ગાળો આપો તો પણ એ મીઠી લાગે. અને જો સંબંધ બગડયા તો પછી સીધી અને સારી વાત પણ ઊંઘી લાગે. ગાંઠ પડી એટલે સંબંધો અટકી જાય.

પણ જે ગાંઠની જરૂર છે તે છે દોરામાં છેડાની ગાંઠ. સોયમાં દોરો પરોવી તેને છેડે ગાંઠ ન મારો તો સીવતા, કપડામાં દોરો રહે નહીં, નીકળી જાય. તેથી તે ગાંઠ ઉપયોગી છે. તેમ વ્યવહારમાં પણ સંબંધ એ સ્નેહની ગાંઠ છે. એ ગાંઠ ન હોય તો સંબંધ બંધાય જ નહીં. સંબંધ ટકે જ

નહીં. સ્નેહની ગાંઠ જ સંબંધોને ટકાવી રાખે છે.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે પણ બન્ને પ્રકારની ગાંઠો સમજવી જરૂરી છે. કઇ ગાંઠ અટકાવનાર છે અને કઇ ગાંઠ ઉપયોગી છે? અહીં શ્રીમદ્ભૂ મોક્ષનો ઉપાય બતાવી રહ્યા છે, તેમાં સર્વ પ્રથમ શું કરવું આવશ્યક છે તે સમજાવે છે.

પહેલા પ્રત-ક્રિયા-અનુષ્ઠાનની વાત ન કરતાં જીવનું અજ્ઞાન જે કર્મભાવના કારણો ઉત્પન્ન થયું છે તેનો નાશ કરવો અને મોક્ષભાવ જે સ્વમાં નિવાસ કરવા રૂપ છે તેને જાગૃત કરવો, એ કચ્ચું. એકવાર જીવમાં મોક્ષભાવ જાગૃત થઈ ગયો તો પ્રતો-અનુષ્ઠાનો આપમેળો, સહજરૂપે આચરણમાં ઉત્તરી જશે. પ્રયત્ન નહીં કરવો પડે.

વળી બંધના કારણોનું સેવન કરવાથી બંધના પંથે આગળ વધારો અને મોક્ષનાં કારણોથી મોક્ષનાં પંથે આગળ વધાય તે બતાવ્યા પછી કર્મબંધના મુખ્ય કારણો અને તેથી પડતી ગાંઠો, જીવમાં કદ-કદ છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂ ફરમાવે છે –

રાગ-દ્રેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;

થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ...૧૦૦

મુખ્ય રૂપે રાગ-દ્રેષ અને અજ્ઞાન એ પ્રતા કર્મબંધનની ગાંઠો છે. જીવનાાધ્યાત્મિક વિકાસમાં આ ગાંઠો જ આડી આવે છે. રાગ-દ્રેષની ચર્ચા તો આપણો અનેક વાર કરી, વળી રોજ રાગ-દ્રેષને સેવીયે છીએ. તેથી તેને ઓળખીએ છીએ. એ બે તો મહાબંધન છે. શ્રમજાસૂત્રમાં કહ્યું છે- 'દોહિ બંધણેહિં, રાગ બંધણેણ, દોસ બંધણેણ' રાગબંધન અને દોષબંધન આ બન્ને કર્મબંધનના કારણો છે અને ગ્રીજું છે અજ્ઞાન.

અજ્ઞાન બે પ્રકારના, એક જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મના ઉદ્યથી અને બીજું મોહનીયના ઉદ્યથી. બંને અજ્ઞાનમાં અંતર છે. જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મના ઉદ્યના કારણો અજ્ઞાન હોય તે એટલું જ કે જાણપણું ઓછું હોય અથવા ન હોય, બલું સમજણા ન હોય, બુદ્ધિ ન હોય. પણ એથી બલું મોટું નુકસાન ન થાય. પણ મોહનીયકર્મના ઉદ્યના પરિણામ સ્વરૂપ અજ્ઞાન એ વિકૃતિરૂપ

હોય. જે પદાર્થ જેવો છે તેવો એને જાણવો તે સમ્બંધજ્ઞાન અને જેવો છે તેવો પદાર્થને ન જાણવો બલ્કે નથી તેવો જાણવો, પોતાની મિથ્યા માન્યતાનો પદાર્થમાં આરોપ કરવો તે મોટું અજ્ઞાન. જેને બીજા શબ્દોમાં મિથ્યાત્વ કહીએ. સત્ય સમજણા પ્રગટ ન થવા દે. અવળી માન્યતાથી જીવને મૂળજ્ઞા કરે અને તેથી ભયંકર નુકસાન.

જ્યાં જે નથી ત્યાં તેનો આભાસ ઉભો કરાવે, કુદેવને સુદેવ, કુગુરુને સુગુરુ અને કુધર્મને સુધર્મ માનવા પેરે. એમ જીવને અજ્ઞવ તથા અજ્ઞવને જીવ માને. વીતરાગના માર્ગની સત્ય પ્રતીતિ ન થવા દે. આમ મોહનીયનું અજ્ઞાન જીવને ભમાવનાર છે. આજ સુધી જીવનો મોક્ષ ન થયો હોય તો કારણભૂત આ અજ્ઞાન જ છે. જ્યારે જ્ઞાનાવરેણીયનું અજ્ઞાન જીવને મોટું નુકસાન ન કરે. ભણી ન શકે, કાંઈ યાદ ન રહે. મહેનત કરવા પછી પણ અક્ષર કંઠસ્થ ન કરી શકે પણ એથી મોક્ષ ન અટકે.

માખતુષ મુનિની વાત આપણા હતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને જ્ઞાનાવરેણીય કર્મનો ગાઢ ઉદ્ય હતો. અથાગ પરિશ્રમ પછી પણ શાસ્ત્રની એક ગાથા યાદ ન રાખી શકે. તેઓને જેદ વર્તે છે. અન્ય મુનિઓ શાસ્ત્રમાં પારંગત છે. પોતે કશું જ શીખી નથી શકતાં. તેઓ પોતાનાં ગુરુ પાસે જઈ જેદ વ્યક્ત કરે છે. ગુરુદેવ અનુભવી મહાપુરુષ છે. તેઓ જાણો છે કે આ સાધુને જ્ઞાનાવરેણીયનો ગાઢ ઉદ્ય છે. પણ તેનાં મિથ્યાત્વનાં ભાવો નથી, રાગ-દ્રેષ મંદ પ્રવર્તી રહ્યા છે. આત્મા હળુકમી છે, મંદક્ષાયી છે. ગુરુદેવ મુનિને આચાસન રહે તે માટે એક એક સુંદર સારગાર્ભિત સૂત્ર આયું મા રૂપ મા તુષ અને કહ્યું : દેવાનુપ્રિય! તમને વધુ યાદ ન રહે તો આટલું જ ગોખો. બસ એથી તમારો બેડો પાર થઈ જશે અને મુનિએ ઉલ્લસિત ભાવે એ સૂત્રને ગોખવાનું શરૂ કર્યું. એ જ ધૂન લાગી છે. આખો દિવસ માત્ર આ એક જ સૂત્રનું ઉચ્ચારણ અને તેમ કરતા વચ્ચમાંથી રૂપનો રૂ નીકળી ગયો અને માતુખનો મા નીકળી ગયો. રહી ગયું માખતુષ. નિરંતર સૂત્રનું રટણ ચાલુ છે. અને તેઓનું તો નામ જ ઠરી ગયું માખતુષ મુનિ.

સૂત્રનો અર્થ છે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં રોષ એટલે દ્રેષ ન કરવો તથા

અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં તુષ એટલે રાગ ન કરવો. ખરેખર આ સૂત્રના ઉચ્ચારણની સાથે-સાથે રોષ અને તોષ બંને ગળવા માંડવાં અને મુનિને પણ ખબર ન રહી કે એ બંનેનો સર્વથા નાશ ક્યારે થઈ ગયો! અને મુનિ કેવલજ્ઞાન પામી ગયો! બંધુઓ! જ્ઞાનાવરણીયનાં ગાઢ આવરણો મુનિની સમતા અને સરળતા સામે ટકી ન શક્યા. તેને હઠી જવું પડ્યું અને કેવલજ્ઞાનનો દીપક પ્રગટી ગયો. શાસ્ત્રો ભણ્યા નહીં, ગાથાઓ ગોખી નહીં, ચર્ચાઓ કરી નહીં. પ્રવચનો આચ્છા નહિ, છતાં રાગ દ્વેષ નિર્ભૂળ થઈ ગયાં. અને મોક્ષની મંજિલે પહોંચી શક્યાં. આમ જ્ઞાનાવરણીયનું અજ્ઞાન, જીવને ભમાવનારું નથી, અટકાવનારું નથી પણ રાગ-દ્વેષની ગાંઠરૂપ જે અજ્ઞાન છે એ જ જીવને અટકાવે છે. રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાન એ દોરાની વચ્ચી ગાંઠ જેવો છે. જીવને વિકાસ કરું આગળ વધવા દેતા નથી. તે ગાંઠ છેદાય તો જ જીવ મિથ્યાત્વનાં ભાવોથી મુક્ત થઈ સમ્યકૃત પામી શકે છે.

જીવ શુક્લપક્ષી બની આત્માનાં શુદ્ધ ભાવોમાં વૃદ્ધિ કરતો આગળ વધે છે. ત્યારે જ દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ અને અનંતાનુંબંધી કખાયની ચાર પ્રકૃતિ એમ કુલ સાત પ્રકૃતિને ખપાવી સમકિત પ્રાપ્ત કરે છે. જીવ પ્રથમ યથાપ્રવૃત્તિ-કરણ કરે છે. એટલે કે મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિમાંથી દ૯૯ કોડાકોડ સાગર જેટલી સ્થિતિનાં કર્મો ખપાવી નાખે. માત્ર એક કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિ જેટલું જ મોહનીયકર્મ શેષ રહે, તેને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે છે. આટલે સુધી પહોંચવામાં જીવને વિશેષ પુરુષાર્થ કરવો પડતો નથી. અહીં સુધી તો અભય જીવ પણ અનેકવાર પહોંચી જાય છે. પણ રાગ-દ્વેષની દુર્ભેદ ગાંઠને તે છેદી શકતા નથી. કારણ અભય જીવને ગાંઠને છેદવા માટે જોઈતા અતિ શુદ્ધ પરિણામો આવતા જ નથી. તેથી આટલું કર્યા પછી પણ તે પાછો ફરી જાય છે. અને ફરી મોહનીયકર્મને વધારી દે છે.

પણ ભવ્ય જીવ જ્યારે આટલે સુધી પહોંચ્યા પછી વધુ વિશુદ્ધ પરિણામધારાને પામે તો રાગ-દ્વેષની ગાંઠને છિન્-બિન્ન કરી નાખે.... જેને શાસ્ત્રોમાં અપૂર્વકરણ કર્યું છે. આવા પરિણામો જીવને વારંવાર

આવતા નથી, ક્યારેક જ આવે છે. માટે જ તે પરિણામોને અપૂર્વકરણ કહે છે.

રાગદ્વેષની ગાંઠ તૂટવાથી જીવના પરિણામોમાં વિશેષ શુદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધિને અનિવૃત્તિકરણ કરેવામાં આવે છે. એટલે કે સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ વિના જીવ રહેવાનો જ નથી. ભેદ-વિજ્ઞાન પ્રગટ કરે જ છે માટે તેને અનિવૃત્તિકરણ કર્યું છે.

આમ વિશુદ્ધ ભાવધારાથી આગળ વધતો જીવ રાગ-દ્વેષની ગાંઠને છેદી સમ્યકૃત પામે છે.

આ ગાંઠ છેદાય એટલે પહેલા કર્યું તેમ દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ તથા અનંતાનુંબંધી કખાયની ચાર પ્રકૃતિ કોથ, માન, માયા અને લોભ આ સાત પ્રકૃતિનો ઉપશામ કરે, અથવા ક્ષયોપશામ કરે અથવા ક્ષય કરે. ઉપશામ થાય તો જીવને ઔપશમિક સમ્યકૃત થાય, ક્ષયોપક્ષમ થાય તો ક્ષયોપશમિક સમ્યકૃત થાય અને ક્ષય થાય તો ક્ષયિક સમકિત થાય.

અહીં એક વાત વિચારીએ. સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ માટે દર્શન-મોહનીયનો ક્ષય તો અનિવાર્ય છે. પણ ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિ રૂપ અનંતાનુંબંધીના ક્ષય-ઉપશામની શી જરૂર?

અનંતાનુંબંધી કખાય, મિથ્યાત્વની સાથે રહી કર્મોનો અનંત અનુંબંધ કરાવે છે. જેની પરંપરા અનંતકાળ સુધી ચાલે છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુંબંધીનો સંબંધ અવિનાભાવી છે તે એક બીજા વગર હોય જ નહીં. મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં અનંતાનુંબંધી હોય અને અનંતાનુંબંધી હોય ત્યાં મિથ્યાત્વ હોય. બંનેનો ઉદ્ય કાળ સાથે જ હોય. વળી બંધને એક બીજાના સહાયક હોય. માટે જ સમકિતની પ્રાપ્તિ માટે બંને સાથે યુદ્ધ કરવું જ પડે. બંનેને હરાવાય તો જ સમકિત પ્રાપ્ત થઈ શકે.

સમ્યકૃત એકવાર થાય એટલે જીવનો મોક્ષ નિશ્ચિત. જો સમ્યકૃત ટકી રહી શકે, આત્માના વિશુદ્ધ પરિણામો તીવ્રથી તીવ્રતર, તીવ્રતમ બનતા જાય તો જીવ તે જ ભવે પણ મોક્ષ લઇ શકે. નહીં તો ત્રણ ભવે, પંદર ભવે કે એથી પણ વધુ ભવો થાય પણ મોક્ષ થવાનો તે નિશ્ચિત. હવે અનંતકાળ કાઢવાનો નથી. અનંત અનુંબંધ કરાવનાર અનંતાનુંબંધીને એકવાર

નિર્માલ્ય કર્યા પછી તે જોર કરે તો પણ તેનું બહુ જોર ચાલે નહીં, તેથી જીવ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ ડગ ભરતો જાય.

ગાથામાં એ જ કહ્યું: ‘થાય નિવૃત્તિ જેહથી, એ જ મોક્ષનો પંથ.’ રાગ-દ્રેષ્ટ અને અજ્ઞાનથી જેના દ્વારા નિવૃત્ત થવાય તે મોક્ષનો પંથ છે. અહીં સમ્યક્ક્રત પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ એ જ મોક્ષનો પંથ છે. જીવ એકવાર આવો પુરુષાર્થ કરે, સમકિતનો સ્વાદ ચાખી લે તો પછી એ સ્વાદને છોડવાનું મન નહીં થાય. કદાચ સમકિત થયા પછી ચાલ્યું ગયું હશે તો પણ જીવને એ સ્વાદ ભૂલાય નહીં. તેથી ફરી-ફરીને સમકિત દશાની પ્રાપ્તિની ઝંખના જાગો અને પામે. અને આમ જ એ આગળ વધી જાય. આ જ છે મોક્ષનો પંથ.

આવો પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા જીવને ત્યારે જ જાગો કે જ્યારે રાગ-દ્રેષ્ટની ગાંઠો ખૂંચવા માંડે. બંધુઓ! કોઈ સાથેના સ્નેહ સંબંધોમાં જો ગોરસમજાણી ગાંઠ પડી હોય તો એ ગાંઠ જન્મભર ખટકે છે. ધૂટી જાય તો સારુ એમ જીવ ઇચ્છે. તે માટે પ્રયત્ન થાય. તેમ જ્યારે રાગ-દ્રેષ્ટની ગાંઠો ખટકશે, નડશે, ખૂંચશે ત્યારે જ જીવ મિથ્યાત્વ દશામાંથી નીકળી સમકિતને પામવાનો પુરુષાર્થ આદરી શકશે.

ગુરુદેવ શિષ્યને એ જ સમજાવે છે કે મોક્ષનો માર્ગ શોધવા કચાંય ચોકમાં જવાની જરૂર નથી. એ અંદરમાં જ છે. અંદરમાં ઉત્તરી જ તો માર્ગ સામે જ દેખાશે. સરળ અને સીધો માર્ગ મળી જશે. બસ રાગ-દ્રેષ્ટ અજ્ઞાનની ગાંઠને ગાળવા માંડ એટલે માર્ગ સાફ્.

આ માર્ગને વધુ પ્રશસ્ત ગુરુદેવ હવે કરશે.

૩

....સર્વાભાસ રહિતા!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાડીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, જીવના મૌલિક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. જીવનું વર્તમાન સ્વરૂપ તે મૌલિક નથી, કર્મના કારણો મળેલું હોવાથી આભાસી છે.

શ્રીમદ્ભૂત આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને બતાવવાની સાથે જ અશુદ્ધ સ્વરૂપને પણ બતાવે છે. અશુદ્ધ સ્વરૂપનો ત્યાગ અને શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની આવશ્યકતા પણ બતાવે છે. તથા એ જ મોક્ષપંથને પામવાની રીત છે, એમ કહે છે -

આત્મા સત્ત ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત;
જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષપંથ તે રીત...૧૦૧...

અહીં આત્માના લક્ષણો બતાવ્યા. સત્ત અને ચૈતન્ય આ બે લક્ષણો એ આત્માની શુદ્ધ દશા છે. આભાસ એ જીવનું અશુદ્ધ સ્વરૂપ છે, આભાસ રહિતની દશા તે આત્માની શુદ્ધ દશા છે.

સત્ત અર્થાત્ત અસ્તિત્વ. જેનું સદા-સર્વદા માટે અસ્તિત્વ છે, જેનો કદી નાશ થવાનો નથી તે સત્ત અસત્તની ઉત્પત્તિ નહીં અને સત્તનો નાશ નહીં. ગીતાકારે પણ કહ્યું છે -

નાસતો વિદ્યાતે ભાવો નાભાવો વિદ્યાતે સત:

જગતમાં જે પદાર્થનું અસ્તિત્વ નથી, તે પદાર્થ કચારેય નવો ઉત્પન્ન થાય નહીં અને જે પદાર્થ સત્ત છે, અસ્તિત્વવાન છે તેનો કદી નાશ થાય

નહીં. આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં આગળ જ આત્માની નિત્યતાની સિદ્ધિ કરતા આ જ ભાવો શ્રીમદ્ભૂતે બતાવ્યા છે. ચેતન એવો આત્મા અને જડ એવા પરમાણુ બંને મૂળભૂત સ્વરૂપમાં નિત્ય છે. તેનામાં રહેલો અનિત્યતાનો અંશ તે તેઓની પર્યાયો છે. પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને નાશ બંને થયા કરે છે, પણ પદાર્થ પોતે તો ધૂવ નિત્ય જ રહે છે.

આત્મા પણ ગતિ, જાતિ આદિ અનેક પર્યાયો ધારણા કરે છે. તેનો નાશ થાય છે. અને એ બધામાં આત્મા એનો એ જ રહે છે. ભવનું ભ્રમણ ગામે તેટલું થાય પણ આત્મા - આત્મા મટી જતો નથી. ત્રણેય કાળે આત્માનું અસ્તિત્વ એક સરખુ જ જળવાઈ રહે છે. એ ત્રિકાળી સત્ત પદાર્થ છે. સર્વ કર્મથી મુક્ત થાડ સિદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ થતાં સર્વ બાબ્ય ભવોનો નાશ થાડ જશે પણ આત્માના અસ્તિત્વનો નાશ નહીં થાય. માટે તે સત્ત છે.

આત્મા ચૈતન્યમય છે. અન્ય સર્વ દ્રવ્યોથી આત્માને અલગ પાડનારો આત્માનો અસાધારણ ગુણ એટલે જ ચૈતન્ય. આ ગુણ આત્મા સિવાય અન્ય દ્રવ્યોમાં નથી. જડ દ્રવ્ય સત્ત છે પણ ચૈતન્યવાન નથી. જડમાં બીજી અનેક શક્તિ છે. તેની શક્તિઓનો ઉપયોગ સંસાર કરી શકે છે. પણ અંતે તે જડ છે. આત્મા ચૈતન્ય છે માટે જ જીવંત છે. જીવનું જીવત્વ એ જ છે તેનું ચૈતન્યત્વ.

વળી આત્મા ચૈતન્યવાન છે માટે જ જ્ઞાનવાન છે. જ્ઞાન એ પણ આત્માનો અસાધારણ ગુણ છે. અન્ય દ્રવ્યોમાં એ નથી. જ્ઞાન આત્માનો ગુણ હોવાને કારણો જ આત્મા સ્વ - પર પ્રકાશક છે. આત્મા સ્વયંને જાણો છે તથા પર પદાર્થોને પણ જાણો છે. જીવની વિશિષ્ટતાઓ જ તેને જડથી જુદો પાડે છે. આ વિશિષ્ટતાઓને લઈને જ આખો સંસાર વ્યવહાર ચાલ્યો છે. ખડ દ્રવ્યોમાં જીવ પણ જડ જેવો જ ચૈતન્ય અને જ્ઞાનવિહોણો જ હોત તો આ સંસારનું સ્વરૂપ જ કંઇક જુદુ હોત.

તેમજ આત્મા સત્ત છે, ચૈતન્યવાન છે, માટે જ મોક્ષ પામી શકે છે. જો તે સત્ત ન હોત તો તેનો નાશ થાડ જત તો મોક્ષ કોણા પામત ? વળી આત્માનો ત્રિકાળી શુદ્ધ ચૈતન્યાનંદનો નિરંતર અનુભવ એ જ મોક્ષ.

આત્મામાં ચૈતન્યત્વ ન હોય તો મોક્ષ પણ શું હોત ? તેથી જ આત્માના આ વિશિષ્ટ લક્ષણો જ તેનો મોક્ષ હોવાની સાબિતીરૂપ છે.

હવે ત્રીજું લક્ષણ કંધું સર્વાગ્નાસ રહિત, જ્યાં આભાસ છે ત્યાં યથાર્થતા નથી હોતી. બંને એક-બીજાનાં વિરોધી છે. આભાસ તે આભાસ જ હોય, યથાર્થ ન હોય અને યથાર્થ હોય ત્યાં આભાસ ન હોય.

આત્મા સદા ચૈતન્ય તથા જ્ઞાન સહિત છે. આ બંને લક્ષણો જેમાં નથી તેને આત્મા માનીને તેમાં જ રાચીએ તો સર્વથી મોટો આભાસ. આજ સુધી જીવે દેહને જ આત્મા માન્યો છે. દેહમાં મારાપણાની બુદ્ધિ કરી, દેહ પ્રત્યેનું ભમત્વ વધાર્યું છે. દેહ જડ છે તથા જ્ઞાનરહિત છે તો તે મારું સ્વરૂપ કર્યાંશી હોય? કર્મ સંયોગો દેહનો સંયોગ થયો છે. એકવાર નહીં, અનેકવાર આવા સંયોગો થયા અને વિયોગો થયા છિતાં દેહમાં મારાપણાની બુદ્ધિ ગાઈ નહિં. જીવે જ્યાં જ્યાં દેહ ધારણ કર્યા ત્યાં તરત જ દેહમાં હું પણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાડ અને તે માન્યતાનું પોષણ પણ એ કરતો રહ્યો.

દેહ મળવાની સાથે સાથે કર્મના કારણો બીજું પણ ધણું-ધણું મળ્યું અને એ બધું દેહને જ મળ્યું, આત્માને નહીં. નામકર્મના ઉદ્યે શરીર સુંદર હોય તો કહે હું સુંદર છું. ગોત્રકર્મના ઉદ્યે શરીર ઊંચા કુલમાં જન્મ્યો તો કહે હું કુળવાન છું. શાતા વેદનીયનાં ઉદ્યે શરીરે શાતા હોય તો કહે હું સુખી છું, ભાગ્યશાળી છું, પુણ્યવાન છું. આમ દરેક આભાસોને યથાર્થ સાબિત કરવાનો પ્રયાસ કરતો રહ્યો અને અહું સાથે મમને જોડતો રહ્યો.

જ્ઞાની પુરુષો કહે છે, આ બધા જ આભાસો છે. આત્મા મનુષ્ય નથી, સુંદર શરીરધારી નથી, ઊંચા-નીચા કુળનો નથી, પુણ્યવાન નથી. આ બધા જ આત્માની વિકારી અવસ્થાનાં પ્રતીકો છે. તેને પોતાનાં કેમ

મનાય?

આભાસ છે ત્યાં યથાર્થતા નથી, માટે જ તે જોઈતું ફળ ન આપી શકે, જગતમાં દેખાતાં જંજવાના જળ તે યથાર્થ નહીં પણ આભાસ છે, તે કદી તૃપા છુપાવે નહીં. એ જ રીતે આત્માને વિભાવનાં પરિણામે મળેલા સ્વરૂપને પોતાનું સ્વરૂપ માની લેવાય તો આત્માનંદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં.

શ્રીમદ્ભગુજ કહે છે અહીં આત્માનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે સ્વરૂપ માત્ર પામી લેવું એ જ મોક્ષનો પંથ છે. બીજું કશું કરવાનું રહેતું નથી. આત્માને એ દૃઢ પ્રતીતિ થઈ જાય કે હું સદા અસ્તિત્વવાન, અવિનાશી, ત્રિકાળી નિત્ય આત્મ દ્વય છું. મારું સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે. અનંતજ્ઞાન ગુડા એ મારો શુદ્ધ સ્વભાવ છે તથા સર્વ આભાસોથી રહિત હું માત્ર આત્મા! આત્મા જ છું! આટલી પ્રતીતિ જીવને આવી જાય તો તે મોક્ષનાં પંથે જ છે.

મોક્ષમાર્ગ નથી મલ્યો, તેનું કારણ પડા એ જ છે કે આજ સુધી સર્વ-સંસારી ભાવોને પોતાનાં માનીને તેમાંથી બહાર નીકળવાનો પ્રયાસ કર્યો જ નથી. તેથી જીવની ગતિ માત્ર સંસારમાર્ગ જ થઈ પડા તેનાથી ઉપર ઊઠી પરમગતિને પામી શકવાનો પુરુષાર્થ એ કરી શક્યો નહીં.

આ પુરુષાર્થ કરવામાં આત્માની જે પરિણામધારા પ્રવર્તે છે એ જ છે જીવનો મોક્ષભાવ. અને એ ભાવે થતો પુરુષાર્થ, એ જ છે મોક્ષનો પંથ.

મોક્ષપંથની પ્રવૃત્તિ માટે જીવને કરવા યોગ્ય પુરુષાર્થના ભાવો અવસરે...

૩

આત્મ-ચિંતા

“હું..... આત્માછું.... હું..... આત્માછું....”

અકર્તાપણું...એ મારો સ્વભાવ...

મારામાંકર્તૃત્વ નથી.... આ આત્માનિજ સ્વરૂપ દશામાં કર્ત્ત્વ છે...પોતે...પોતામાં સમાઈ જઈ..., આત્મા...નિજ સ્વરૂપ દશામાં લીન.... બને તો એ અકર્તા છે. સ્વરૂપ બહાર થઈ વિભાવદશાને.... પોતાની માની તેની સાથે પરિણામે.... ત્યારે એ કર્તા થાય છે.... રાગ હું કરું છું.... દ્રેષ હું કરું છું.... એવો કરવાપણાનો ભાવ....એ જીવનું કર્તાપણું છે.... શુભ-અશુભ ભાવમાં પરિણામી જઈ....એ પુણ્ય પાપનો કર્તા બને છે....શુભ-અશુભ ભાવ...એ મારા નથી.... પુણ્ય અને પાપ પડા મારા નથી....એ બધાથી પર હું છું....

આત્માની શુદ્ધ દશાની પરિણાતીમાં....રાગ નથી....અને દ્રેષ પડા નથી....પુણ્ય પડા નથીપાપ પડા નથી....એ સર્વથી હું....ચૈતન્યઘન આત્મા છું...., જ્ઞાન-દર્શનમય આત્મા છું.... જગતમાં ફરતી વૃત્તિઓને.... વિભાવમાં વર્તતી વૃત્તિઓને... તાંથી પાછી વાળીઝેટલી ક્ષણો માટે....હું મારામાં સ્થિર થાઉં....એટલી ક્ષણ હું અકર્તા છું...મારે....મારા અખંડ અકર્તાપણાને પ્રગટ કરવું છે....એ માટે કર્તૃત્વભાવને છોડું...., જ્ઞાનદર્શનની ઉપયોગમય દશામાં જુલું તો મારી સ્વરૂપદશાને....પ્રગટ કરી શકું છું....

એ માટે મને જાણું...., મને ઓળખું...., મને અનુભવું મારામાં ઠરી જાઉં....મારામાં સમાઈ જાઉં....મારામાં સ્થિર થઈ જાઉં...., તો મારા સદ્ગિતાનંદ સ્વરૂપને પામી શકું છું.... થોડી ક્ષણો માટે વધુ શાંત થઈ વધુ....એકાગ્ર થઈ....માત્ર....આત્માનું ચિંતન....

હું..... આત્માછું.... હું..... આત્માછું....

ॐ.... શાંતિ.... શાંતિ....શાંતિ....